

Кеннет Грехем

Вітер у верболозі

КИЇВ

ВИДАВНИЦТВО ЦК ЛКСМУ «МОЛОДЬ»

1985

З англійської переклав ВЯЧЕСЛАВ ВИШНЕВИЙ

Весела і мудра повість-казка англійського письменника К. Грехема (1859 — 1932) сповнена тонкої іронії до капіталістичної цивілізації.

Книжка обстоє просто, але вічні цінності життя — дружбу, безкорисливість, взаємодопомогу, радість жити в гармонії з природою, засуджує агресивність та вседозволеність.

Перекладено за виданням:

Kenneth Grahame. The Wind in the Willows. - N.Y.:Dell Publishing Co.,1974

Розділ 1 ВИСОКИЙ БЕРЕГ

Таки добряче потрудився Кріт у своїй маленькій оселі, бо настала пора весняного прибирання. З самого ранку він підмітав підлогу, витирив ганчіркою пилюку, чистив приступки на сходах та стільці, білив вапном стіни... Порався так, аж пилюки понабивалося йому в очі й рот, а чорне хутро геть заплямилося вапном, та ще й спинку

ломило й лапки заціпили. А довкола буяла весна — і вгорі, у повітрі, і внизу, на землі; навіть сюди, до його темної вбогої хатини, донесла вона той дух «божественного неспокою» й невиразних прагнень» Отож не дивно, що він раптом жбурнув щітку на підлогу й гукнув: «До дідька!», «От ще мені!», «Цур йому, тому прибиранню!» та й подався геть із хати, навіть куртку забув натягнути. Щось владно кликало його нагору. Кріт пірнув у вузький стрімкий тунель, зовсім не схожий на ті моцні Ходи, якими лазять звірята, що мешкають ближче до неба та сонця. Він рив, копав, шкріб, дерся, тоді знову дерся, шкріб, копав, рив, завзято працюючи маленькими лапками й бурмочучи: «Нагору! Скоріше нагору!», аж врешті — гоп! — мордочка виткнулася до сонця, ще мить — і Кріт покотився по теплій луговій травиці.

— Ото розкіш! — мовив він до себе, — Це тобі не хату білити! Сонце обдавало теплом його хутерко, лагідний вітерець обвівав розпашіле чоло, а дзвінка і радісна пташина пісня лунала, здавалося, надто гучно, бо його слух притупився від довгого підземного відлюддя. Миттю скочивши на всі чотири лапки, сповнений радості життя та захвату від самої весни, без усякого там прибирання, він помчав лугом, поки не опинився біля дальнього живоплоту.

— Стривай-но! — гукнув йому від перелазу старий кріль. — Шість пенсів за прохід через приватне володіння!..

Але Кріт тільки кинув на нього нетерплячий, зневажливий погляд і гайнув уздовж огорожі, повз інших кроликів, що повитикалися зі своїх нірок на той галас.

— Цибулячий соус! Цибулячий соус! — не втерпів він, щоб не подразнити їх, і, перш ніж вони змогли придумати щось путнє у відповідь, зник з очей. А вони тоді почали сваритись між собою:

— Який же ти дурень! Чом ти не сказав йому?..

— А чому ти сам не сказав?..

— Треба було нагадати йому... — І таке інше, як воно завжди буває.

Та, певна річ, було вже запізно. Крота й слід загуб...

Усе навкруг здавалося надто гарним, щоб бути схожим на правду. Кріт завзято гасав по луках, обминав огорожі, перетинав чагарі й повсюди бачив те саме: пташки мостять гніздечка, квіти розпукуються, листочки прокльовуються з бруньок — і все радісне, чимось захоплене, сповнене снаги. І Кріт, замість того щоб слухати докорів сумління, його нашіптувань: «А як же з побілкою?», — відчував лише, як то весело серед усього цього клопоту бути єдиним неробою. Що не кажи, а у вільний день найкраще, певно, не те, що сам відпочиваєш, а те, що бачиш, як ревно працюють інші.

Йому здавалося, що більшого щастя й бути не може, коли він після отого гасання опинився раптом на березі повноводої річки. Досі Кріт ще ніколи не бачив річки — цього лискучого, звивистого, пружнотілого звіра. Насмішкувата й задьориста, вона біжить, хлюпає хвилею, підхоплює все, що тільки може, а потім кидає сміючись і вже затіває нові пустощі, а то вгамується на мить, а тоді знову закрутить і вже не відпускає. Все танцює й тремтить у виблисках, мерехтіння в іскорках світла, шарудінні й вируванні, гомоні й булькотінні. Річка приголомшила Крота, зачарувала. Він дріботів берегом, як дріботить заморожена мала дитина біля дорослого, коли той розповідає їй щось дуже цікаве. Нарешті Кріт стомлено сів біля води, а річка все гомоніла до нього, вела й далі оту оповідь, найкращу в світі, яку несла з самих надр землі, щоб зрештою переповісти безмежному невтолимому морю.

Так сидів він на моріжку й дивився через бистрину, раптом в очі йому впала маленька темна діра на протилежному березі, над самою водою. І аж замріявся Кріт: який то, певно, гарний притулок для невибагливого звіряти, що полюбляє затишне прибережжя, недоступне для паводка й далеко від гамору та куряви; коли враз помітив, як щось маленьке й блискуче мигнуло в тій нірці, зникло, тоді знову блимнуло, наче

крихітна зірочка. Та навряд чи зірка могла б бути в такому непідходящому місці; а як на жука-світлячка воно було надто мале і яскраве. А потім Кріт завважив, як воно кліпнуло до нього і цим виказало, що то — око; а тоді довкола ока почала вимальовуватися мордочка — як ото рамка довкола картини.

Гостренька брунатна мордочка з вусами.

Поважна кругла мордочка, і знову той зблиск у оці, що найперше привернув його увагу.

Маленькі гарні вушка й густе шовковисте хутро.

Та то ж Водяний Щур!

Звірята застигли, обережно розглядаючи одне одного.

— Привіт, Кроте! — гукнув Водяний Щур.

— Привіт, Щуре! — озвався й Кріт.

— Чого не перебираєшся сюди? — за мить спитав Щур.

— Легко сказати — перебиратися. — Кріт аж трохи образився, він-бо вперше опинився біля річки й знати не знав, як тут собі зарадити.

Щур мовчки нахилився, відв'язав мотузок, потім потягнув до себе й легенько ступив у човник, якого Кріт попервах і не помітив. Човник, блакитний зовні й білий усередині, був якраз на двох, і Кріт одразу прикипів до нього серцем, хоч і не розумів ще, яка з човна користь.

Щур наліг на весла, швидко перетнув річку й пристав до берега.

І Кріт, зойкнувши від захвату, несподівано для себе опинився в справжнісінькому човні.

— Який щасливий сьогодні день! — вигукнув він, коли Щур, відштовхнувшись од берега, знову сів на весла. — А знаєш, я ще ніколи не плавав у човні.

— Та невже? — Щур аж рота роззявив з подиву: — Ніколи в житті ти не... ніколи не плавав?.. Ну й ну! Що ж ти тоді робив?

— Ет, хіба те порівняєш з оцим чудом? — зніяковів Кріт. Зручно вмостившись на кормі, він обводив замилюваним оком м'якенькі лавчини, і весла, й кочети, і все інше дивовижне човнярське спорядження. Човник легенько колисав його, і Кріт міг заприсягтися, що нічого кращого на світі й бути не може.

— Чудом, кажеш? Та ні. Це не чудо, а найголовніше в житті, — поважно мовив Водяний Щур, налягаючи на весла. — Повір мені, юний друже: ніщо — ну, анічогісінько — не може дати такої втіхи, як просто побавитися з веслами. Просто побавитися, — мрійливо вів він далі, — побавитися... з веслами... побавитися...

— Ой, дивися, Щуре! — раптом скрикнув Кріт.

Та було вже пізно, бо човник з розгону врізався в берег. Замріяний, щасливий веслувальник, упавши шкереберть, лежав на дні човника й сукав ногами.

— ...побавитися з веслами... Або під веслами... — незворушно, ще й з лагідною усмішкою вів далі Щур, підводячись. — У човні чи за човном — не має значення. Справді, ніщо тут не має значення, в цьому вся штука. Вирушаєш кудись чи ні, добуваєшся до мети чи потрапляєш у зовсім інше місце, а чи й зовсім нікуди не добуваєшся — так чи інакше ти при ділі, хоча нібито нічого особливого не робиш, а якщо й зробив щось, усе одно всього не переробиш — робота завжди є, і ти можеш братися до неї, як забажаєш, але краще б не робити нічого. Слухай! Якщо в тебе сьогодні нема якогось пильного діла, чому б нам не прогулятися вниз по річці? Часу в нас вдосталь.

Кріт на радощах аж ніжками захвицав. Потім вдоволено зітхнув на повні груди і, поинятий безмежним блаженством, відхилився на м'яку спинку сидіння.

— Чудовий сьогодні день!.. — мовив він. — Ну, то їдьмо хоч зараз!

— Зачекай хвильку! — відповів Щур. Він прив'язав човника, видерся до своєї

нірки й незабаром з'явився знову, згинаючись під вагою кошика, туго напакowanego їжею.

Щур опустил кошика в човен і звелів Кротові;

— Запхай його собі під ноги.

Тоді відв'язав човна й сів на весла.

— А що там у коші? — спитав Кріт: його розпирала цікавість.

— Холодне курча, — кинув Щур, — холоднем'ясокопчений-язикшинкасолоніогірочкисалатфранцузькібулкирибніконсерви-шпинатімбирнепиволимонадсодовавода...

— Годі, годі! — у захваті скрикнув Кріт. — То вже забагато!

— Ти гадаєш? — поважно запитав Щур. — Це лише те, що я звичайно беру на невеличкі прогулянки; інші звірята завжди дорікають мені, що я скнара й усе дуже задрібно краю, щоб, мовляв, надовше стачило!

Кріт ще ніколи не чув такого довгого слова. Захоплений новим незвичайним життям, він весь поринув у нього й немов сп'янів від усіх тих зблисків та брижів, пахощів і звуків, від сонячного буяння... Він черкав лапкою сліди на воді й ніби снів наяву. А Водяний Щур — як то й годиться доброму хлопцеві — незворушно змахував веслами й намагався не заважати йому.

— Мені страшенно подобається твоє вбрання, друже, — озвався він за півгодини чи й більше. — Як тільки трапиться нагода, я й собі хотів би замовити такий оксамитовий смокінг на щодень.

— Вибач мені, будь ласка, — стрепенувся Кріт, майже через силу оговтуючись від своїх мрій. — Ти, напевно, маєш мене за нечому, але ж усе це для мене така дивина. То он... яка... вона... річка!

— Саме ця Річка, — уточнив Щур.

— А ти справді живеш разом з річкою? Оце життя!

— Разом з нею, і при ній, і на ній, і в ній, — сказав Щур. — Вона мені брат і сестра, і тітонька, й товариство, і їжа та питво, і — звісно! — купіль. Вона — мій світ, і не треба мені іншого. Те, чого вона не має, чи й варто мати, а те, чого вона не знає, не варто знати. Господи, чого ми тільки не пережили разом! Зима чи літо, весна чи осінь — вона завжди сповнена радощів і тривоги. Коли в лютому починається повінь, у моїх коридорах та льохах стає зовсім мокро, а до спочивальні крізь вікно тече руда водиця, і це мені аж ніяк не до вподоби. Та незабаром повінь помалу спадає, тільки залишає на стінах мул, що пахне краще, ніж кекс із родзинками, а очерет з водоростями забивають усі ходи, і я по них бігаю, мов по сухій перині, навіть ніг не замочу, ще й знаходжу там щось смачне та й взагалі чимало цікавих речей, що їх усякі нехлюї ненароком упускають з човнів!

— А тобі не буває нудно? — наважився спитати Кріт. — Весь час тільки ти та річка і більше нікого, ні з ким і словом перемовитися!

— ...І більше нікого... Гаразд, не буду тебе розчаровувати, — терпляче мовив Щур. — Ти тут новенький і, певна річ, всього не знаєш. Та берег нині такий заселений, що дехто навіть вибираються звідси. А взагалі — це просто неподобство. Видри, зимородки, нирки, куріпки — всі вони вештаються тут цілий день, ще й вимагають: зроби для них те, зроби се — нібито у мене свого діла нема!

— А що о-о-он там? — поцікавився Кріт, махнувши лапкою у бік розлогих заплавлених лук, що починалися від берега і тяглися аж ген до темної смуги лісу на обрії.

— Там? Та то ж і є Старий Ліс, — відказав Щур. — Тільки ми, бережани, не часто ходимо туди.

— А ті, хто там живе, вони... вони хороші? — спитав Кріт трохи наче збентежено.

— Ну-у-у... — спроквола відповів Щур. — От давай поміркуємо разом. Білочки

— то народ чудовий. Кролики теж — щоправда, не всі, бо серед них трапляються всякі. Є ще там Борсук. Він живе в самісіньких нетрях і ні за які гроші не погодиться жити деінде. Добрий старий Борсук! Його ніхто не чіпає. Бо хай тільки спробує... — значуще додав він.

— А що, хіба хтось хотів би зачепити його? — здивувався Кріт.

— Ну звісно... різні є звірі,— якимось невпевнено почав пояснювати Щур. — Куниці там... тхори... лиси всякі. Вони теж бувають нічого собі... У мене між них є добрі знайомі: при зустрічі вітаємось і все таке... Тільки часом на них щось таке знаходить — та це кожен знає!.. І тоді вже... Ні, краще їм не довіряти, от що я скажу.

Кріт добре знав — серед звірят не заведено теревенити про всякі лиха, що можуть спіткати їх, ба навіть згадувати про це. Тому перевів розмову на інше.

— А за Старим Лісом що? Там щось наче тьмяно синіє. Нібито якісь пагорби. Або імла над містом — чи то просто хмари?

— За Старим Лісом розлігся Широкий Світ, — пояснив Щур. — Але він не для нас із тобою, нам до нього зась. Я там не бував і не збираюся... Та й тобі він ні до чого, якщо всі клепки маєш. І обличмо про це говорити, прошу тебе. Стривай! Ось нарешті наш затон; тут ми й поснідаємо.

Вони звернули з бистрини до тихої заводі, схожій на маленьке озерце. Зелені береги полого спускалися до води. Брунатне коріння дерев таємниче звивалося під безмовною водною гладінню. А трохи далі, за уступом греблі, де вирувало сріблястопінне безладдя і де пліч-о-пліч із сірою громадою млина невтомно плюскало млинове колесо, простір повнився приглушеним, заспокійливим гомоном, в одноманітність якого, однак, раз у раз впліталися якісь чисті бадьорі звуки. Від захвату Кріт аж сплеснув передніми лапками й видихнув:

— Оце так-так! Оце ну!

Щур пристав до берега, прив'язав човника, допоміг ще непривичаєному Кротові зійти на землю й витяг кошика з харчами.

Кріт як великої ласки попросив дозволити йому самому розпакувати кошика. Щур охоче погодився, а сам задоволено простягся на траві. Тим часом його збуджений друг, розстеливши скатертину, діставав один по одному таємничі пакунки й розкладав, як належить, усе, що в них було, і без угаву, тільки-но перед його очима з'являлася нова страва, захоплено вигукував:

— Оце так-так!

Коли все було готове, Щур скомандував:

— А тепер, хлопче, налітай!

Кріт охоче підкорився, адже він почав своє весняне прибирання, як годиться, ще вдосвіта й відтоді не мав у роті ані крихти. І стільки подій уже сталося з ним сьогодні, що здавалося, наче те порання було давно-давно, багато днів тому.

— На що ти там задивився? — спитав Щур невдовзі, коли вони заморили черв'ячка і Кріт хоч ненадовго міг відірвати погляд від скатертини.

— Я задивився, — сказав Кріт, — на смугу бульбашок, що рухаються по воді. Ото потіха!

— Бульбашки? Ого! — вигукнув Щур і радісно заплескав у долоні, наче вітаючи когось.

З води вигулькнув широкий лискучий писок, а тоді й сам Видра вискочив на берег і став обтрушувати воду з хутра.

— Ненажери! — докинув він, скося зиркнувши на їжу. — Чом не покликав і мене, Щурку?

— Та так уже вийшло, — пояснив Щур. — До річі, знайомся — мій приятель Кріт.

— Дуже, дуже приємно, — мовив Видра, і вони одразу стали друзями.

— Такий шарварок повсюди! — сказав Видра. — Неначе весь світ висипав на річку. Я умисне втік до цього затону, щоб мати хоч хвильку спокою, аж нате — ви, хлопці! А втім... перепрошую, я, бачте, зовсім не хотів вас образити.

Раптом ззаду почувся шурхіт; він долинув від живоплоту, де грубим килимом вкривало землю торішне листя. Смугаста голова на міцній шиї висунулася з куців.

— До нас, до нас, любий Борсуче! — загукав Щур.

Борсук ступив трохи вперед.

— Гм! Товариство! — буркнув він, повернувся спиною і зник.

— Оце такий він у нас! — зауважив розчарований Щур. — Просто терпіти не може громади. Отож сьогодні ми вже його не побачимо. А скажи, хто ж там іще об'явився на річці?

— Та хоча б Жаба об'явився, — відповів Видра. — На своєму хваленому новому гоночному човні; куди там — новісінький веслярський костюм, усе з голочки!

Щур з Видрою презирнулися й засміялись.

— Пам'ятаєш, ще недавно для нього нічого не існувало, крім яхти... — сказав Щур. — А тоді вона йому набридла, і він ударився у веслування. Отак би тільки веслував та веслував цілими днями без перепочинку. Такої наробив веремії з тим веслуванням!.. А торік завів собі був плавучий дім. То ми всі мусили гостювати в тому плавучому домі й удавати, ніби він нам страшенно подобається. Жаба збирався прожити в ньому все життя! Отак з усім, до чого не візьметься: дуже скоро воно йому набридає, і з'являється нова примха.

— І такий же хороший хлопець... — задумливо докинув Видра. — Але якби не оце його хить та хить у голові!

З того місця, де вони сиділи, через острівця було добре видно річкову бистрину. І саме цієї хвилини там з'явився гоночний човен. Весляр, коротенький, опецькуватий, здіймав зливу бризок, розгойдував човна, але працював ревно. Щур підхопився й загукав до нього, але Жаба — бо то був він — тільки заперечливо похитав головою й завеслував іще завзятіше.

— Якщо так гойдатиметься, то довго в човні не втримається, — мовив Щур і знову сів.

— Авжеж, не втримається, — хихикнув Видра. — Я вам не розповідав про той кумедний випадок з Жабою та шлюзовим начальником? А було так. Жаба...

Якась заблудла Муха-Одноденка гайнула на бистрину непевним, кривулястим летом, мов підпилий джэнджик, що вирушив полонити світ. Аж ось плюснула хвиля — хлоп, і Мухи як не було.

Щез і Видра.

Кріт озирався довкола. Голос Видри ще бринів йому у вухах, але місце на травці, де той вмовився був так зручно, було порожнє. Ніде аж до самого обрїю не видно ніякого Видри.

Зате на воді знову з'явився ланцюжок з бульбашок.

А Щур щось мугикав собі під ніс, і Кріт згадав, що виховані звірята не висловлюють подиву, коли хтось із приятелів раптово зникає, хай навіть без видимої на те причини.

— Так, так, — озвався Щур. — Час, мабуть, і рушати. От тільки хто з нас краще спакує назад цей кошик? — Відчувалося, що він не має особливого бажання братися до такої почесної роботи,

— Ой, будь ласка, дозволь мені! — стрепенувся Кріт.

Щур, певна річ, дозволив.

Складати харчі в кошик — справа не така приємна, як викладати з нього. Зовсім ні.

Але Кріт ладен був братися до всього залюбки. Та щойно він запакував кошика й міцно стягнув ремінцями, на очі йому потрапила тарілка, що нахабно визирала з трави; довелося все робити вдруге. А тоді Щур побачив виделку, яку давно б мав помітити. А понад усе — треба ж — виявилось, що Кріт весь час сидів на слоїку з гірчицею й зовсім цього не відчував. Проте ніщо не зіпсувало йому настрою, і він зрештою щасливо довів справу до кінця.

Сонечко вже хилилося до обрію. Щур був у замріяному настрої і на шляху додому легенько працював веслами, бурмочучи собі під ніс якісь віршики, і не дуже зважав на Крота. Зате Кріт був у захваті від смачного сніданку, від цієї прогулянки й від самого себе. Човник став для нього вже як рідний дім (Кріт подумав про це). Тепер йому не сиділося на місці, і він попросив:

— Щурику! Дай мені трохи повеслувати! Будь ласка!

Щур, усміхаючись, похитав головою:

— Тільки не зараз, мій юний друже. Доведеться почекати, доки ти трохи навчишся. Це не так легко, як здається.

Кріт заспокоївся, але ненадовго. Його дедалі більше переймала заздрість до Щура, котрий веслував так вправно і легко. Якийсь біс під'юджував його, що він міг би робити це анітрохи не гірше. Він схопився і стрімко метнувся до весел. Щур, який мрійливо дивився на воду, нашіптуючи собі свої вірші, від несподіванки полетів зі свого сідала шкереберть, тільки ноги майнули в повітрі. А Кріт урочисто сів на його місце й самовпевнено змахнув веслами.

— Стій, дурню! — волав Щур на дні човна. — Ти ж не вмєш! Човна перевернеш!

Кріт завзято закинув весла назад і спробував з розмаху занурити їх у річку. Але навіть не черкнув води, зате його ноги злетіли вище голови, а сам він опинився зверху на поверженому Щурі. З переляку Кріт рвучко схопився за борт і одразу — шубовсть! — плюснувся у воду.

Перекинутий човен плив собі далі, а Кріт борсався у річці.

Ой, лишенько, яка ж вона холодна, та вода, ой, яка ж вона страшенно мокра! Як гидко вона зашуміла йому у вухах, коли він поринав усе глибше, глибше, глибше! Як привітно та лагідно глянуло на нього сонечко, коли він випірнув на поверхню, кашляючи й відпльовуючись! А який чорний розпач огорнув його душу, коли він удруге пішов на дно! Та ось чиясь міцна лапа схопила його за карк. То був Щур, і він напевне реготав — Кріт не почув, а відчув той регіт, він передавався через Щурові лапу та пальці до його — Кротові — шиї.

Щур схопив весло й миттю просунув його Кротові під пахву; далі зробив те саме з другим веслом, а потім, пливучи на спині, доправив свого бідолашного друга на берег й посадовив той безпорадний, розм'який згусток розпачу на сухому місці.

Витрусивши з нього воду й ретельно обтерши, Щур мовив:

— А тепер, друже, побігай-но по берегу — висохнеш, зігрєєшся. А я пірну за кошиком.

І невдаха Кріт, мокрий і засоромлений, бігав та й бігав, доки зовсім висох; а Щур тим часом стрибнув у воду, догнав човна, перевернув і помалу притягнув свою плавучу власність до берега, потім пірнув на дно, щасливо видобув кошик з харчами і вибрався з ним на берег.

Коли всі приготування в дорогу скінчилися, Кріт, пригнічений і охлялий, сів у човні на своє місце біля стерна. І ледве човен рушив, він, затинаючись, сказав тихо й схвильовано:

— Щурику, мій благородний друже! Вибач мені за дурість і невдячність. Аж серце крається, як подумаю, що мало не втопив цей чудовий кошик. Авжеж, я справжнісінький йолоп. Змилуйся наді мною, прости... І будьмо знову, як раніше...

— Та чого вже там, хай йому грець! — весело відказав Щур. — Що таке маленька купіль для Водяного Щура? Я ж у воді буваю куди більше, ніж не у воді! Тож не бери собі в голову всякі дурниці. Краще послухай, що я скажу. Чому б тобі й справді трохи не пожити у мене? Оселя моя проста й скромна — не те що Жабині хорони, — але тобі буде зручно. Я створю для тебе затишок. Навчу веслувати й плавати, і невдовзі ти почуватимешся у воді так само вільно, як усі ми.

Щур промовляв так доброзичливо й щиро, що Кротові аж подих зайняло від зворушення, він не міг і слова сказати у відповідь, тільки змахнув лапкою сльозину, другу. А делікатний Щур відвернувся в інший бік, і Кріт незабаром заспокоївся. Він навіть добряче вишпетив двох куріпок, які дозволили собі кепкувати з його неохайного вигляду.

Коли вони повернулися додому, Щур запалив у вітальні камін й урочисто посадовив Крота в крісло навпроти вогню, приніс халат і капці й аж до самої вечері розповідав йому всілякі річкові історії, що особливо хвилювали таке сухопутне звірятко, як Кріт. Про греблі, про раптові повені, про стрибучу щуку, про пароплави, що викидають порожні пляшки, — у всякому разі пляшки летіли, і якщо вже летіли від пароплавів, то, слід гадати, ті їх і викидали; і про чапель — як чваняться ті, з ким вони зволили побалакати; про пригоди на берегах ручаїв, про нічну риболовлю з Видрою, про далекі прогулянки з Борсуком. А потім була вечерея — не вечерея, а розкіш!

Але скоро Кріт почав куняти, і уважливий господар мерщій відвів його до затишної спальні, де той уже за хвилину з насолодою заплющив очі у тиші й спокої, з приємністю відчуваючи, що зовсім поруч пестить підвіконня кімнати його новий незвичайний друг — Річка.

Той день став для змужнілого Крота тільки першим у цілій низці таких же чудових днів, і кожен з них був довший і цікавіший за попередній, бо довкола буйно квітувало літо. Він навчився плавати й веслувати, прилучився до всіх радостей і втіх, які дає бистра вода. Його чутливе вухо час від часу вже ловило дещо з того, що безугавно шепотів очеретові вітер.

Розділ 2 ШИРОКИЙ ШЛЯХ

— Шурику, — сказав Кріт одного погожого літнього ранку. — Якщо твоя ласка, я хотів би тебе про щось попрохати.

Щур саме сидів на березі й наспівував пісеньку. Він її щойно склав і перебував ще в полоні віршування, забувши про все на світі, отож і не почув, що йому сказав Кріт. Сьогодні зранку він довго плавав на річці із своїми приятельками качками. А коли качки, як то в них заведено, ставали у воді сторч головою, він підпірнав до них і лоскотав їм шиї — під самим підборіддям (якщо у качок бувають підборіддя), і вони мерщій переверталися, сердито відплювуючись та обтрушуючи на нього воду з пір'я. Бо хіба ж висловиш усе, що накипіло, коли голова твоя занурена у воду! Зрештою вони таки вблагали його, щоб забрався геть і зайнявся своїм ділом, а їм дав спокій. Отож Щур подався собі, сів на бережку проти сонця й склав про них пісеньку, яку назвав:

КАЧИНА ПІСЕНЬКА

В мирній, тихій заводі

Не шумлять вітри.

Там качки плескаються

Хвостом догори!

*Гострі хвостики дрижать,
Тремтять жовті ніжки...
Жовтих дзьобів не видать —
Занурені в річку!*

*Під водою, де плотва
Плава, наче в морі,
В темних заростях на дні —
Каччині комори.*

*Всякий любить щось своє!
Нас вабить плескання.
Хвіст угору, дзьоб униз —
Од самого рання!*

Десь під небом ластівки шугають — раз, два, три...
А ми тут плескаємось Хвостом догори!

— Навіть не знаю, Щуре, що й сказати про твою пісеньку, бо я не поет, — обережно докинув Кріт. Він не розумівся на поезії і був байдужий до тих, хто в ній щось тямив. Проте мав щиру вдачу.

— І качки теж, — весело відповів Щур. — Вони кажуть: «Ну чому це кожен не може робити те, що йому подобається, коли подобається і як подобається? А не сидіти ото, як дехто, на бережку та лупати очима, підсміюватися й вигадувати якісь там віршики. Це ж безглуздя!» От що кажуть качки.

— Що правда, то правда, — цілком погодився Кріт.

— Ні, неправда! — обурився Щур.

— Гаразд, гаразд, неправда, то неправда, — заспокійливо озвався Кріт. — Але я хотів попрохати тебе ось про що: візьми й мене з собою в гості до пана Жаби. Я так багато чув про нього і страшенно хочу з ним познайомитися.

— А чом би й ні? — сказав добродушний Щур, миттю підхопившись і викинувши на сьогодні з голови всяке віршування. — Витягай човна, та й пливімо хоч зараз. До Жаби в гості можна завітати коли завгодно. Хоч би там що, він завжди вірний собі. Завжди привітний, завжди гостинний, завжди жалкує, коли гості розходяться додому!

— Певно, він чудова тваринка, — мовив Кріт, стрибаючи до човна й беручись за весла.

— Атож, він чи не найкращий з-поміж нас, — озвався Щур, уже зручно вмовившись біля керма. — Такий простий, такий зичливий і лагідний. Може, не так щоб дуже розумний, але не всім же бути мудрецами. А ще можна сказати, що він такий же хвалько, як і чванько. Проте душа у нього, в нашого Жабки, все ж таки добра.

Вони обігнули поворот річки, і перед їхніми очима постав гарний, величний старий будинок з червоної, потемнілої від часу цегли. Від нього до самої води збігали добре доглянуті зелені газони.

— Це і є Терем Жаб, — мовив Щур. — А он ліворуч, бачиш, де табличка: «Приватне володіння. Не причалювати!» — там бухта, в якій стоять під навісом його човни. Туди причалимо й ми. А стайні його праворуч, нагорі. А попереду, там, куди ти зараз дивишся, — бенкетна зала. Теж дуже давня будівля. Наш Жаба заможний — оселя у нього чи не найкраща в тутешніх краях, хоча ми Жабі цього й не кажемо.

Вони перетнули бухту, і Кріт підняв весла, бо човен уже був під великим навісом. Тут вони побачили чимало гарних човнів, підвішених до бантин або поставлених на

козли, але жодного — на плаву. Та й уся ця стоянка була якась занедбана й пустельна.

Щур роззирнувся довкола.

— Зрозуміло, — пробурмотів він. — Човни вже йому набридли. Він стомився від них, натішився по саме нікуди. Цікаво, яку нову химеру він собі вигадав? Ходімо глянемо на нього. Скоро ми про все дізнаємось.

Друзі вилізли з човна й подалися навпростець через веселий, барвистий лужок. Довго шукати Жабу не довелося. Він дуже заклопотаний сидів у плетеному садовому кріслі. На колінах у нього була розгорнута велика карта.

— Ура! — відразу підхопився він, тільки-но побачив їх. От чудово! — І палко потиснув лапки гостям, навіть не чекаючи, коли Щур познайомить його з Кротом. — Які ви люб'язні! — Він аж пританцьовував навколо них. — А я саме хотів послати по тебе, Щурику, суворо наказавши негайно доставити тебе сюди, де б ти не був. Ви мені конче потрібні обоє. Чим би вас почастувати? Заходьте в хату — перехопимо щось! Ви навіть не уявляєте, яке щастя, що ви приїхали саме зараз!

— Дай перепочити хвилику, Жабчику! — І Щур, мало не плачучи, плюхнувся у крісло. Кріт сів на сусіднє і чемно похвалив Жабину «чарівну оселю».

— Найкращий дім на всю річку! — запально вигукнув Жаба. І не втримався, щоб не додати: — І не тільки на всю річку, як на те пішло!

Тут Щур штовхнув Крота ліктем. І треба ж, що Жаба це помітив. Він одвернувся весь червоний від обурення. На мить запала ніякова мовчанка, а тоді Жаба раптом зареготавсь.

— Пусте, Щурику! — проказав він. — Ти ж знаєш, я завжди так... А все одно моя хатка непогана, правда? Вона тобі й самому дуже подобається. Але обличмо про це. Ви мені страшенно потрібні. Ви можете допомогти мені, а це найголовніше!

— Мабуть, ідеться про твої гоночні човни, — мовив Щур, прибравши невинного вигляду. — Гадаю, у тебе це виходить непогано, хоч ти, буває, часом і шубовснеш у воду. Якщо наберешся трохи терпіння та добре потренуєшся, то можеш...

— Тю, човни! — урвав його Жаба і аж скривився від огиди. — Дурні дитячі забавки. Я вже забув і думати про них.

Безглузде марнування часу — ось що таке ваші гоночні човни!

І мені дуже прикро бачити, як ви, любі хлопці, — бо ж ви здатні подивитися правді в очі — витрачаєте стільки сил на це безцільне заняття. Ні. Я нарешті відкрив істинну цінність, єдину на світі, варту уваги, — справу всього життя. Хочу присвятити їй решту своїх днів і можу тільки пожалкувати, що не один рік змарнував на всяку банальщину. Ходімо, любий Щуре, і твій шановний друг теж, якщо його добра ласка, до моєї стайні, і ви побачите те, що побачите!

Вони рушили за ним до стайні, хоч вигляд у Щура був дуже недовірливий. Жаба провів їх через каретню, вони вийшли у двір, і перед їхніми очима заблищала, як нова копійка, циганська халабуда на червоних колесах, пофарбована у канарково-жовтий колір, відтінений зеленим.

— Ось, дивіться! — вигукнув Жаба, розчепірівшись і гордо випнувши груди. — Ось де справжнє життя — в цьому візку. Широкий шлях, курна дорога, ковиловий степ, пасовиська, зелені огорожі, положисті пагорби! Хутори, села, містечка й міста! Сьогодні тут, а завтра — аж ген десь! Подорожування, нові враження, нові місця, захоплюючі краєвиди! Цілий світ перед тобою, і небокрай весь час відступає! Щоб знали: це найкращий з усіх візків, які коли-небудь будували у світі, безперечно, найкращий! Залізте в нього й погляньте, як там усе опоряджено. То я сам, сам придумав!

Крота все це так захопило й схвилювало, що він притьмом кинувся слідом за Жабою і збіг по приступках усередину халабуди, а Щур тільки пхикнув і залишився на

місці, засунувши лапки глибоко в кишені.

Там і справді було хоч і тіснувато, але дуже затишно. Невеличкі ліжка, складаний столик біля стіни, маленька плита, щоб готувати їжу, різні шухлядки, книжкові полички, клітка з пташкою, а ще горшки, сковорідки, глечики й чайники усіх розмірів та форм.

— Усе готове! — врочисто оголосив Жаба і витягнув якусь шухлядку. — Ось, бачиш: печиво, консервовані омари, сардини — все, чого душа забажає. Тут содова вода, там тютюнець, онде поштовий папір, шинка, повидло, шашки й доміно — все до ваших послуг. — Він теревенив, не вгаваючи, коли вони спускалися додола. — Найменшу дрібничку враховано, ви самі впевнитесь, як тільки ми вирушимо в дорогу, а це буде сьогодні ж, відразу по обіді.

— Перепрошую, — озвався Щур так повільно, мовби жував солону, — мені вчулося, ніби ти сказав — «ми», «вирушимо» й «сьогодні по обіді»?

— Любий мій, добрий, дорогий Щурику, — благально попросив Жаба, — не говори таким манірним та зневажливим тоном, бо ти ж чудово розумієш, що вам доведеться їхати. Я без вас просто не впораюсь, отож, будь ласка, не гарячкуйте і не сперечайтесь, бо цього вже я не стерплю. Гадаю, ти не збираєшся асе життя скніти біля своєї любної обмілілої, запліснявілої річки або визирати з діри в урвищі чи сидіти в тому човнику? Я хочу показати тобі світі Я збираюся зробити з тебе справжнього мужчину, хлопче мій!

— А мені те байдуже, — відказав упертий Щур. — Я не їду — і край. Я хочу скніти біля своєї любної річки, визирати з діри і сидіти в човнику, як досі. Більше того, Кріт теж скнітиме зі мною й робитиме те, що і я, — правда ж, Кроте?

— Авжеж, — згодився вірний Кріт. — Я скнітиму з тобою, Щуре, і як ти скажеш, так і буде, так і повинно бути. Хоч можна сказати й інакше: може бути. А втім, я жартую, — закінчив він з тугою в голосі. Бідолаха Кріт! Життєва Пригода — яка ж то була незвичайна для нього штука і як же вона його хвилювала! Надто велика була спокуса, до того ж він з першого погляду вподобав цей канарковий візок та й усе його причандалля.

Щур помітив, що з ним діється, і собі завагався. Він взагалі не терпів чийогось смутку та розчарування. До того ж любив Крота і ладен був зробити все, щоб його втішити.

Жаба уважно стежив за обома.

— Ходімо пообідаєм, — дипломатично запросив він, — і спокійно все обміркуємо. Нам зовсім не треба вирішувати поспіхом. Мені навіть самому байдуже. Я просто хотів трохи розважити вас, хлопці. «Живи для інших!» — ось моє гасло.

За трапезою, а вона була, певна річ, і статечна і незрівнянна, як і все у Теремі Жаб, Жаба таки дав собі волю. Не зважаючи на Щура, він, мов на арфі, вигравав на Кротовій недосвідченості. Велемовний од природи, та ще пришпорюваний своєю буйною уявою, він так барвисто змалював принади майбутньої подорожі й радощі вільного життя на широких шляху, що збуджений Кріт від хвилювання мало не впав із стільця. І так воно вийшло, що невдовзі всім трьом уже здавалося, ніби та мандрівка — справа вирішена й сама собою зрозуміла. Щур, у якого здоровий глузд і далі опирався, все ж дозволив своїй добрій вдачі взяти гору над розумними застереженнями. Бо він не пережив би розчарування друзів, які вже будували всякі плани на кілька тижнів уперед, розписуючи собі в уяві все, чим вони займатимуться кожен день.

Обернувши отак їх у свою віру, переможець Жаба повів приятелів до широкого загону й звелів упіймати старого сірого коня, якому, без його згоди і на його превелике невдоволення, господар визначив найкурнішу роботу в тій курній мандрівці. Йому, звісно, більше подобалося гуляти в загоні, і він не зразу дався спіймати себе. Тим

часом Жаба вщерть напакував шухлядки усім необхідним, повісив на стіни халабуди торби з сіном, вінки цибулі, всілякі кошики... Та от коня нарешті впіймали й запрягли, і троє друзів вирушили в путь, жваво розмовляючи між собою. Хто заліз у халабуду, хто сів верхи на дишло, хто чимчикував обік візка — як кому подобалося. День був пречудовий. Навіть курява, яку вони збивали, мала розкішний, солодкий запах; з рясних садів обабіч дороги до них озивалися веселим щебетанням пташки; подорожні, що траплялися, приязно віталися з ними і зупинялись, аби сказати кілька приємних слів про їхню незрівнянну халабуду; а кролі, сидячи біля хвірток своїх палісадників, тільки сплескували передніми лапками:

— Оце так-так! Оце дивина!

Пізно ввечері, вже за багато миль від дому, стомлені й щасливі, вони зупинилися на вигоні, подалі від людського житла, пустили коня пастися, а самі скромно повечеряли на моріжку біля халабуди. Жаба розводився про те, що він збирається робити в наступні дні, а зорі на небі ставали все більші та яскравіші, і жовтий місяць, що несподівано й тихо з'явився наче нізвідки, приєднався до їхнього гурту, слухаючи розмову. Нарешті вони вклалися на ліжка в халабуді, і Жаба, потягаючись, сонно промовив:

— Що ж, добраніч, друзі! Оце і є справжнє життя для чоловіка! А ви базікаєте про якусь там свою річку!

— Я не базікаю про свою річку, — терпляче озвався Щур. — І ти це знаєш, Жабо. Але я думаю про неї, — додав він розчулено, стишивши голос. — Думаю весь час.

Кріт висунувся з-під ковдри, намацав у темряві лапку Щура і потиснув її.

— Я зроблю все, що ти захочеш, Щурику, — зашепотів він. — Давай втечемо завтра вранці — ще вдосвіта — та й вернемося до нашої любої, милої нірки над річкою?

— Ні, ні, ми будемо тут до кінця, — прошепотів Щур у відповідь. — Щиро дякую, але я повинен бути з Жабою до кінця мандрівки. Його небезпечно залишати самого. Та ми недовго й подорожуватимемо. Забаганки в нього завжди скоро минають. Добраніч!

Мандрівка справді скінчилася навіть скоріше, ніж сподівався Щур.

Від усіх денних переживань та свіжого повітря Жаба спав так міцно, що вранці його, скільки не торсали, не могли добудитися. Отож Кріт зі Щуром спокійно й розважливо взялися до роботи, і, поки Щур годував коня, розпалював багаття, мив після вчорашньої вечері посуд та готував сніданок, Кріт збігав до сусіднього села — а дорога не близька, — купив молока, яєць і ще дечого, про що Жаба, звісно, зовсім забув. І ось, коли все було зроблено і обоє друзів сіли перепочити, бо таки стомилися, на світ божий нарешті вийшов Жаба, свіженький та веселий; він одразу ж зауважив, мовляв, куди легше й приємніше жити так, як вони живуть нині, не знаючи всіх тих виснажливих клопотів і турбот, якими обтяжує домашнє господарювання.

Потім у них була приємна прогулянка по трав'янистих пагорбах та звивистих лугових стежках, а спочити вони стали, як і перше, на вигоні. Тільки цього разу двійко гостей подбали про те, щоб Жаба чесно виконав свою частку роботи. І як наслідок, другого ранку, коли настав час рушати, Жаба вже не виявляв захвату щодо невибагливості похідного життя і, зрозуміло, поліз назад у ліжко, звідки його витягли силоміць. Шлях їхній, як і вчора, пролягав полями, вузькими стежками, і тільки десь надвечір вони виїхали на шосе, їхнє перше шосе; ось тут і спіткало їх лихо, непередбачене й нагле — лихо, яке не тільки поклато край цій мандрівці, а й перевернуло шкереберть усе Жабине життя.

Вони безжурно прямували собі по шосе — Кріт ішов поруч із конем і втішав його, бо той усе скаржився, що тільки він не має змоги веселитися, що на нього ніхто не зважає; Жаба та Водяний Щур чимчикували за халабуду й розмовляли — власне,

говорив Жаба, а Щур тільки вряди-годи вставляв словечко: «Ага, ясно. І що ж ти сказав йому?» — а сам думав про щось своє. Раптом десь позаду почулося слабке неспокійне гудіння, немов дзижчала бджола. Вони озирнулися й побачили хмарку куряви, а посеред неї якусь рухливу цятку, що наближалася до них просто з неймовірною швидкістю, а з куряви вихоплювався дивний звук: «Бі-і — бі-і!», — наче стогнало звірятко, що потрапило у сильце. Мандрівників усе те не дуже зацікавило, і вони повернулися були до своїх розмов, аж тут за якусь мить (так їм здалося) змінився весь погідний краєвид. Могутній вихор налетів на них з таким шаленим свистом, що вони мерщій скочили в найближчу канаву. Оце «бі-і — бі-і» мідним дзвоном ударило їм у вуха. Очі встигли помітити лише блиск дзеркал серед розкішного сап'яну та незворушного водія, що прикипів до керма, — і велетенський лімузин, такий стрімкий, що аж дух спирало, пролетів повз них. Здавалося, він ладен був за одним махом поглинути всю землю, весь простір.

Вони лишилися у густій хмарі куряви, засліплені й безпорадні, а тим часом авто знову стало далекою цяткою, і ще довго не вшухало оте бджолине дзижчання.

Старий сірий кінь, який доти, трюхаючи, мріяв про свій тихий лужок, у такому непередбаченому становищі, звісно, віддався природному порухові. Стаючи дибки й присідаючи, він поточився назад, і хоч Кріт щосили тягнув його за вуздечку та вмовляв найлагіднішими словами, візок сковзнув до глибокого рівчака край дороги. Ось він похитнувся, а тоді розлігся зловісний тріск — і чудова канарково-жовта халабуда, їхня радість і гордість, уже лежала боком у канаві, безнадійно розбита.

А Щур бігав по шосе туди й сюди, сам не свій від збудження.

— Негідники! — кричав він, потрясаючи лапками. — Лобуряки, шибеники, ви... ви... лихачі задрипані! Це вам так не минеться! Я буду скаржитись! Я вас по судах затягаю!

Де й поділася непоборна доти туга за рідною домівкою. Він одразу ніби став капітаном канарково-жовтої яхти, яка під час регати сіла на міліну через зухвальство й нечесність іншого екіпажу, і тепер гарячково пригадував усі ті дошкульні та гострі слова, які йому доводилося кидати власникам катерів, коли ті пропливали так близько від берега, що піднятою хвилею заливало килими у його вітальні.

Жаба сидів у пилюці посеред дороги, простягнувши ноги і втупившись туди, де зник автомобіль. Він важко дихав, але вигляд мав напрочуд тихий та упокорений і тільки час від часу попискував:

— Бі-і, бі-і!..

Кріт усе заспокоював коня. А коли це йому нарешті вдалося, спустився в канаву до перекинутого візка. Вигляд у візка був жалюгідний. Стінки й вікна розтрощені вщент, осі геть погнуті, одне колесо відпало, бляшанки з сардинами розкотилися на весь широкий світ, а пташка у клітці жалісно пищала, благаючи випустити її.

На поміч йому кинувся Щур, але й удвох вони ніяк не могли підняти візок.

— Гей, Жабо! — гукнули вони. — Може б, і ти допоміг?

Жаба ні пари з уст. Він так і сидів посеред дороги, наче на почесному місці. Тоді вони пішли глянути, що там з ним. Той був у якомусь трансі — на писку блукала блаженна усмішка, погляд прикипів до куряви від авто, яке все так сплюндрувало. Тільки час від часу мугикав:

— Бі-і, бі-і!..

Щур поторсав його за плече.

— Допоміг би нам, Жабо, — суворо проказав він.

— Незрівнянне, разуче видовище, — пробелькотів Жаба, навіть не поворухнувшись. — Поезія швидкості! Ось він, справжній спосіб подорожувати. Єдиний спосіб подорожувати! Сьогодні — тут, а завтра — в наступному тижні! Пропо-

сяться села, пролітають містечка й міста; весь час нові обрії! Оце насолода! Ой, бі-і, бі-і! Ой, леле! Ой, леле!

— Та не корч дурника, Жабо! — розпачливо вигукнув Кріт.

— І подумати тільки, я про це й гадки не мав! — монотонно, замріяно співав своєї Жаба. — Скільки змарнованих років, а я навіть не уявляв, навіть на мріяв!.. Але тепер — тепер я це знаю, тепер я все зрозумів! Який же широкий, який уквітчаний шлях відкривається переді мною в житті! Які хмари куряви здійматимуться, коли я мчатиму з найзухвалішою швидкістю! Скільки всіяких там халабуд, що трапляться мені на дорозі, опиняться в придорожніх канавах — ото буде шлейф мого величного й нестримного пориву! Нікчемні халабуди,.. прості візки... канарково-жовті!

— Що з ним робити? — звернувся Кріт до Водяного Щура.

— А нічого, — рішуче відказав Щур. — Бо тут нічого не вдієш. Розумієш, я його давно знаю. Це вже на нього найшло. Його опосіла нова химера, а вони в нього на перших порах проявляються завжди однаково — ось як зараз. У такому блаженному маренні він перебуватиме багато днів, і, доки це триватиме, від нього годі чекати чогось путнього. Не звертай уваги. Краще ходімо та поглянемо, що робити з тією халабудою.

Вони ретельно оглянули візок і пересвідчилися, що навіть коли їм удасться витягти його на дорогу, він уже ніколи не зрушить з місця. Осі вже нікуди не годилися, а колесо, яке відпало, розлетілось на друзки.

Щур закинув поводи коневі на спину, а тоді взяв його за вуздечку, підхопивши вільною рукою клітку з переполоханою пташкою.

— Ходімо! — кинув він Кротові. — До найближчого містечка миль п'ять чи шість, і нам треба добутися туди якнайскоріше. Тож не барися.

— А Жаба? — стурбовано запитав Кріт, тільки-но вони вийшли на шосе. — Як же ми покинемо його тут посеред дороги? Він же зовсім ошалів! Це небезпечно. Ану як налетить іще якась потвора?

— Облиш із тим Жабою! — сердито відрубав Щур. — Годі про нього!

Вони відійшли не так і далеко, коли позаду почулося тупотіння. Жаба біг за ними і, наздогнавши, просунув лапку під лікоть одному й другому. Він усе ще важко дихав і дивився кудись у порожнечу.

— Послухай, Жабо! — різко промовив Щур. — Тільки-но дістанемося до міста, ти негайно підеш до поліцейської дільниці й довідаєшся, чи знають там щось про цей автомобіль, кому він належить, і подаси скаргу. А потім сходиш до коваля чи колісника — хай притягнуть твій візок до міста і полагодять. Це забере трохи часу, але ж справа варта того. Ми з Кротом підемо до готелю і наймемо кілька гарних кімнат, де й зачекаємо, доки візок буде готовий і ти прийдеш до тями.

— Поліцейська дільниця! Скарга! замріяно бурмотів Жаба. — Щоб я скаржився на це прекрасне, божественне видиво, яке вшанувало мене своєю появою! Лагодити той візок? Досить мені візків! Не хочу ні бачити, ні чути більше про якісь там візки. Ой, Щурику! Ти не уявляєш, як я вдячний тобі, що ти погодився на цю подорож! Без тебе я б не поїхав і не побачив би цього — то ж просто казковий лебідь, сонячний промінь, удар блискавиці! Я ніколи не почув би того неземного звуку, ніколи не понюхав би того неповторного запаху! Все це тільки завдяки тобі, найкращий мій друже!

Щур тільки пересмикнув плечима.

— Бачиш, що діється? — кинув він Кротові через Жабину голову. — З ним усе ясно. А з мене досить: як тільки доплентаємо до міста, одразу ж підемо на вокзал і, якщо встигнемо на поїзд, повернемося на наш рідний Берег ще сьогодні ввечері. Але начувайся, якщо коли-небудь ти ще покличеш мене у гості до цієї каторжної тварюки!

Він зневажливо пирхнув і далі озивався вже тільки до Крота.

Прибувши до міста, вони рушили просто на станцію і залишили Жабу в залі чекання другого класу, як багаж у камері схову, заплативши служникові два пенси, щоб він не спускав з того пильного ока. Потім відвели коня до стайні при готелі й найняли робітників, щоб притягли візок разом з усім манаттям.

Нарешті тихохідний поїзд привіз їх до станції неподалік від Терема Жаб. Очманілий Жаба спав на ходу; друзі довели його до самих дверей, потім затягли у дім і веліли ключниці нагодувати господаря, роздягнути й укласти в постіль. Тоді вивели з-під навісу свого човна й попливли вниз по річці додому. Була вже пізня година, коли вони, на превелику Щурову радість і втіху, сіли вечеряти у затишній вітальні над річкою.

Назавтра Кріт устав пізно і майже весь день пробайдикував. Тільки надвечір він вирядився на берег порибалити. Тут його і знайшов Щур, котрий зранку вештався по сусідах з відвідинами та балачками, а тепер шукав приятеля повсюди.

— Чув новину? — мовив Щур. — На всьому прибережжі тільки про це й говорять. Жаба сьогодні вранці першим поїздом подався до міста. І замовив там автомобіль, найбільший і найдорожчий.

Розділ 3 СТАРИЙ ЛІС

Кріт уже давно хотів познайомитися з Борсуком. Борсук уявлявся йому (втім, така була загальна думка) поважною особою: він, хоч його бачили рідко, здавалося, мав невидимий вплив, який відчували на собі всі жителі околиці. Та скільки разів ділився Кріт своєю мрією з Водяним Щуром, той завжди ніби ухилявся від відповіді.

— Гаразд, гаразд, — казав Щур. — Борсук не сьогодні - завтра об'явиться — він завжди так, — і тоді я познайомлю вас. Він найкращий з усіх! Тільки зятя: важливо не тільки те, яким ти його побачиш, а й те, коли побачиш.

— А чому б не запросити його сюди — на обід або що? — спитав Кріт.

— Не прийде, — коротко відповів Щур. — Борсук не терпить товариства — всяких там запросин, обідів та інших витребеньок.

— Ну тоді, може, ми самі сходили б у гості до нього? — запропонував Кріт.

— Е ні, гадаю, це йому зовсім не сподобається, — не на жарт стривожився Щур. — Він такий соромливий, це його напевне образить. Сам я ніколи не наважуюся завітати до нього в гості, хоча й добре знайомий з ним. Зрештою, з гостиною у нас нічого й не вийшло б, бо він живе у самісінькій гущі Старого Лісу.

— Ну гаразд, хай так, — мовив Кріт. — Але ж, пам'ятаєш, ти казав мені, що в Старому Лісі дуже гарно.

— Та пам'ятаю, — якось невиразно відповів Щур. — І все ж, здається, нині нам не слід вибиратися туди. Ще не час. Дорога неблизька, а Борсука, до речі, може й не бути вдома о цій порі. Не сумуй, він, можливо, сам об'явиться тут з дня на день, ти тільки трохи почекай.

Кротові довелося пристати на це. Але Борсук усе не з'являвся, а кожен день ніс із собою свої радощі, і Кріт скоро забув про нього. Лише коли минуло літо, почали навідуватися холоди з морозом і осіння сльота змушувала здебільшого сидіти вдома, а переповнена річка понесла води повз вікна так стрімко, що годі було й думати про веслування чи купання, він знову став частіше згадувати про сивого відлюдника Борсука, який жив сам-один у норі аж у нетрях Старого Лісу.

Взимку Щур дуже багато спав, вкладався рано, а вставав пізно. За короткий день він іноді нашкрябував віршика або робив щось у хаті; ну й, звісно, сусіди-звірята часто

заходили на вогник, і тоді вистачало цікавих оповідей про всілякі пригоди минулого літа.

Яка ж то була невичерпна тема, коли хтось у розмові торкався тієї прекрасної пори! Скільки пригадувалося всього барвистого і яскравого! Уся берегова пишнота розквітала перед ними, напливала поволі, перетворюючись у розкішні картини, які, мов на сцені, величаво змінювали одна одну. Найперше з`являлося пурпурове вербозілля; тріпочучи буйною, кошлатою чуприною, воно визирало з-за люстра, в якому звірята всміхалися самі собі й одне одному. Не барився прийти слідом зніт, засмучений і ніжний, мов рожева надвечірня хмаринка. Щоб не поступитися місцем у тій плетениці, виповзав наперед і живокіст, у пурпуровому з білим; і нарешті якимсь уранці на сцену граціозно ступила шипшина, несмілива й скромна, але кожен розумів: це вже червень, він з`явився так само легко, як вплітається витончений ритм гавоту у величаву гармонію струнного оркестру. Чекали тільки ще на одну дійову особу. На юного пастушка, якого так любили німфи, лицаря, якого з тугою виглядали з віконця красуні дами, принца, що мав поцілунком пробудити літо до життя й кохання. І коли до гурту граціозно приєднувався життєрадісний таволжник у своєму запашному бурштиновому вбранні, вистава могла починатись.

І яка ж то була вистава! Оспалим звірятам, які чайлись у своїх нірках від дощу й вітру, що безперервно тарабанили їм у двері, пригадувалися тепер тихі свіжі світанки, той час до схід сонця, коли густий білий туман ще плив над водою; а потім бадьорий струс вранішнього пірнання, біганина вздовж берега й те світлосяйне перетворення землі, повітря і води, коли раптом з`являлося сонце, коли все сіре ставало враз золотим, а земля знову дарувала різнобарв'я й щедро розсипала його повсюди. Їм пригадувалася млява полуденна сієста у спекотливі дні, коли вони ховалися глибоко в зелений підлісок, куди сонце пробивалося лише тонкими стрілками, мережачи землю золотими цятками; купання та катання в човнах у надвечірні години, прогулянки звивистими стежками поміж золотавого збіжжя; і зрештою довгі, прохолодні вечори, коли всі збиралися до купи, коли зав`язувалося безліч дружніх стосунків і задумувалися чудові пригоди на наступні дні. Їм таки було про що поговорити в ті короткі зимові дні, коли звірята півколом сідали біля каміна, проте Кріт мав чимало вільного часу, отож якимсь по обіді, коли Щур сидів у своєму улюбленому кріслі перед вогнем і то дрімав, то мучився з непокірними римами, що ніяк не давалися йому, Кріт надумав самотою поблукати по Старому Лісі, а як пощастить, то й познайомитися з Борсуком.

Вік нечутно вислизнув надвір із теплої затишної вітальні. Був тихий, холодний день, над головою висіло похмуре, сталеве небо. Все довкола було зовсім голе, без жодного листочка, і Кріт раптом подумав, що йому ніколи досі не випадало ще бачити так далеко і водночас заглядати так глибоко всередину речей, як цього зимового дня, коли Природа, знеможена своїм щорічним сном, здавалося, скинула геть усе своє вбрання. Лісисти улоговини, виярки, піщані урвища та інші заповітні місця, що були невичерпними, потаємними скарбницями цікавого і так приваблювали невтомного шукача протягом ряснолистого літа, тепер з якоюсь нестямною відкривали себе та свої таємниці й наче благали не картати їх за такий незугарний вигляд — це ж ненадовго, скоро вони знову розбуяються, вберуться в пишні шати й знову вабитимуть і манитимуть його, як вони це вміють робити. Все мало якийсь жалісний вигляд, а проте бадьорило, навіть звеселяло.

Кріт зрадів, що йому подобається природа неприкрашена, сувора, позбавлена всіх своїх пишнот. Він ніби дістався до самого її хребта, і той хребет, виявилось, був витончений та мідний, хоч і невигадливий. Зараз йому зовсім не хотілося покачатися в нагрітій сонцем конюшині чи пошастати у колосистих хлібах; а завіси живоплотів, хвилястий одяг буків та в'язів, здавалося, зник навіки — ну й хай! І він з невимовною

радістю подався до Старого Лісу, що лежав перед ним унизу, темний і грізний, мов чорний риф у тихому південному морі.

Він ступив до лісу, і спершу його ніщо не лякало. Гілки тріщали під ногами, повалені стовбури намагалися перечепити його, замшілі пні скидалися на карикатури — вони нагадували йому щось дуже знайоме, тільки далеке; все було ніби жарт і напрочуд цікаве. Воно вабило до себе, і він подався далі, туди, де менше світла, де дерева нижче припадали до землі, а нори обабіч розтуляли бридкі пащі.

Тут було аж надто тихо. Темрява наступала швидко, невпинно, ставала все густішою, а світло наче витікало кудись, як паводкова вода.

А потім почалася маячня.

Спочатку йому привиділося, ніби позаду майнув якийсь писк: маленький, злий клинцюватий писк наче глянув на нього з нірки. Та коли Кріт озирнувся, примара зникла.

Він прискорив ходу, бадьоро умовляючи себе не вигадувати страхів, інакше цьому просто не буде кінця. Проминув ще одну нору в землі, ще одну і ще... І раптом... так!.. ні!.. так! Он воно, вузький писк — блимнув на нього з нірки сердитим оком і щез. Кріт завагався — переконував себе спробувати ще, тоді ступив кілька кроків. І враз — мовби так воно було від самого початку — з усіх нірок, а їх же тут сотні, й зовсім близько й трохи далі, виглянули мордочки: вони блискавично з'являлися і зникали, обпікаючи його поглядом, повним злості й ненависті; кожне око — гостре, лихе й жорстоке.

Він подумав, що коли втече від тих нір на узбіччя, то зникнуть і всі ті примари. Збіг зі стежки й посунув навпростець, неходженим лісом.

Тоді почало свистіти.

Спершу свист був тоненький та тихий і десь далеко позаду, та він спонукав Крота наддати ходи. Потім такий же тонкий і тихий свист почувся десь попереду, змусивши його спинитися. Поки Кріт тупцював на місці, вагаючись, чи не повернути назад, свист залунав раптом з усіх боків; здавалося, весь ліс, аж до найвіддаленішого кінця, підхопив той свист і поніс, поніс... Хто б «вони» не були, вони не спали, а стояли на сторожі, чатували на нього! А він був сам, беззбройний, безпорадний, і годі йому було сподіватися допомоги. Тим часом ніч невблаганно насувалася на нього звідусіль.

Тоді почалося тупотіння.

Спочатку Кріт подумав, що це падає листя, такий легенький та ніжний був той звук. Потім, посилюючись, він набув розміреного ритму, і Кріт утямив, що то може бути не що інше, як тупання маленьких ніжок, поки що дуже далеке. Спереду чи позаду? Попервах здалося — спереду, тоді — позаду, а далі — і там, і там, скрізь, Тупотіння гучнішало, множилося, і переляканий Кріт, дослухаючись на всі боки, збагнув, що його оточують. Він зупинився, насторожений, і саме в цю мить із-за дерева просто на нього вискочив кролик. Кріт завмер, гадаючи, що звірятко притишить біг або зверне вбік. Але кролик промчав зовсім близько, мало не нашттовхнувся на нього. Мордочка похмура й зла, очі витріщені.

— Забирайся геть, дурню, забирайся! — почув Кріт. А кролик оббіг навколо пня й щез у норі.

Тупотіння все частішало, і скоро мовби град застукотів по килиму з сухого листя, що встелив землю. Тепер, здавалося, цілий ліс узявся бігти — наче переслідував, цькував, заганяв у пастку щось — чи, може, когось? У розпачі й Кріт кинувся бігти — навмання, не відаючи куди. Він продирався крізь сонмище почвар, він чув їх за собою і аж ніби в собі, він вислизав з-під тих почвар і падав на них.

Зрештою таки знайшов сховок у глибокому, темному дуплі старого бука, де можна було пересидіти якийсь час у безпеці, але чи напевно? В усякому разі Кріт надто

змучився, щоб бігти далі. Він міг тільки заритися в сухе листя, якого повно було в дуплі, та переконувати себе, що тут йому буде безпечніше. Крім лежав там, важко дихав і тремтів, прислухаючись до свисту й тупотіння довкола, і раптом ясно зрозумів, що найжахливіша почвара, з якою маленькі мешканці полів і перелісків можуть зіткнутися тут і пережити найчорнішу свою хвилину, та почвара, від якої даремно намагався застерегти його Щур, — це Страх Старого Лісу!

Тим часом Щур дрімав собі біля коминка, в теплі та затишку. Аркушик паперу з недописаним віршем упав на підлогу, голова похилилася назад, губи розтулилися — він плив у сні понад квітучими берегами казкових річок. З вогню вискочила жаринка, у каміні затріщало, шугонуло язиками полум'я, і Щур прокинувся. Пригадавши, чим він оце займався, Щур нахилився й підняв з підлоги свого вірша, трохи пометикував над ним, а тоді пошукав очима Крота, хай би допоміг йому підібрати гарну риму.

Але Крота не було.

Щур прислухався. У хаті стояла тиша.

— Кротику! — гукнув Щур. Покликав ще раз і ще. І, не діставши відповіді, підвівся й вийшов у сні.

Шапки Крота не було на гачку, де вона звичайно висіла, а його калоші, що завжди лежали біля підставки для парасольок, теж кудись поділися.

Щур вийшов з хати й ретельно оглянув мокру землю, сподіваючись знайти Кротові сліди. Авжеж, ось вони. Калоші були новенькі, куплені на зиму, і візерунок на підшвах ще не стерся. Сліди їх було добре видно, вони впевнено й рівно тяглися до Старого Лісу.

Щур спохмурнів. Трохи постояв у задумі, потім вернувся до хати, підперезався широким поясом, засунув за нього два пістолети, взяв міцного дрючка, що стояв у кутку в снігах, і швидко рушив до лісу.

Вже сутеніло, коли він вийшов до перших дерев і не роздумуючи заглибився в ліс, занепокоєно шукаючи скрізь хоч якихось слідів перебування приятеля.

Тут і там з нірок визирали маленькі сердиті мордочки, але, побачивши мужнього Щура, пістолети й добрячу палицю, що він їх тримав напоготові, одразу зникали; свист і тупотіння, які дуже ясно чулися, коли він увійшов до лісу, невдовзі почали стихати, а тоді й зовсім уцухли; навколо запала цілковита тиша. Щур кинувся навпрошки через ліс, наче збирався перетнути його від краю до краю. Потім зійшов зі стежки й почав оглядати всі западини та хащі, безперестану гукаючи:

— Кроте! Кроте! Кротику! Де ти? Це я, твій Щур!

Він уперто никав по лісу годину чи й дві, коли нарешті на превелику радість почув у відповідь слабенький поклик. Крізь густу темряву він пішов на той звук і скоро опинився біля великого старого бука. З дупла в ньому долинув кволий голос:

— Щурику! Невже це справді ти?

Щур проліз у дупло і знайшов там знесиленого Крота, який ще й досі трусився, мов у лихоманці.

— Ой, Щуре! — зойкнув він. — Знав би ти, як я налякався!

— Та здогадуюсь, — заспокійливо мовив Щур. — Навіщо ти це затіяв, га, Кроте? А я мусив стримати тебе. Нам, бережанам, краще не ходити сюди. А якщо вже так дуже треба, то тільки гуртом; тоді можна сподіватися, що все буде гаразд. До того ж кожен тут повинен багато чого знати, і ми те все засвоїли, а ти поки що ні. Я маю на увазі чарівні слова, знаки та примовки, що дають силу і владу, певні рослини, які слід носити у кишені; а ще треба промовляти особливі віршики і вдаватися до всіляких вивертів та хитрощів; то зовсім просто, коли знаєш, але цього треба навчатися змалку, інакше вскочиш у велику халепу. Одначе коли ти, скажімо, Борсук або Видра, то це,

звісно, зовсім інша річ.

— А хоробрий Жаба, певно, не наважився б піти сюди сам-один, правда ж? — запитав Кріт.

— Друзяка Жаба? — щиро зареготався Щур. — Та він сюди носа ніколи не поткне, його сюди й калачем не заманиш. Жаба?! Нізачо в світі!

Крота дуже тішив веселий сміх Щура, як і його міцний дрюк та блискучі пістолети. Він нарешті перестав тремтіти і вже відчував, як до нього повертається впевненість. Кріт потроху ставав знову самим собою.

— А тепер, — сказав невдовзі Щур, — нам треба триматися вкупі та скоріше вибиратися з лісу, поки ще не зовсім стемніло. Ночувати тут зовсім не годиться. Хоча б тому, що надто холодно.

— Любий Щурику! — мовив сердешний Кріт. — Мені страшенно прикро, але я зовсім підупав на силі, й тут нічого не вдієш. Дай мені перепочити часинку, щоб я хоч трохи прочував. Інакше не дійду додому.

— Ну, гаразд, — добродушно погодився Щур, — відпочивай на здоров'я. Тим більше, що надворі й так уже темно, хоч в око стрель. А місяць зійде ще не скоро.

І Кріт зарився в сухе листя, зручно вмовстився там і за хвилину вже спав, хоч сон його був неспокійний і тривожний. Тим часом Щур теж заховася в листя, щоб не змерзнути, і, не випускаючи з лапи пістолета, приготувався терпляче ждати.

Коли нарешті Кріт, відпочивши, прокинувся цілком бадьорий, Щур мовив:

— Ну от, і добре! Тепер я визирну надвір, чи все там гаразд. А тоді й рушимо.

Він підступив до виходу з їхньої схованки й висунув голову з дупла. Кріт почув, як він здивовано промовив:

— От тобі й на! З чим і вітаю!

— Що там таке, Щурику? — спитав Кріт.

— Сніг знявся, — коротко відповів Щур. — Тобто, власне, падає. Справжнісінька хурделиця.

Кріт, ставши позад нього, й собі виглянув з дупла: ліс, який так його налякав, був тепер зовсім інший. Нори, дупла, западини, вибоїни — все те, що таїло підступну загрозу для подорожанина, зникло; повсюди стелився чарівний мерехтливий килим, такий ніжний та білий, що було просто жаль топтати його ногами. В повітрі сіялася ніби пудра, що лагідними доторками пестила щоки, а чорні стовбури дерев чітко вимальовувались у м'якому світлі, яке неначе лилося знизу.

— Так-так, і нічого вже не вдієш, — задумливо мовив Щур. — Мабуть, треба йти, спробувати щастя. Найгірше, що я не зовсім уявляю, де ми. Цей сніг геть змінив усю картину.

То була правда. Кріт, либонь, навіть не впізнав би лісу. А проте друзі хоробро вирушили в дорогу, обравши напрямом, який видавався їм найнадійнішим. Вони підтримували один одного і з підкресленою бадьорістю вдавали, ніби вбачають щирого приятеля у кожному дереві, що зустрічало їх мовчазно й похмуро, та потай раділи, як давнім знайомим, найменшому просвіткові, галявині чи поворотові стежки, хоч їх оточував одноманітний білий простір, а темні дерева трудно було розрізнити.

За годину чи дві — наші друзі втратили лік часу — вони спинилися, пригнічені, змучені й розгублені, сіли на повалений стовбур, щоб віддихатися і помізкувати, як же бути далі. Все тіло їм ломило від втоми, боліло від синців — вони ж бо не раз падали чи провалювались у ями; ще й промокли до рубця: сніг був такий глибокий, що Кріт і Щур ледве переставляли в ньому свої коротенькі ніжки; а дерева купчилися все тісніше й ставали ще більш подібні одне до одного, ніж раніше. Здавалося, тому лісові нема кінця-краю, його не перейти, і, що найгірше, з нього немає виходу.

— Не можна тут засиджуватись довго, — озвався Щур. — Треба зібратися на сили

й будь-що вийти з лісу. На такому страшному холоді ми довго не витримаємо, та й снігу скоро накидає стільки, що й не виберемось. — Він у задумі огледівся довкола. — А знаєш, — мовив за хвилину, — що я надумав. Бачиш, он там попереду наче виярок, а в ньому якісь горбки, бугорки, пагорки. Ми спустимося туди й спробуємо знайти захисток — якусь печерку чи нору, аби тільки там було сухо, сховаємось од снігу та вітру і перечекаємо, бо де вже нам тинятися лісом. Ми обидва зовсім знесилили. А там, може, й сніг перестане чи трапиться якась нагода...

Вони знову звелися на ноги й поплентали у виярок, де стали шукати собі нірку чи хоч якийсь закуток, щоб можна було укритися від пронизливого вітру та снігової круговерті. Вони саме оглядали один з тих пагорків, що про них казав Щур, коли Кріт раптом спіткнувся і, голосно зойкнувши, повалився на землю.

— Ой, нога! — застогнав він. — Ой, бідолашна моя ніжка!

Він сів на сніг і обхопив задню лапку обома передніми.

— Горопашний мій Кротику! — лагідно промовив Щур. — Бачу, тобі сьогодні зовсім не щастить. Ану, покажи свою ніжку. Так, — промурмотів він, ставши навколішки. — Ого, як ти розпанахав собі гомілку! Зачекай, я дістану носовичок і перев'язу.

— Я, мабуть, зачепився за якусь гілляку чи за пень, — жалісно скаржився Кріт. — Ой, лишенько мені, лишенько!

— Дуже рівний поріз, — зауважив Щур, ще раз пильно оглянувши рану. — Гілляка чи пеньок тут ні при чому. Схоже, що розпанахано гострим металом. Дивно! — Він трохи подумав, а тоді став уважно обдивлятися грудки та ямки довкола.

— Ет, чи не все одно, хто мене зарізає, — від болю Кріт почав говорити казна-що. Хто б це не зробив, а щемить однаково.

Але Щур, ретельно перев'язавши Кротові ногу носовичком, звелів йому сидіти на місці, а сам заходився длубатися в снігу. Він уперто рив, шкрябав і намацував щось усіма чотирма лапками, а Кріт ждав нетерпляче, час від часу гукаючи:

— Ой Щуре, та скоріше!

Раптом Щур загорлав:

— Ура! — і знову: — Ура-а! Ура-а! — І ну витанцьовувати, заточуючись у глибокому снігу.

— Що ти там знайшов, Щурику? — гукнув Кріт, який не переставав розтирати поранену ногу.

— Підійди глянь! — радісно відказав Щур, загинаючи в танку нові колінця.

Кріт зашкунтильгав до нього й подивився уважно, куди показував Щур.

— Ну, — спроквола проказав він, — бачу, добре бачу. Я таке бачив уже сотні разів. Звичайнісінька річ, я б сказав. Скребачка, щоб зчищати грязюку з ніг перед дверима! Ну й що з того? Теж мені — танцювати джигу через якусь там скребачку!

— Але невже ти не розумієш, що вона означає, ти, недоумкувате звірятко? — сердито кинув Щур.

— Чого ж, розумію, — відказав Кріт. — Вона означає тільки те, що якийсь безголовий забудько залишив свою скребачку в самісіньких нетрях Старого Лісу, якраз там, де за неї напевно хтось зачепиться. Я б сказав, що він вчинив дуже необачно. Коли повернуся додому, неодмінно поскаржуся кому слід... або ще комусь... От побачиш!

— Ой леле! Ой лелечко! — аж зойкнув Щур, лютуючи, що його друг такий тупоголовий. — Годі пятакати, краще допомагай розгрібати! — І знову взявся до роботи так, що аж сніг летів хмарою.

Він таки добряче намучився, поки нарешті їхнім очам відкрилася стара постілка для витирання ніг.

— Ну, що я тобі казав? — переможно вигукнув Щур.

— Зовсім нічого, — озвався Кріт цілком щиро. — Ми, схоже, знайшли ще одну річ домашнього вжитку, ні на що не придатну, тому її і викинуто. А ти, бачу, радіє-радієсінкий. Краще б затанцював свою джигу десь далі, коли б знайшов щось справді путне і дав йому раду. Може, таки виборсаємося з цієї халепи, якщо не гаятимемо часу біля купи всілякого непотребу. Ми що, можемо з'їсти цю постілку? Чи лягти на ній спати? Чи сісти на неї і помчати додому, як на санках? Геї, ти мене чуєш, нестерпний гризуне?

— Ти... хочеш... сказати... — нервував Щур, — що ця постілка ні про що не говорить?

Кріт зовсім образився:

— Щуре, от що: я гадаю, досить нам уже цих дурниць. Де ти чув, щоб постілки коли-небудь говорили? Вони не вміють говорити. Вони існують зовсім не для того. Постілки добре знають своє місце.

— А тепер послухай ти, твердолоба тварино, — відрубав Щур. Він розсердився не на жарт. — Бо це вже занадто! Ні слова більше — тільки шкрябай і рий, вигрібай і шукай довкола, особливо на узбіччі цього пагорка, якщо ти справді хочеш сьогодні висушитись і спати в теплі; бо це наша остання можливість!

І Щур завзято кинувся до найближчої кучугури, штрикаючи її своїм дрюком, а потім заходився несамовито копати. Кріт теж ретельно розгрібав сніг, але більше для того, щоб догодити Щурові, бо гадав, що його любого друга пойняла якась маячня.

Ще хвилин десять наполегливої праці, і ось від удару Щурової палиці в одному місці раптом почувся глухий звук. Щур довбав і довбав у тому місці, поки не пробив дірку й не намацав там лапкою пустоту. Тоді гукнув на допомогу Крота. Обоє добряче напрацювалися, поки зрештою наслідок їхніх зусиль у всій красі постав перед очима враженого недовірка Крота.

У стіні того, що здавалося їм сніговим заметом, вони побачили невеличкі, але міцні двері, пофарбовані в темно-зелений колір. Збоку звисала залізна ручка дзвоника, а трохи нижче виднілася маленька мідна пластинка, на якій були вирізьблені чіткі великі літери. При місячному світлі вони прочитали:

«ПАН БОРСУК»

Кріт від подиву й захвату аж беркицьнув на сніг.

— Щуре, — мовив він голосом, сповненим каяття, — ти просто диво! Справжнє диво, ось хто ти. Тепер я бачу! Твоя світла голова доводила це раз по раз відтоді, як я впав і порізав собі ногу. А ти тільки глянув на рану, і одразу твій могутній розум сказав тобі: «Скребачка!» Тоді ти пошукав і знайшов ту саму скребачку, що мене поранила! І що ж, ти на цьому зупинився? Ні.

Багато кого це б цілком задовольнило, тільки не тебе. Твій розум не заспокоївся. «Дайте лишень мені знайти постілку, — мовив ти собі, — і мій здогад підтвердиться!» І, звичайно, ти знайшов ту постілку. Ти такий кмітливий, що, я певен, знайдеш усе на світі, як захочеш. «Отже, — сказав ти, — десь тут мають бути й двері, я вже бачу, які вони. Виходить, нічого більше не залишається, як знайти їх!» Авжеж, я читав у книжках про таке, але на власні очі бачити не доводилось. Ти повинен бути там, де тебе належно цінуватимуть. А серед нас, йолопів, ти себе просто марнуєш. Якби я мав твою голову, Щурику...

— Та оскільки ти її не маєш, — не дуже чемно урвав його Щур, — то, певно, збираєшся сидіти на снігу й базікати цілу ніч? Мерщій вставай та чіпляйся за цей дзвоник, що висить у тебе перед носом, і смикай що є сили, як на гвалт, а я стукатиму!

Щур заходився гатити в двері ломакою, а Кріт підстрибнув до ручки дзвоника, вчепився в неї і почав розгойдуватися, відштовхуючись від землі задніми ногами, і десь дуже далеко почулося слабеньке дзеленчання.

Розділ 4 ПАН БОРСУК

Вони терпляче ждали, як їм здалося, цілу вічність, тупцюючи на снігу, щоб зігріти ноги. Аж ось почулося повільне човгання, що наближалось до дверей. Кріт сказав Щурові, що, мабуть, хтось іде в повстяних капцях, завеликих та ще й дуже стоптаних; це стало доказом Кротової кмітливості, бо, як виявилось, так воно й було насправді.

Заскреготів засув, і двері трохи прочинилися — якраз настільки, щоб помітити довгий писок і блиск сонних очей.

— От що: коли знову буде те саме, — проказав хрипкий недовірливий голос, — то я вже не на жарт розсерджуся. Хто в цю пору турбує звірів, та ще такої ночі? Ну?

— Ой, Борсуче! — скрикнув Щур. — Пусти нас, будь ласка. Це я, Щур, і мій приятель Кріт. Ми заблукали в цій сніговиці.

— Так це ти, Щурику, любий мій хлопче! — вигукнув Борсук уже зовсім іншим голосом. — Заходьте, заходьте мерщій. Ви ж, певно, вже зовсім пропадете. Треба ж! Заблукали серед снігу! Та ще й у Старому Лісі, і в таку пізню годину. Ну прошу, прошу.

Двійко звірят притьмом ускочили до хати, мало не збивши одне одного з ніг. Вони почули, як позаду грюкнули двері, на превелику їхню радість та полегкість.

Борсук, у довгому домашньому халаті та в капцях, справді дуже стоптаних, тримав у лапі масивний свічник: певно, вже збирався до сну, коли вони його потурбували. Він лагідно дивився на гостей і гладив обох по голові.

— Сьогодні не така ніч, щоб малі звірята могли перебути її надворі, — побатьківському буркотів він. — Невже ти, Щурику, знову взявся за свої молодечі витівки?.. Ну чого ж ми стоїмо? Ходімо на кухню. Там у мене палає вогнище, і вечеря є, і все інше.

Він зачовгав попереду, освітлюючи їм дорогу, а вони рушили слідом, нетерпляче підштовхуючи один одного — немовби наперед смакували щось, — довгим, темним і, сказати правду, страшенно занедбаним коридором, поки опинились у вітальні — невеликій круглій залі, звідки на всі боки розходилися невиразні у темряві довгі, схожі на тунелі відгалуження — заплутані, таємничі й, здавалося, безконечні. Окрім цього у залі було кілька міцних дубових дверей. Одні з них Борсук широко розчинив, і гості відразу опинились у теплому затишку великої кухні, освітленої сяйвом жаркого вогнища.

Підлога була з червоної цегли, вже добряче вичовганої, у великому каміні весело палахкотів вогонь; обабіч у стіні ховалися два дуже затишних запічки, де й натяку не було на протяг. Двоє зручних крісел з високими спинками стояли одне проти одного біля каміна і ніби запрошували до цікавої, дружньої бесіди. Посеред кімнати височів довгий стіл із неструганих дощок, покладених на козли, а вздовж нього з обох боків стояли довгі лави.

На одному кінці столу, де було відсунуте крісло, лежали рештки Борсукової вечері, простої, але щедрої. На полицях шафи в найдальшому кутку кімнати зблискував бездоганно чистий посуд, а з бантини над головою звивали окости, жмутки сушених трав, вінки цибулі та кошики з яйцями. Здавалося, саме тут сміливці могли б правити бучний бенкет на честь своєї перемоги, втомлені жінці, повсідавшись на ослонах біля столу, весело, з піснями відзначити свято Врожаю, а двоє чи троє невибагливих друзів, зручно вмостившись, просто повечеряти, покурити й поговорити у затишку собі на втіху. Червона цегляна підлога всміхалася до закуреної стелі. Лискучі від довгого вжитку дубові лави весело презиралися між собою; на полицях у шафі тарілки загравали із сусідами-горщиками, а заводіяка вогонь стрибав у каміні й під'юджував усіх підряд.

Добрий Борсук посадовив їх на лаву, ближче до вогню, і звелів зняти мокрий одяг та черевики. Потім приніс халати й капці, сам обмив Кротові ногу теплою водою, наклав на рану липкий пластир, і той враз відчув себе так, ніби з ним нічого й не трапилось, а то ще й краще. Огорнуті світлом та теплом, вони швидко зігрілися, висохли й тепер сиділи, простягнувши потомлені ноги, з насолодою дослухаючись до приємного дзенькоту посуду на столі позад себе. Звірята неначе після страхітливого урагану опинились у тихій гавані, і їм уже здавалося, що той холоднючий, непролазний Старий Ліс, з якого вони щойно вибрався, лишився десь далеко-далеко, а всі їхні страждання — тільки напівзабутий сон.

Вони зовсім оговтались, коли Борсук покликав їх до столу, на якому все було готове до трапези. Вони давно вже добряче зголодніли, та коли побачили, яка розкішна вечеря чекає на них, єдине, чого вони не могли вирішити: до яких страв — а все на столі було таке принадливе! — взятися передусім, а які люб'язно зачекають, поки в гостей з'явиться нагода покуштувати і їх.

Деякий час було не до розмов, а коли звірята все ж намагалися говорити, то це був просто сміх, бо як говорити з набитим ротом! Але Борсук не звертав на те уваги, так само, як і на лікті, покладені на стіл, чи на те, що всі розмовляють разом. Сам він завжди уникав компаній, тож був певен, що на такі речі не слід особливо зважати. (Ми з вами, звичайно, знаємо, що це думка хибна і що він дивився на справу надто спрощено, бо це все-таки дещо важить, але чому саме — довго пояснювати.) Господар сидів у своєму кріслі на чільному місці за столом і час від часу статечно кивав головою, коли звірята оповідали про свої пригоди; ніщо, здавалося, його не дивувало й не обурювало, жодного разу він не докинув: «А що я казав» чи «От про це я завжди попереджаю», — і не зауважив, що їм треба було діяти так чи отак або ні в якому разі не робити того й того. Тож Кротові він подобався дедалі більше.

Коли вечеря нарешті скінчилася, Кріт і Щур відчували, що шкури в них не просто врятовані, а й натяглися, мов на барабані, і що тепер їм на все начхати; вони сиділи біля каміна, який пашів жаром, і ще раз подумали, яка то радість гомоніти отак разом допізна, отак безжурно й от у такій ситості; коли вони трохи побалакали про всяку всячину, Борсук раптом мовив приязно:

— Ну, гаразд! А що новенького у ваших краях? Як там ведеться нашомулюбому Жабі?

— Між кепсько і дуже кепсько, — поважно відповів Щур. Кріт у цей час ніжився на лаві біля вогню, задерши п'яти вище голови, але намагаючись прибрати поважного й сумного вигляду. — На тому тижні була ще одна аварія, причому дуже серйозна. Розумієш, він хоче водити машину власноручно, а сам же зовсім не здатний до того. Найняв би собі порядного, надійного, досвідченого водія, платив би йому як слід та до-ручив усі ті справи, то все було б гаразд. Але де там. Забрав собі в голову, що він — природжений водій, тож, мовляв, його нема чого вчити. Звідси й усі лиха.

— Скільки ж їх у нього? — похмуро спитав Борсук.

— Аварій чи машин? — перепитав Щур. — А втім, як на Жабу — то це одне й те саме. Ця — вже сьома. А щодо інших... Ти знаєш Жабину каретню? Так от, вона завалена, ну просто завалена уламками його автомобілів, і всі уламки не більші від твого капелюха! Оце й усе, що можна сказати про шість попередніх — більше нема чого розповідати.

— Він уже тричі побував у лікарні, — докинув слово Кріт, — а до всього ще й мусить платити штраф, та такий, що аж страх бере!

— Атож, це ще одна халепа, — вів далі Щур. — Жаба в нас заможний, усі те знають, але ж не мільйонер. З нього ніколи не вийде вправного водія, а він Ще й нехтує всі закони та правила. Рано чи пізно або вб'ється на смерть, або покалічиться,

інвалідом стане на все життя. Борсуче! Ми ж йому друзі, невже не придумаємо ради?

Борсук на хвилину замислився.

— Слухайте! — нарешті промовив він, причому досить суворо. — Ви ж, напевно, знаєте, що зараз я нічим зарадити не можу?

Його друзі погодилися, цілком розуміючи, про що йдеться. Так уже велося серед звірят, що від жодного з них зимової пори ніхто не став би вимагати якогось рішучого, героїчного чи просто більш-менш активного вчинку. Вони всі взимку поринають у дрімоту, а дехто навіть міцно спить. Усіх присипляє негода, кого більше, кого менше; всі спочивають від тих трудних днів і ночей, коли кожен м'яз зазнавав граничної напруги і всі життєві сили працювали на повну потужність.

— Ну то що ж, так і буде! — казав далі Борсук. — Зате коли сонце поверне на весну й ночі стануть коротшими, коли десь опівночі раптом прокинешся і відчуєш якийсь неспокій, бажання підхопитися на ноги й узятися до діла вже на світанку, а то й раніше... Та ви й самі знаєте!..

Обоє друзів поважно кивнули. Бо ж вони таки знали!

— Так от, — вів далі Борсук, — тоді ми, тобто ти, я та ось наш приятель Кріт, приструнимо як слід того Жабу. Не потерпимо вже ніяких дурниць. Ми наведемо його до пуття — як треба буде, то й силою. Змусимо Жабу взятися за розум. Ой Щуре, та ти ж спиш!

— Я? Ні! — стрепенувся Щур.

— Він уже чи не тричі засинав, поки вечеряли, — засміявся Кріт, котрий сам почувся на диво жваво й бадьоро. А справа, звичайно, була в тому, що Кріт і народився, й виховувався під землею і в Борсуковій оселі чув себе як удома; що ж до Щура, то він звик спати в кімнаті, відчинені вікна якої виходили на прохолодну, бистру річку, і його тутешня атмосфера гнітила й заколисувала.

— Час уже й нам лягати спати. — Борсук підвівся і взяв свічник. — Ходіть обидва за мною, я покажу вам ваш покій. І не зривайтеся завтра дуже рано — сніданок буде, коли забажаєте.

Він провів звірят у довгасту кімнату, схожу трохи на спальню, а трохи — на комору. Борсукові зимові припаси, які в цьому домі можна було бачити всюди, займали півкімнати — купи яблук, ріпи та картоплі, повні кошики горіхів, глечики з медом... Однак два маленьких білих ліжка на вільній половині були такі м'які і так вабили до себе, а укривала на них, хоч і грубі, такі чисті і так чудово пахли лавандою, що Кріт з Водяним Щуром миттю роздяглися й пірнули у простирадла, відчуваючи безмежну радість і насолоду.

Як і порадив їм добрий Борсук, наступного ранку двоє друзів вийшли снідати дуже пізно. На кухні палало яскраве полум'я в печі; двійко маленьких їжачків, сидячи на ослоні біля столу, їли вівсяну кашу з дерев'яних полумисків. Коли Кріт зі Щуром увійшли, їжачки поклали ложки, підвелися й чемно схилили голови, вітаючись.

— Сидіть, сидіть, — приязно мовив Щур, — смачного вам. Звідки ви прибули, молоді люди? Мабуть, заблукали в цьому снігу?

— Так, з вашого дозволу, сер, — шанобливо озвався старший їжачок. — Ми з малим Біллі — ось із ним — усе шукали стежку до школи... Мама, певно, гадає, що ми давно там, бо ж була така гарна погода... Ну й, звичайно, сер, ми заблукали, а Біллі від страху став плакати, бо він ще малий і всього боїться. А потім наткнулися на задні двері пана Борсука й набралися зухвальства постукати, сер, бо пан Борсук має добре серце, всі знають...

— Атож, — погодився Щур і відрізав скибочку шинки. Кріт тим часом укидав яйця до каструлі. — А як там зараз надворі? До речі, можеш не так часто казати мені «сер», — додав він.

— Страшенно погано, сер, страшенно глибокий сніг випав, — відповів їжачок. — Сьогодні ніяк не можна виходити таким маленьким джентльменам, як ви.

— А де пан Борсук? — поцікавився Кріт, який саме ставив на вогонь кавник.

— Шановний господар пішов до своєї науки, сер, — відповів їжачок, — і сказав, щоб його ні в якому разі не турбували, бо він зранку буде вельми зайнятий.

Присутні, певна річ, поставилися до такого пояснення з цілковитим розумінням. Нічого не вдієш — як ми вже говорили: коли півроку живеш надзвичайно активно, то другі півроку дримаєш, а то й зовсім спиш. Але і в цю пору не можна весь час виправдовувати своє безділля сонливістю, особливо якщо треба щось зробити для себе чи для кого іншого. Вибачатися набридає. Звірятам було ясно, що Борсук, добре поснідавши, зайнявся «наукою», тобто вмотивувався в кріслі, поклавши ногу на ногу, наклавши собі писок червоною бавовняною хусткою та й поринув у «заняття» — як і щодня в цю пору року.

Біля парадних дверей голосно задзеленчав дзвоник, і Щур, який геть вимазався, готуючи собі бутерброд, послав Біллі, меншого їжачка, подивитися, хто там прийшов. У залі почулося гучне тупання, і ось уже Біллі ввів за собою Видру, котрий одразу ж кинувся до Щура з обіймами та вітальними вигуками.

— Та стривай! — прошамотів Щур, у якого був повен рот.

— Я таки сподівався побачити тебе тут живого й здорового, — весело промовив Видра. — Вони там на Високому Березі всі страшенно переполошилися. Приходжу сьогодні вранці, а мені кажуть: Щур не ночував удома і Кріт теж, чи не трапилося з ними чогось? А сліди ваші, звичайно, замело.

Та я знаю, що коли хто вскочить у халепу, то здебільшого йде до Борсука, принаймні Борсукові щось відомо. Тож я мерщій кинувся сюди через Старий Ліс і через сніг! Ой хлопці! Яка ж то була краса, коли я пробирався крізь замети, а над лісом з-поза чорних дерев сходило сонце! Йдеш собі, скрізь тихо-тихо, а тут раптом величезна шапка снігу з гілляки — шелесть, а тоді — гуп! Аж підскочиш з несподіванки, та тікати, щоб не присипало. Не знати звідки за ніч з'явилися цілі снігові палаци й печери, снігові мости, тераси, довгі, неначе фортечні вали. Якби мав час — от де побігав би та погрався! Гілки аж не витримують ваги й обламуються, скидаючи вниз цілі купи снігу. А на них одразу вмощуються усякі там дрозди й синиці, походжають нахабно й бундючно, наче то їхні купи. Пролітали над лісом навіть дикі гуси — високо в сірому небі, але якимось нерівним ключем. Потім покружляло над деревами кілька граків — оглядали щось; певно, їм не сподобалося, бо полетіли геть і дуже роздратовано галдикали. Але щоб зустрівся хтось, кого можна до пуття розпитати, — то де там! Десь на півдорозі натрапив на кролика — сидить на пеньку й вмиває лапою свою дурнувату морду. Бачили б ви, як він налякався, коли я підкрався ззаду й поклав свою важку праву лапу йому на плече. Довелося надавати йому ляпасів, щоб хоч трохи привести до тями. Врешті мені вдалося витягти з нього, що хтось із кролів учора ввечері бачив Крота в Старому Лісі. В усіх кролячих норах, казав він, тільки й розмов про те, як Кріт, найліпший приятель пана Щура, попав у скруту, як він збився з дороги і як «Ті» лякали його звідусіль і ще більше збивали на манівці. «То чому ж ви сиділи склавши лапки? — спитав я. — Хоч у вас і бракує клепки в голові, але ж вас тут не одна сотня бевзів, здорових і гладких, і нори у вас прорито в усіх напрямках. Ви могли б узяти його до себе, допомогти й зарадити. Чи хоча б озвалися до нього словом?» А він на те тільки: «Хто, ми? Зарадити? Ми, кролики?» То я дав йому ще одного ляпаса й прогнав геть. Що ти з нього візьмеш? Добре, хоч щось довідавсь. А якби пощастило зустріти когось із «Тих», я б узнав куди більше — а як ні, то вони б мене узнали!..

— Невже ти зовсім не рен... не нервував? — спитав Кріт, котрий на згадку про Старий Ліс знову відчув острах.

— Нервував? — Видра засміявся, відкривши блискучий ряд міцних білих зубів. — Я б їм показав нерви, хай би тільки спробували мене налякати. Слухай; Кроте, підсмаж-но мені трохи шинки, ти ж у нас хороший хлопчина. Я страшенно зголоднів, а ще стільки треба розповісти Щуркові. Не бачив його цілу вічність.

Добродушний Кріт відрізав кілька шматочків шинки і звелів їжачкам підсмажити, а сам знову взявся снідати. Тим часом Видра із Щуром, голова до голови, жваво обговорювали річкові новини, а що новин тих завжди вистачало, то, схоже, розмова мала бути така ж нескінченна, як і сама щебетуха річка.

Тарілка із смаженою шинкою миттю спорожніла й повернулася по добавку, коли зайшов Борсук, позіхаючи й протираючи очі. Він своїм звичаєм спокійно й просто привітався з усіма, кожного ласкаво запитав про щось.

— Скоро вже час обідати, — звернувся він до Видри. — Трохи зачекай, пообідаєш з нами. Ти, певно, зголоднів, а надворі он яка холоднеча.

— Авжеж! озвався Видра і підморгнув Кротові. — Коли я бачу цих молоденьких їжачків, що смажать шинку, позираючи на неї жадібними очима, то почуваю себе так, ніби мене морять голодом.

Їжачки, яким уже знову захотілося їсти після вранішньої вівсянки і завзятого порання коло печі, тільки ніяково поглянули на пана Борсука — вони були надто сором'язливі, щоб хоч щось сказати.

— Вам, хлоп'ята, мабуть, пора вже до мами, — лагідно мовив до них Борсук. — Я пошлю кого-небудь з вами, щоб вивів вас на дорогу. Боюся, що вдома ви вже не захочете нічого їсти, а я буду винен.

Він дав кожному їжачкові по шість пенсів, погладив по голівці, і вони пішли собі, шанобливо змахнувши кашкетами й труснувши чубчиками.

А дорослі незабаром зібралися коло столу. Кріт опинився поруч з Борсуком. Оскільки Видра із Щуром так захопилися річковими плітками, що їх нічого більше не цікавило, він скористався нагодою, щоб признатися Борсукові, як йому тут гарно й затишно, мов у рідній хаті.

— Все-таки добре під землею, — мовив він. — Тут знаєш, на якому ти світі. Певен, що нічого лихого з тобою не станеться і ніщо не дошкулятиме. Тут ти цілком сам собі хазяїн, не треба ні в кого ні про що питати дозволу чи зважати на те, хто що скаже. Хоч би там що коїлося нагорі, а тобі байдуже, хай собі. А коли заманеться, вийдеш надвір, а там усе на місці, ніби тільки й чекає на тебе.

На ці слова Борсук аж засвітився.

— Те саме завжди кажу і я, — підхопив він. — Ніде не буває так спокійно, так погідно, так надійно, як під землею. А якщо закортить зробити свої володіння просторішими, ширшими, будь ласка, — копай та рий собі, і матимеш що хочеш! Або навпаки, якщо оселя стане тобі завеликою — засип одну там чи дві нірки, і знову-таки матимеш, що тобі треба! Ніяких теслярів та мулярів, ніяких крамарів, ніяких теревенів через паркан з перехожими базіками і, найголовніше, ніякої негоди! От хоча б Щур. Підніметься повинь на зайвих два фути, і йому вже доводиться перебиратись у найману квартиру! А вона ж незручна, розташована не там, де б хотілося, та й луплять за неї... Або ось Жаба. Не скажу нічого поганого про Терем Жаб; це справді найкраща споруда в цих краях, саме як споруда. Ну а як пожежа — куди подінеться Жаба? Або черепиця обвалиться, стіни осунуться чи тріснуть, шибки полопаються — де мешкатиме Жаба? А як у кімнатах буде протяг — сам я його терпіти не можу, — пропав Жаба! Ні, жити нагорі, просто неба — добре, однак тільки для того, щоб поблукати по білому світу, добути хліб насущний, а потім повернутися назад під землю! Отак я розумію, що таке домівка!

Кріт щиро погодився, а Борсук перейнявся до нього ще теплішими почуттями.

— Ось поїмо, — пообіцяв він, — і я покажу тобі всю свою невеличку оселю. Цікаво, чи сподобається вона тобі. Я певен, що ти тямити, як треба обладнувати житло.

Отож після обіду, коли Щур а Видрою вместилися біля каміна й почали одвічну суперечку про те, що за риба вугор, Борсук засвітив ліхтар і запросив Крота йти за ним. Перетнувши круглу залу, вони спустилися в один з головних ходів і при мерехтливому світлі ліхтаря обдивилися кімнати обабіч. Деякі з них були маленькі — не більші за комірчину, інші великі і майже такі ж просторі та показні, як Жабина вітальня. Вузенький перехід вивів їх під прямим кутом до нового коридора, і там було те саме. Крота просто приголомшили розміри всіх тих просторих приміщень, розгалуженість і нескінченність темних ходів, міцні склепіння повнісіньких комор. Усюди кам'яне мурування, колони, арки, мошена підлога.

— Ну, як на землі, Борсуче, — не стримався Кріт. — І де в тебе взялося стільки сили й часу, щоб спорудити все це? Просто диво!

— Воно й справді було б диво, якби то я зробив сам, — просто пояснив Борсук. — Але в тому й річ, що я тут мало доклав зусиль — лише розчистив ті ходи й приміщення, які були мені потрібні. Тут їх безліч. Бачу, ти не зовсім здогадуєшся, в чому тут справа, тож я поясню. Так от, колись давно на цьому місці, де нині шумить Старий Ліс, задовго до того, як він виріс і став тим, чим він є, було місто — місто людей, зрозумів? Тут, де ми зараз стоїмо, вони жили, ходили, розмовляли, спали, займалися своїми справами. Тут вони тримали коней, тут бенкетували, звідси вирушали на битви й на торги. То був могутній народ, багатий, будівничий. Люди зводили місто на віки, бо вірили, що житимуть тут завжди.

— І що ж з ними всіма сталося? — поцікавився Кріт.

— Хто знає... — мовив Борсук. — Люди прийшли, вони надовго тут лишилися, будували, благоденствували... А потім десь пішли. Така їхня доля. А ми zostалися. Мені розповідали, що борсуки жили тут задовго до того, як з'явилося місто. А тепер знову тут живуть борсуки. Ми народ витривалий, можемо, якщо треба, кудись перекочувати ненадовго, але вміємо й чекати, ми терплячі, і повертаємося. І так буде вічно.

— А коли люди звідси пішли, то... — знову заговорив Кріт.

— Коли люди пішли, — вів далі Борсук, — до діла взялися вітри й дощі. Вони працювали невтомно, безперервно, рік у рік. А втім, і ми, борсуки, по-своєму теж, певно, прилучилися до цього. Місто занепадало більше й більше — руйнувалося, йшло під землю, зникало. А потім тут усе стало потроху підростати — тягтися вгору і вгору: насіння давало пагони, вони росли, ставали деревами, лісом, помагати їм взялися папороть та ожина. Перегнівали нові й нові шари опалого листя, паводки наносили пісок та мул, які осідали й утворювали родючий ґрунт. Минав час, і от настала пора, коли все було готове прийняти нас, і ми знов оселилися тут. Там, нагорі, на поверхні землі, відбувалося те саме. Ці місця приваблювали всіляких звірів, і вони, перебравшись сюди, споруджували собі житла, влаштовувалися, розселялися — словом, жили, не знаючи горя. Вони забули про минуле, їм було не до того: вистачало іншого клопоту. Місце тут горбкувате й пагористе, багато різних дірок; але це для звірят навіть дуже добре, їх не обходить майбутнє, навіть те, що колись тут знову, хоч і не назавжди, з'являться люди, а то дуже можливо. Старий Ліс тепер густо заселений; народ тут, звісно, різний — є хороші, є погані, є й такі собі, пальцем ні на кого не показуватиму, Щоб світ стояв, треба, як то кажуть, усякої тварі по парі. Але, гадаю, ти й сам уже дещо про це дізнався.

— Авжеж, дізнався, — промовив Кріт, і йому аж мурашки по шкірі забігали.

— От-от, — Борсук поплескав його по плечу. — Розумієш, учора ти тільки вперше зіткнувся з ними. Насправді ж вони не такі вже й погані; ми всі мусимо жити й не

псувати життя іншим. Завтра я передам свій наказ, і, гадаю, ти не матимеш більше клопоту. Той, хто друг мені, може гуляти в цьому краї, де йому заманеться, а ні — то хай начуваються!

Повернувшись до кухні, вони побачили Щура, що неспокійно походжав туди-сюди. Підземне життя гнітило його, згубно впливало на настрій. Схоже, він і справді побоювався, що без його нагляду річка потече назад. Отож натягнув уже свою куртку й засунув за пояс пістолети.

— Ходімо, Кроте, — промовив Щур заклопотано, тільки-но їх побачив. — Нам треба вирушати завидна. Не хотілося б ночувати в Старому Лісі ще одну ніч.

— Усе обійдеться, любий мій хлопче, — сказав Видра. — Я піду з вами, я ж тут кожную стежку знайду навіть із зав'язаними очима. А треба буде комусь дати потиличника, то покладіться на мене: дістане по заслугі.

— Тобі справді нічого хвилюватися, Щурику, — заспокоїв його й Борсук. — Ти навіть не уявляєш, куди ведуть мої ходи. Я маю запасні виходи аж на краю лісу в усіх напрямках, і мені байдуже, чи знає про них ще хто. Коли ви справді захочете вирушити, то підете найкоротшою дорогою. А поки що, друже, заспокойся і посидь собі.

Щур, одначе, так страшенно поривався до своєї річки, що Борсук мусив запалити ліхтар і повести їх через вогкий, душний тунель, звивистий і похилий, місцями склепінчастий, а місцями пробитий у грубій скелі; вів довго, аж гості втомилися; їм здавалося, що вони пройшли не одну милю. Нарешті попереду зяснила пляма світла, що несміливо пробивалося крізь навислі над входом густі зарості. Борсук дуже чемно побажав звірятам щасливої дороги, легенько підштовхнув їх до отвору, потім замаскував його хмизом та гіллям і подався додому.

Вибравшись із підземелля, звірята побачили, що стоять край Старого Лісу. За ними безладно переплуталися між корінням дерев та валунами кущі ожини, а попереду широко розстилися мирні поля, огорожені плотами, що різко чорніли на тлі білого снігу, а ще далі — від самого обрію, над яким нависало непривітне червоне сонце, їм холодно блиснула до болю знайома рідна річка. Видра, що знав тут усі стежки, був за провідника, і вони посунули напрямки до дальнього перелазу.

Зупинившись на хвилину й оглянувшись, побачили громаду Старого Лісу — щільна, загрозлива й похмура, вона темніла серед безкрайнього білого простору; тоді вони мерщій повернулися й заквапилися додому, до домашнього, вогнища, до звичних речей, на які воно кидає грайливі відблиски, до веселих гомінких голосів під їхнім вікном — голосів річки. Вони ж добре її знали, беззастережно довіряли їй, і вона ніколи не лякала їх чимось незрозумілим.

Поспішаючи і щиро прагнучи скоріше опинитися вдома, серед добре знаних і любих речей, Кріт раптом усвідомив, що він — мешканець полів і живоплотів, міцно прив'язаний до борозни, до вигону, до польових стежок, до виплеканих садів. Злигодні, тяжкі випробування чи й щоденна боротьба, без чого, на перший погляд, неможливе життя з Природою, — то все для інших. Він же повинен бути розважливим, триматися уподобаних місць, визначених йому долею, тих місць, де й своїх пригод вистачить на все життя.

Розділ 5 ДІМ ЖАДАНИЙ¹

Вівці збивалися докупи біля загородки, роздували тонкі ніздрі, перебирали тендітними ніжками, закидали голови. Над переповненою кошарою в морозному повітрі кучерявилася легенька пара. Саме в цей час повз кошару чимчикували, весело перемовляючись та сміючись, двоє наших друзів. Вони навпростець через ріллю поверталися додому — цілий день гуляли з Видрою. Вибігали вздовж і впоперек широке узгір'я, звідки стікали маленькі струмки, які трохи далі зливалися в притоки їхньої рідної річки. Короткий зимовий день згасав, і сутінки вже підступали з усіх боків, а їм ще треба було чимало пройти.

Простуючи полем, вони почули овече мекання, звернули до кошари і тут натрапили на втопану стежку, якою було зовсім легко йти і яка до того ж цілком заспокоїла сумніви такого собі маленького запитайка, що сидить у всіх звірятах, бо він одразу визначив: «Так, ця стежина веде додому!»

— Схоже, скоро прийдемо до села, — трохи невпевнено мовив Кріт і притишив ходу, бо стежка, яка спочатку була вузька, потім перейшла у путівець, а далі перетворилася на справжню дорогу, тепер вивела їх на широкий мощений тракт. Звірята не дуже полюбили села, а їхні, так би мовити, власні стежки, якими вони звичайно ходили, пролягали осторонь, далі від церков, поштових заїздів та шинків.

— Ет, хай це тебе не турбує, — сказав Щур. — У цю пору року, та ще в таку пізню годину всі вже поховалися по хатах і сидять біля вогню; чоловіки, жінки й діти, собаки, коти — геть усі. Ми спокійно прослизнемо тут, без будь-якого клопоту і неприємностей, ще й зазирнемо, як захочеш, у вікна, поглянемо, що вони поробляють.

Швидкоплинні грудневі сутінки зовсім огорнули село, коли звірята непевною ходою ступили на його вулиці, вкриті тонким шаром пухнастого снігу. Вже майже нічого не було видно — тільки тьмяні оранжево-червоні квадратики вікон, крізь які з кожного будиночка у вуличну темінь сіялося світло камінів та ламп. На гратчастих вікнах здебільшого не було віконниць, тож для стороннього ока кожен з мешканців, котрі зібралися за столом до чаю, або захопились рукоділлям, чи весело перемовлялися, розмахуючи руками, здавався втіленням тієї непідробної природності, до якої так прагне навіть найталановитіший актор — природності невдаваної, можливої лише тоді, коли не здогадуєшся, що тебе спостерігають. Двоє наших глядачів переходили від одного вікна до другого, і, коли бачили, як господиня гладить kota чи бере на руки й укладає в ліжечко сонну дитину або як чоловік втомлено вибиває люльку об край поліна в каміні, на очі їм наворачалися сльози невимовної туги, бо їхня власна домівка була дуже далеко.

Та було одне віконце, з якого особливо принадливо сотався дух домашнього тепла, якоїсь самодостатності маленького світу, що чотирма стінами відгородився від обтяжливого світу зовнішньої Природи, мовби нехтуючи його і не пускаючи до себе.

Віконце те було завішене і серед непроглядної ночі скидалося на екран тіньового театру. Біля самої білої запони висіла пташина клітка, і все в ній було видно до найменших подробиць: кожну дротинку, сідальце, начиння, навіть грудочку цукру; все-все вимальовувалося дуже виразно, і все легко було розрізнити. Пухнаста жителька клітки глибоко сховала голівку під крило й сиділа на жердинці так близько від них, що, здавалося, досить простягти лапу, і можна погладити її. На ясному екрані чітко окреслювалася кожна пір'їнка розкішного, витонченого пташиного вбрання. Поки

¹ Початок середньовічного студентського гімну "Dulce Domum resonemus". («Дім жаданий пригадаймо»), який школярі виконували, від'їжджаючи на канікули.

звірята зачаровано дивилися на маленьке сонне створіння, воно раптом неспокійно заворушилось, пробудилося, стрепенулось і підвело голівку. Вони побачили, як дзьобик пташки широко розкрився й вона змучено позіхнула, подивилася в один бік, у другий та й знову сховала голівку під крило. Настовбурчене пір'ячко поволі спадало, влягалось. Зненацька різкий подмук вітру ввірвався звірятам під комір, гостре жало крижаних сніжинок повернуло їх до життя, й вони відчували, як змерзли в них пальці, як натомилися ноги і як далеко ще їм до рідної оселі.

Одразу ж за селом, скоро тільки скінчилися будинки, друзі крізь темряву знову відчували запах знайомих полів обабіч дороги. Вони зібрались на силі, щоб подолати хоч і довгий, але останній уже відтинок дороги — дороги, яка, певна річ, рано чи пізно, але неодмінно приведе додому: забряжчить засувка на дверях, весело спалахне вогонь у каміні, і добре знайомі речі вітатимуть прибульців, ніби славних мандрівників, які щасливо повернулися з тривалої подорожі за сім морів. Вони йшли мовчки і вперто, і кожен думав про своє. Кріт думав здебільшого про вечерю. Навколо було дуже темно, а місцевість, наскільки він міг судити, зовсім незнана, Тому він покірливо ступав слідом за Щуром, цілком поклавшись на нього. Що ж до Щура, то він трохи забіг наперед — така вже була в нього звичка, — зсутулив спину і втупив очі в сіру дорогу перед собою. Тож і не зауважив він, коли бідолашного Крота раптом щось мовби штовхнуло, вразило, як електричним струмом.

Ми, люди, давно вже втратили ту витонченість чуттів, і в нас навіть нема підхожих слів, щоб точно назвати взаємини, які мають звірята з навколишнім світом, живим і неживим; ми користуємось, наприклад, тільки словечком «нюх», намагаючись позначити ним усю гаму найніжніших тріпотань, які не вщухають у носі звіра день і ніч — кличуть його, застерігають, підохочують, відряджають. Оце й був саме один з невидимих, непояснених поштовхів хтозна-звідки; він зненацька настиг Крота темної ночі й примусив затремити всім тілом від напрочуд знайомого благання, якого він поки що не міг навіть збагнути. Кріт ураз заляк на місці й водив носом туди й сюди, намагаючись знов уловити ту тоненьку цівочку, той повітряний струмочок, який так сильно зворушив його. Ще мить, і він таки впіймав його. Водночас на нього стрімким потоком наринали спогади.

Рідна домівка! Ось про що вони волали, оті ніжні благання, ті невловні дотики, що прилинули до нього через простір, ті крихітні промінчики, що вабили його кудись! Ні, певно, вона зараз десь поруч, його люба хатина, яку він так поспішно кинув і якої не бачив з того дня, коли знайшов собі Річку! І тепер та хатка посилала своїх розвідників, посланців, щоб упіймали його й привели додому. Відтоді, як одного сонячного ранку Кріт утік звідси, він чи й згадав хоч раз про неї, так його захопило нове життя, з усіма тими радощами, несподіванками, незвичайними пригодами. А тепер, огорнутий любимими серцю спогадами, він раптом ясно побачив свій дім, хоч навколо була непроглядна птьма! Непоказний, тіснуватий і скромно опоряджений, та все ж свій, власний. Кріт сам його, зробив і завжди з великою радістю повертався до нього, натрудившись за день. І дім, звісно ж, завжди радів йому, нудився без нього, ждав господаря, а тепер ніби промовляв до нього мовою запахів, промовляв засмучено й докірливо, але без гіркоти чи гніву; лише тужливо нагадував, що він є, що він чекає.

Поклик був зрозумілий, виразний. Кріт мусив скоритися йому.

— Щурику! — гукнув він, сповнений радісного збудження. — Стривай! Зажди мене! Маю тобі щось сказати!

— Ходімо, ходімо, Кроте! Мерщій! — бадьоро відповів Щур, не стишуючи ходи.

— Щурику, ну зупинися! — благав Кріт, захлинаючись від душевного болю. — Ти не розумієш! Це ж мій дім, мій любий дім! Я щойно відчув його запах. Мій дім десь тут, близько, зовсім близько. І я мушу йти до нього, мушу, мушу! Ой, зажди, Щурику!

Прошу, благаю тебе, зажди!

Та Щур уже був далеко попереду, надто далеко, щоб почути, що там гукає Кріт, надто далеко, щоб уловити тривогу й біль у його благанні. До того ж Щура непокоїла погода, бо й він дещо нанюшив — підозріло схоже на близьку хуртовину.

— Кроте, нам не можна зупинитися, повір мені! — гукнув він, повернувши голову назад. — Завтра прийдемо й подивимось, що там таке. А зараз ніколи, не можна гаяти часу — вже дуже пізно, ось-ось почнеться сніговій, а я погано розбираю дорогу! Мені потрібен твій нюх, Кроте, тож біжи мерщій сюди, ти ж хороший хлопець! — І Щур, не чекаючи на відповідь, заспішив далі.

Бідолашний Кріт залишився на дорозі сам-один. Серце йому краялося, він відчував, як десь глибоко в ньому визріває плач, щоб за хвилину вихопитися назовні нестримним риданням. Але навіть це не похитнуло його відданості другові. В нього ні на мить не зринула думка покинути Щура. А від рідної оселі линули струми, вони благали, заклинали, зрештою, владно наказували. Та він більше не затримувався в їхньому зачарованому колі. З болючою тугою, що розтинала душу, Кріт похилився до дороги й покірливо затюпав слідом за Щуром, а ледь чутні запахи ще довго переслідували його, дотикалися ніздрів і ніби дорікали йому за зрадливість та безсердечність.

Він насилу догнав незворушного Щура, який одразу завів безтурботну балачку про те, що вони робитимуть, коли повернуться додому, як він запалить камін у вітальні і що приготує на вечерю; він навіть не помічав, який задумливий та невеселий його товариш. Нарешті, коли вони чималенько вже пройшли, Щур зупинився біля кількох пнів край діброви, що тяглася вздовж дороги, і лагідно мовив:

— Кроте, голубе мій, ти, схоже, добряче втомився — все мовчиш і ледве ноги тягнеш. Сядьмо на хвилинку, спочиньмо. Сніг уже перестав, а додому рукою подати.

Кріт знесилено сів на пеньок, намагаючись узяти себе в руки, бо відчував, що от-от не витримає. Ридання, з яким він досі боровся, рвалося з грудей. Воно підступало до горла й таки вихопилось, і бідолашний Кріт зрештою перестав опиратися й заплакав — нестримно, безпорадно й щиро, бо раптом зрозумів, що втратив те, чого по-справжньому ще й не знайшов.

Щура здивував і налякав цей несамопитий напад розпачу, він якось мить навіть не наважувався заговорити. А тоді промовив дуже тихо, заспокійливо:

— Що з тобою, хлопчику? Що сталося? Відкрий мені своє горе — може, я чим зараджу?

Сердешному Кротові несила було вимовити хоч слово, його тіпало від ридань, що рвали груди, перехоплювали подих, душили мову.

— Я знаю, що то вбога, темна халупа... — простогнав він нарешті. — Їй далеко до твоєї затишної хати... до прекрасного Жабиного палацу... чи до Борсукової диво-оселі... Але це моя, моя люба хатка... і я не можу без неї... а я втік і зовсім забув її... І раптом почув її запах... там, на дорозі, коли я кликав тебе, Щуре, а ти не слухав... І все відразу наплинуло на мене... Вона ж мені потрібна! Ой лишенько, лихо!.. А, ти не слухав, Щурику... І я мусив іти за тобою, хоча весь час чув той запах... я думав, от-от серце розірветься... Якби сходити туди й глянути хоч раз, Щурику, — лише один раз... Вона була зовсім близько... Але ти не послухав, Щурику, не послухав! Ой лихо мені, лихо!

Від тих згадок нова хвиля розпуки заплюснула Крота, ридання знову здушили йому горло, і він більше не зміг вимовити й слова.

Щур тільки дивився перед собою і мовчав, лагідно поплескуючи Крота по спині. Тоді похмуро пробурмотів:

— Тепер мені все ясно! Яка ж я свинюка! Просто свиня, справжнісінька!

Він зачекав, поки Кротові ридання трохи вщухли; той поволі заспокоївся і вже тільки схлипував та тяжко зітхав. Тоді Щур підвівся зі свого пенька й безтурботно

сказав:

— Ну тепер нам, хлопче, пора вирушати!

Він вийшов на дорогу і попрямував назад, туди, звідки вони щойно прийшли.

— Куди ти... гик!.. Куди ти зібрався... гик!.. Щурику? — стривожено підняв Кріт зарюмсану мордочку.

— До твоєї оселі, друже! — весело відказав Щур. — Ходімо, бо нам, певно, доведеться трохи пошукати. А без твого носика не обійтись.

— Ой, не треба, Щурику, не треба! — скрикнув Кріт і, зірвавшись на ноги, підбіг до нього. — То недобре, кажу тобі! Вже пізно, вже зовсім темно, а туди неблизький світ, та й завірюха он знову починається! І... і взагалі я зовсім не хотів, щоб ти побачив, що на мене отаке найшло... Це якась мана, якась нісенітниця!.. Згадай про Високий Берег, про нашу вечерю!

— До біса Високий Берег разом із вечерею! — спересердя вигукнув Щур. — Хай усю ніч, а я шукатиму те місце! Тож тримайся, хлопче, і давай лапу. Скоро ми будемо там.

Сопучи, засмучений Кріт неохоче скорився своєму наполегливому товаришеві й вийшов за ним на дорогу. А той жвавою балаканиною та смішними історіями намагався розвеселити друга і полегшити далеку путь. Коли нарешті Щурові здалося, що вони підійшли до того місця, Де Кріт був «укляк», він сказав:

— А тепер годі балачок. До діла! Ану, де там твій ніс?

Вони мовчки пройшли ще трохи, і раптом Щур своєю лапкою, якою підтримував Крота, відчув, як усе Кротове тіло наче пронизало струмом. Щур одразу відпустив друга, той ступив крок назад і застиг у напруженому чеканні.

Так, він уловив сигнал! Якусь хвилину Кріт стояв непорушно, тільки його задертий ніс ледь тремтів, принюючись.

І раптом сіпнувся... Ні, схибив, згубив слід!.. Знову принохування; а потім повільний, мірний, впевнений рух уперед.

Схвильований Щур Ішов слідом за ним, а Кріт, мов сновида, перетнув сухий рівчак, продерся крізь чагарі, а далі нюх повів його через відкрите поле без доріг і стежок, голе під тьмяним світлом зірок.

Зненацька, не промовивши жодного слова, Кріт пірнув під землю; Щур був насторожі й шаснув за ним у нору, до якої привів Крота його незрадливий нюх.

Там було тісно й душно, страшенно пахло землею, і Щурові здалося, що минуло багато часу, поки нарешті прохід скінчився й він зміг випростатись і обтруситись. Кріт запалив сірника, і при тому світлі Щур побачив, що вони стоять на досить широкому майданчику, чисто підметеному й посиланому піском; прямо перед ними були маленькі парадні двері, на яких готичними літерами написано «Кротів куток»; збоку видніла ручка дзвоника.

Кріт зняв з цвяшка ліхтар, засвітив його, і Щур, розгляdivшись, побачив, що це ніби подвір'я. З одного боку дверей стояла садова лавка, а з другого — трамбівка. Бо Кріт, який тримав оселю в чистоті, терпіти не міг, коли інші звірята, бігаючи нагорі по його земляних купках, засипали йому підземні ходи. На стіні висіли дротяні кошики з папороттю, видніли гіпсові статуї — Гарібальді, пророк Магомет, королева Вікторія та інші уславлені особи сучасної Італії. В одному кінці подвір'я було влаштовано кегельбан, біля нього стояли ослони й дерев'яні столи, вкриті круглими плямами — певно, то були сліди від пивних кухлів. Посеред двору — маленький круглий басейн із золотими рибками, оточений бордюром з черепашника. В центрі басейну здіймалася якась химерна споруда, облицьована великими черепашками й увінчана сріблястою кулею, що відбивала все в кумедному, спотвореному вигляді. То неабияк веселило!

Побачивши дорогі своєму серцю речі, Кріт аж засвітився. Він мерщій провів Щура

у двері, запалив у сінях лампу й окинув поглядом жаданий дім. На всьому лежав товстий шар пилу, і Кріт побачив, яка ж безрадісна та сумна стала ця оселя, надовго забута хазяїном, яка вона тісна та нікчемна, яка занедбана і занехаяна. Затуливши очі, Кріт упав на стілець.

— Ой Шурику! — забідкався він — Ну, навіщо я це зробив? Навіщо привів тебе до цієї вбогої, незатишної хатини, та ще вночі... Ти ж міг уже бути на Високому Березі й грітися біля яскравого вогню, тебе оточували б знайомі, рідні, улюблені речі!

Щур не звернув уваги на таке ремствування. Він одчиняв двері, оглядав кімнати й комірчини, запалював лампи та свічки, розставляв їх тут і там.

— Чудова хатина! — радісно гукав він. — Як тут усе ошадливо та зручно влаштовано! Як по-хазяйському! Усе є, і все на своєму місці! Ми чудово проведемо тут вечір. Насамперед треба розпалити вогнище; це зроблю я, я вмю. А то — твоя вітальня? Розкішно! Це ти сам придумав такі маленькі ліжка у стіні? Незрівнянно! Гаразд, так я збігаю по дрова та вугілля, а ти, Кроте, візьми ганчірку — вона в тебе у скриньці під столом на кухні — й наведи тут маленький марафет, бо пилуки он скільки. Ану, друже, хутко!

Підбадьорений товаришем, Кріт наче ожив, він почав завзято підмітати, протирати й чистити; а Щур тим часом носив оберемками дрова, і незабаром у каміні весело гуготіло полум'я. Він покликав Крота погрітися, але на того знову щось найшло. В безмежному розпачі він опустився на лаву і вткнувся носом у брудну ганчірку.

— Щуре, — квилів він. — А як же ти повечеряєш, моє бідолашне, голодне, холодне, стомлене звірятко? У мене ж немає чим навіть пригостити тебе!

— Ой, хлопче, як же ти легко піддаєшся, — дорікнув другові Щур. — Я щойно бачив на кухонному столі консервний ніж; а це значить, що десь недалечко є й сардини. Ану, вставай! Гайда разом на пошуки.

І вони почали шукати — зазирали в буфети й комори, висунули всі шухляди. І таки дещо знайшли: бляшанку сардин, майже повну коробку галет та шмат копченої ковбаси у срібній фользі.

— У нас буде справжній бенкет! — мовив Щур, накриваючи на стіл. — Я певен, що чимало звірят дали б собі вуха відрізати, аби тільки повечеряти з нами.

— Нема хліба! — зітхав засмучений Кріт. — Ані масла, ні...

— Ні паштету з гусячої печінки, ні шампанського!.. — насмішувато підхопив Щур. — А це нагадало мені... Стривай, а що там за дверцята в кінці коридора? Та це ж твій погрібець! Ще б пак — квартира з усіма вигодами! Зажди-но хвилинку...

Він заквапився до погрібця й невдовзі повернувся, хоч і добряче запорошений, але з пляшкою пива у кожній лапі й під кожною пахвою.

— А ти, шалапуте, схоже, звик потурати своїм примхам, — докинув він. — Не відмовляєш собі ні в чому. У тебе й справді пречудова хатинка, я в таких ще не бував. Слухай, а де ти придбав оті гравюри? Вони додають затишку оселі, їй-богу! Не дивно, Кроте, що ти так любиш своє кубельце. Розкажи-но про нього все-все, — і як ти зумів зробити його таким?

І поки Щур діставав тарілки, ножі та виделки і замішував гірчицю в чарочці для яйця, Кріт, котрий ще не заспокоївся після всіх недавніх переживань, розповідав — спершу несміливо, а потім, дедалі більше захоплюючись, невимушено, з подробицями, — як він усе планував, задумував, як те несподівано дісталось йому від доброї тітоньки, а те пощастило купити випадково, а щось інше вдалося придбати лише завдяки суворій ошадливості, коли доводилося, як то кажуть, «класти зуби на полицю».

Зрештою настрої у нього зовсім поліпшав, і Кріт навіть відчув потребу оглянути свої володіння. Він узяв лампу і повів гостя по найзатишніших куточках, показуючи їх з найкращого боку й докладно розповідаючи про все. Забув навіть про вечерю, хоч

обидва вони страшенно зголодніли. Щур відчував уже справжні муки, але намагався не виказувати цього, статечно кивав головою, зосереджено морщив лоба й приказував, коли часом випадала можливість висловитися: «Чудово!» або «Просто дивовижно!».

Зрештою Щурові таки вдалося заманити друга до столу, і він узявся орудувати консервним ножом. У цей час знадвору почулися якісь звуки — неначе хтось човгав маленькими ніжками по жорстві — й безладні тоненькі голоси. В кімнату долинали тільки уривки розмови:

- Ану, всі рядочком...
- Потримай-но ліхтарика, Томмі...
- Спершу прокашляйтесь!
- Не чхайте після того, як полічу до трьох!
- А де малий Біллі?..
- Нумо, приготувалися...

Щур завмер і спитав:

- Що там таке?

— Певно, польові миші, — відповів Кріт, начеб аж гордовито. — Вони в цю пору завжди ходять колядувати. В наших краях так заведено. Мене вони теж ніколи не обминають — наприкінці неодмінно завернуть до Кротового кутка. А я їх почасти чимось гаряченьким, а то й вечерею пригощу, як мене на це стане. Можна б і зараз їх послухати, як у давні добрі часи.

- Давай хоч глянемо на них! — схопився Щур і прожогом кинувся до дверей.

Вони розчинили двері, і їхнім очам відкрилося зворушливе видовище, можливе тільки взимку. На подвір'ї у тьмяному світлі рогового ліхтаря півколом стояло з десятка польових мишенят — кожне з червоним вовняним шарфиком на шиї, передні лапки глибоко у кишенях — і тупцяли ніжками, щоб зігрітися. Вони несміливо презиралися блискучими оченятами-намистинками, тихесенько хихотіли й шморгали носами — завдавали роботи своїм рукавам. Коли двері розчинилися, одне мишенятко, з ліхтарем, трохи старше за інших, одразу промовило «Раз, два, три!» — і в ту ж мить тишу порушив хор пронизливих тоненьких голосів. Мишенята заспівали старовинну колядку, одну з тих, які їхні предки складали десь у полях, зораних на пар і вже прибитих інеем, чи біля теплих камінів, коли снігові замети не пускали нікого надвір, а потім передавали їх наступним поколінням, щоб ті співали у святковий вечір на засніжених вулицях, перед освітленими вікнами.

КОЛЯДКА

*Селяни, надворі холодна пора,
Від вітру і снігу душа завмира.
До вас звіддалік ми прийшли — дітвора.
Впустіть нас у дім, до тепла і добра;
І радість чекає вас вранці!*

*На вулиці ми — ви в хатах при вогні.
Скоріш прочиніть свої двері міцні
І слухайте наші різдвяні пісні:
Розвіють вони всі тривоги нічні —
І буде вам радість уранці!*

*Лише півдороги пройшла ніч темна,
Та враз заясніла зоря провідна.
Для душ благочесних надія одна,*

Добро і блаженство віщує вона:

Радіти вам кожного ранку!

Спів урвався, колядники сором'язливо всміхалися і скося презиралися, а потім стало зовсім тихо — але тільки на хвилину. Бо десь із далеку й згори по тунелю, яким вони сюди прийшли, до їхніх вух долинув ледь чутний мелодійний, веселий. сріблястий звук дзвонів.

— Гарно співаєте, хлоп'ята! — щиро похвалив Щур. — А тепер заходьте гуртом, погрієтесь біля вогню, вип'єте чогось гаряченького!

— Атож, заходьте, мишенята! — гаряче підхопив Кріт. — Усе як у чудові давні часи! Зачиняйте двері. Підсовуйте лаву ближче до каміна. Посидьте трохи, а ми... Ой, Щурику! — у розпачі скрикнув він і впав на стілець; голос його знову бринів сльозами. — Що це ми робимо? В нас же нічого їм дати!

— Полиш це мені, — впевнено відказав Щур. — Агов, хлопче з ліхтарем! Підійди-но сюди, я тебе хочу дещо спитати. Скажи-но мені, чи десь поблизу тут є крамничка, відчинена в такий пізній час?

— Авжеж, звичайно, сер, — шанобливо відповіло мишеня. — На різдво наші крамниці зовсім не зачиняються.

— Тоді ось що! — мовив Щур. — Бери ліхтар і біжи швиденько та принесеш мені...

Далі Щур притишив голос, і Кріт чув лише уривки розмови: «Запам'ятай, тільки свіжої!.. Ні, вистачить і фунт... дивися, щоб було від Баггінса, бо іншого я не визнаю... Ні, тільки першого гатунку... Якщо не купиш там, пошукай ще десь... Атож, домашнього приготування, ніяких консервних бляшанок... Ну, з цим розберися сам!» Потім задзенькотіли монети, що переходили з одної лапки в іншу. Мишеняті дали великий кошик, воно схопило ліхтар і хутко зникло.

Решта мишенят видерлися на лаву, повсідалися там рядочком і, махаючи коротенькими ніжками, розкошували біля каміна. Їх заляклі тіла огортало приємне тепло. Кріт, намагаючись почати з мишенятами невимушену розмову, розпитував їх про родину, і ті називали йому на ймення всіх своїх незліченних братиків та сестричок, котрі, виявилось, ще надто малі і їх не пускають колядувати, але незабаром вони, безумовно, доб'ються батьківського дозволу.

Щур тим часом пильно розглядав етикетку на пивній пляшці.

— Стривай, та це ж, здається, «Старий Бертон», — схвально визначив він. — Молодець, Кроте! Це якраз те, що треба! Зараз у нас буде гарячий ель². Готуй-но посуд, а я відкоркую пляшку.

Приготування напою не забрало багато часу, і невдовзі мишенята вже сьорбали, і кашляли, й чмихали (бо від гарячого елю з прянощами щипає в носі та горлі), витирали очі й сміялися, зовсім забувши, що на світі бувають холоди.

— А ці хлоп'ята і п'єси ставлять, — сказав Кріт Щурові. — Отак збираються гуртом, репетирують, а тоді грають для всіх. І дуже гарно виходить, далебі! Торік вони показали чудову виставу — як одне мишеня захопив на морі жорстокий берберійський пірат і посадив на галеру; але воно втекло з полону, повернулося додому і тут довідалося, що його наречена пішла в монастир. Ось ти, здається, теж тоді грав, еге ж? Вийди-но сюди і почитай нам трохи з тієї п'єси.

Мишеня, до якого звернувся Кріт, підхопилося, ніяково всміхнулось, роззирнулося по кімнаті і... ні пари з уст. Приятелі підохочували його, Кріт умовляв і підбадьорював, а Щур, підійшовши близьенько, навіть трусонув за плечі; проте воно ніяк не могло

²Міцне англійське пиво з ячмінного солоду.

побороти страху перед глядачами. Коли брязнула клямка, відчинилися двері й зайшло мишеня з ліхтарем, згинаючись під вагою кошика, всі ще морочилися біля артиста, точнісінько як ревні рятувальники з Королівського товариства коло утопленика, до якого вони прибули надто пізно³.

Звичайно, про декламування вже не згадували, бо на стіл викладалося все, що було в кошику, а там таки вистачало смачного й поживного. Керував усім Щур, і ніхто у нього не лишився без діла. За якихось кілька хвилин вечеря була готова, і Кріт, сівши на чільне місце, не повірив своїм очам: ще недавно порожній стіл тепер був щедро заставлений всілякими стравами; господар з радістю дивився, як ясніли та променіли мордочки його маленьких друзів, коли вони заходилися їсти; Кріт дав волю й собі (він-бо сам мало не вмирав з голоду), ласуючи харчем, який з'явився таким незвичайним способом, і думав, що повернувся додому все ж таки щасливо.

За вечерею згадали минулі часи; польові миші розказали йому тутешні новини й відповіли, як зуміли, чи не на сотню його запитань. Щур майже не говорив, лиш пильнував, щоб гості за столом їли що кому до смаку та побільше, тож Кротові не було чого непокоїтися й турбуватися.

Нарешті гості почали прощатися, розсипаючись у подяках і найкращих різдвяних та новорічних побажаннях; кишені їхні були повні гостинців для маленьких братиків та сестричок. Коли за останнім із них зачинилися двері й гомін надворі вщух, Кріт зі Щуром підкинули в камін дров, підсунули свої стільці ближче один до одного, приготували собі ще по чашці гарячого елю на сон грядущий і почали обговорювати події цього довгого дня. Аж ось Щур, смачно позіхнувши, промовив:

— Ой Кроте, друже, я вже ледве сиджу. Так і хилить у сон. То твоє ліжко біля стіни? От і добре, я зараз у нього й завалюсь. Яка чудова у тебе хатина! Все під рукою, і все так зручно!

Він заліз у ліжко, загорнувся в ковдру, і сон одразу ж підхопив його, як дбайливо підхоплюють скошене жито механічні руки жниварки.

Натомлений Кріт і сам страшенно хотів спати. Незабаром він теж похилив голову на подушку, втішений і задоволений. Та перш ніж стулити очі, він іще раз окинув поглядом свою любу кімнату, таку затишну в червоних відблисках від вогню, які то вигравали, то завмирили на знайомих, милих серцю речах, що стали ніби часткою його самого, хоч досі він цього й не усвідомлював; вони прийняли його назад з лагідною усмішкою, без жодного докору. Він був зараз в тому настрої, який так непомітно й тактовно намагався викликати у нього Щур. Кріт добре бачив, яка невибаглива, проста й тісна ця оселя, але розумів і те, скільки вона важить для нього, та й взагалі яке велике значення має в житті ось така зичлива надія й підпора.

Він не відчував ніякого бажання зректися свого нового життя з його неозорими просторами, не збирався тікати від сонця й чистого неба, від усього, що вони могли дати йому, й назавжди оселитись отут, у підземеллі. Той могутній світ нагорі владно кликав його до себе навіть зараз, і Кріт знав, що знову підніметься туди. Але ж як приємно усвідомлювати, що в тебе є місце, куди можна повернутися, місце, що належить тільки тобі, є речі, які так захоплено стрічають тебе сьогодні і які, безперечно, завжди вітатимуть з тою ж щиросердою гостинністю.

³Правила лондонського Товариства по рятуванню на водах вимагали від рятувальників надавати всіляку допомогу утопленому навіть тоді, коли потерпілий уже не виявляв ніяких ознак життя.

Розділ 6 ПАН ЖАБА

Був погожий ранок початку літа; річка вже ввійшла в береги й текла, як звичайно, а сонце мовби якими ливами тягло із землі вгору все, що було на ній зеленого, гіллястого, буйнолистого. Кріт і Водяний Щур з самого ранку поралися біля човна, готуючись до відкриття човнярського сезону: фарбували й лакували борти та лави, лагодили весла, латали подушки на сидіннях, шукали причальні гаки, які раптом кудись поділися — роботи вистачало. Потім сіли снідати у маленькій вітальні й саме жваво обговорювали сьогоднішні плани, як зненацька розлігся гучний стукіт у двері.

— Ото ще! — буркнув Щур: він щойно розбив собі сире яйце. — Кроте, будь другом, поглянь, хто там. Ти ж поїв уже.

Кріт пішов відчиняти, і Щур почув, як той аж скрикнув з подиву. Тоді розчахнув двері вітальні й урочисто виголосив:

— Пан Борсук!

То справді було дивовижно. Щоб Борсук та відвідав їх або ще когось! Сам! Якщо вже він бував комусь конче потрібен, то його доводилось підстерігати рано-вранці чи пізно ввечері, коли він нечутно скрадався повз огорожі, або ж шукати у його власній оселі серед густого лісу, а це вже не так просто.

Борсук важко ступив до кімнати й зупинився, дуже серйозно поглядаючи на обох друзів. Щур аж упустив на скатертину ложечку, якою їв яйце, й так і сидів, роззявивши рота.

— Година пробила! — мовив нарешті Борсук найповажнішим тоном.

— Котра година? — стривожився Щур і мимоволі глянув на годинника, що стояв на каміні.

— Чия година, краще б спитав, — відповів Борсук. — Так от: Жабина година! Година для Жаби! Я ж обіцяв прибрати його до рук, тільки-но скінчиться зима. І сьогодні виконаю свою обіцянку!

— Ну так, Жабина година! Ура-а! — у захваті заволав Кріт. — Я згадав! Ми навчимо його бути розважливим Жабою!

— Як я дізнався вчора увечері з вірогідних джерел,— вів далі Борсук, поклавши лапи на Спинку стільця, — саме сьогодні вранці до Терема Жаб прибуде на обкатку ще один новий надзвичайно потужний автомобіль. Певно, зараз Жаба зайнятий тим, що чіпляє на себе те гидотне вбрання, за яке він так дорого заплатив і яке перетворює його з порівняно добропорядного Жаби в Нікчемну Потвору; сам вигляд його викликає напад шаленства у кожної нормальної тварини, якщо вона пройде поблизу. Ми повинні бути непохитними і діяти, поки ще не пізно. Отож збирайтеся, і ми негайно підемо разом до Терема Жаб і доведемо діло до кінця.

— Хай буде так! — виголосив Щур і підхопився на рівні. — Ми врятуємо бідолашне, безталанне звірятко! Ми наведемо його на путь істини! Він стане праведним Жабою, ми дамо йому раду!

І вони вирушили виконувати свою славу місію. Борсук ступав попереду. Звірі в гурті завжди пересуваються найдоцільнішим і найрозважливішим способом — один за одним, вервечкою, а не поперек дороги, бо тоді вони не зможуть нічого зарадити в разі якоїсь скрути чи небезпеки.

Підійшовши до Жабиної каретні, вони справді побачили, як і казав Борсук, розкішний новий автомобіль — величезну яскраво-червону (улюблений Жабин колір) машину, що стояла перед будинком. Коли вони підступили до парадних дверей, ті розчинились, і сам пан Жаба у великих окулярах, кашкеті, крагах та довгому шкіряному пальті чванькувато зійшов з ганку, на ходу натягуючи шоферські рукавиці.

— Агов! Ідїть-но сюди, хлопці! — весело гукнув він, побачивши їх. — Ви якраз вчасно. Зараз ми вирушимо у незрівнянну... у незрівнянну... у... е-е... незрі...

Бадьора промова зашпортнулася, а тоді й зовсім урвалася, бо Жаба завважив, які суворі та неблаганні стояли його друзі, тож щире запрошення так і лишилося незакінченим.

Борсук ступив до Жаби кілька кроків.

— Заберіть його в дїм, — рішуче звелів він своїм супутникам. А коли Жабу силоміць, бо він пручався і протестував, зтягли в дїм, Борсук повернувся до шофера розкішного нового авто:

— Боюся, що сьогодні ви не будете потрібні. Шановний пан Жаба змінив свої наміри. Автомобіль йому не знадобиться. Прошу зважити — це рішення остаточне. Чекати вам не слід.

І теж пішов до будинку, грюкнувши дверима.

— Так от, слухай мене! — догнавши у вітальні всіх трьох, мовив він до Жаби. — Насамперед зараз же скидай ці сміховинні лахи!

— Не хочу! — відчайдушно зойкнув Жаба. — Як розуміти таке свавілля? Я вимагаю пояснити мені!

— Зніміть з нього все це, негайно! — наказав Борсук.

Вони удвох повалили Жабу на підлогу, хоч як той виривався і обзивав їх найпослідушими словами, і тільки так змогли виконати наказ. Щур сів на Жабу верхи, а Кріт стягував з нього одне по одному все автошмаття. Потім вони знову поставили його на ноги. І, здавалося, разом із тим розкішним обладунком з Жаби злетіла вся його пиха. Тепер це був просто Жаба, а не Пострах Великих Доріг. Він жалісно хихотів і запобігливо заглядав то одному, то другому в очі. Схоже, таки зрозумів своє становище.

— Ти знав, Жабо, що до цього дійде рано чи пізно, — повагом заговорив Борсук. — Ти нехтував нашими застереженнями, розтринькував гроші, які залишив тобі батько, ти створював кепську славу нам, звірям, тою своєю шаленою їздою, тими аваріями та сутичками з поліцією. Воно, звичайно, добре — незалежно жити, але ми, звірі, навіть найближчим друзям ніколи не дозволимо клеїти дурня, переступати межу, а ти цю межу давно переступив. Нічого не скажеш, загалом ти непоганий хлопець, і я б не хотів бути надто суворим до тебе. Хочу тільки ще раз спробувати привести тебе до тями. Зараз ти підеш зі мною до бібліотеки і там почуєш кілька правдивих слів про себе; побачимо, чи вийдеш ти звідти таким, яким зайшов.

Він міцно схопив Жабу за лапку, повів до бібліотеки й зачинив за собою двері.

— Пусте! — зневажливо кинув Щур. — Розмовами Жабу не проймеш. Він пятакатиме казна-що.

Вони зручно вместилися у кріслах і стали терпляче ждати. Крізь зачинені двері їм було добре чути довге, безугавне Борсукове бубоніння, яке то спадало, то гучнішало; невдовзі вони відзначили, що його проповідь час від часу переривається голосними риданнями, які, безсумнівно, вихоплювалися з грудей Жаби: він був добросердий і вразливий хлопець, його зовсім неважко було — хай і ненадовго — розчулити до сліз і схилити до чого завгодно.

Не минуло й години, як двері відчинились, і на порозі з'явився Борсук; він урочисто вів за собою засмученого й пониклого Жабу. Шкіра на тому обвисла, ноги запліталися, на щоках ще не просохли сльози, викликані зворушливою Борсуковою проповіддю.

— Сядь сюди, Жабо, — лагідно мовив Борсук, показуючи на стілець. — Друзі мої, — провадив він далі, — мені приємно повідомити, що Жаба зрештою усвідомив хибність свого способу життя. Він щиро засуджує свою колишню негідну поведінку і

хоче назавжди викинути з голови всякі автомобілі. Щодо цього він дав мені урочисту обіцянку.

— Приємна звістка, — похмуро погодився Кріт.

— Авжеж, дужеприємна звістка, — обізвався Щур, не приховуючи сумніву, — якщо тільки... якщо тільки...

Кажучи це, він пильно дивився на Жабу, і йому здавалося, що в очах цього нещасного звірятка зблискує якийсь гострий вогник.

— Тепер лишилося тільки одне, — вдоволено підсумував Борсук. — Жабо, я хочу, щоб ти урочисто повторив перед нашими друзями те, що казав мені в бібліотеці. По-перше, що ти жалкуєш про свої витівки і розумієш, які вони безглузді!

Запала довга мовчанка. Жаба розпачливо зиркав спідлоба навсібіч, а інші завмерли в напруженому чеканні. Нарешті він заговорив.

— Ні! — мовив похмуро, але рішуче. — Ні про що я не жалкую. І все це було зовсім не безглуздо! То було просто неповторно!

— Що? — скрикнув Борсук. Його обуренню не було меж. — Віроломна тварино, хіба ж ти не казав мені щойно там...

— Атож, атож, там, — перебив його Жаба. — Там я міг казати що завгодно. Ти ж умієш так говорити, любий Борсуче, так розчулювати, переконувати, так страшенно правильно висловлювати свої розумні думки... Тож там можеш робити зі мною, що захочеш, і ти це знаєш. Але потім я заглянув собі в душу, перебрав там усе і впевнився, що насправді зовсім не жалкую і не каюся. То хіба ж я можу, коли широко, чинити всупереч собі? Хіба так можна?

— Отже, ти не обіцяєш нам, — з притиском мовив Борсук, — назавжди облишити свої автомобілі?

— Авжеж, ні! — запально вигукнув Жаба. — Навпаки, відверто заявляю, що перший же автомобіль, якого я побачу, — бі-і-бі-і! — буде мій!

— А що я казав? — шепнув Щур Кротові.

— Ну що ж, чудово, — процідив Борсук і підвівся з крісла. — Якщо ти опираєшся, не хочеш зрозуміти, доведеться вдатися до сили. Я сподівався цього з самого початку. Жабо, ти не раз запрошував нас трьох погостювати в тебе, у цьому чудовому маєтку; отож тепер ми приймаємо запрошення. Коли наведемо тебе на путь істини, вважатимемо себе вільними, але не раніше. А тепер відведіть удвох його нагору й замкніть у спальні. А потім сядемо і все гарненько обміркуємо.

— Це все задля твого добра, Жабочко, — лагідно казав Щур, коли двоє друзів силоміць вели Жабу вгору по сходах, а той пручався відчайдушно й хвицав ногами. — Тільки уяви, як веселитимемося разом, а ми ж це вміємо, коли у тебе нарешті минеться ця... ця небезпечна недуга!

— Ми дбатимем про все, доки ти одужаєш, Жабо, — сказав Кріт. — Пильнуватимемо, щоб не розтринькувалися твої гроші, як досі бувало.

— І ніяких тобі прикрих пригод з поліцією... — додав Щур, коли вони вкладали Жабу в постіль.

— І жодного тижня в лікарні, щоб там, Жабо, тобою не попихали різні няньки, — мовив Кріт, повертаючи ключа у дверях спальні.

Вони спустилися по сходах, а Жаба крізь замкову щілину лаяв їх останніми словами. Потім уся трійця засіла обговорювати становище.

— Певно, доведеться з ним поморочитися, — зітхнув Борсук. — Такої затятості я від Жаби не сподівався. Та хоч би там що, а ми повинні довести діло до кінця. Його не можна залишати самого ні на хвилину. Будемо по черзі чатувати тут, поки та отрута не вийде з його душі й тіла.

Вони домовились, як опікуватимуть Жабу. Кожен мав ночувати на зміну в Жабиній

спальні, і вони одразу визначили для себе найближчі дні. Спочатку Жаба не приховував, що його страшенно дратують їхні невсипущі чати. Бувало, що його поймали шалені напади, і тоді він майстрував у спальні із стільців якусь подобу автомобіля, хапався за передній стілець, нахилившись уперед і пильно вдивляючись удалину, й видавав пронизливі звуки... І так, аж доки знесилювався.

Тоді, перевернувшись через голову, падав на підлогу й простягався поміж розкиданих стільців, знетямлений від задоволення, хоч і недовгого. Однак з часом ті страхітливі напади траплялися все рідше, а Жабині друзі намагалися дати його думкам новий напрямок. Проте ніщо інше так і не викликало в нього цікавості — він був млявий і до всього байдужий.

Одного чудового ранку Щур, якому випала черга вартувати біля Жаби, піднявся нагору й змінив Борсука; тому вже не терпілося розім'ятися, прогулятися у лісі, поблукати по знайомих норах та ходах.

— Жаба ще спить, — сказав він Щурові, покликавши його за двері. — Знаєш, він усе однієї співає: «Та облиште мене, нічого мені не треба, мені, може, скоро Стане краще, все минеться само собою; навіщо вам морочитись?» — і таке інше. Тож ти, Щуре, нині пильнуй! Бо коли він тихий та сумирний, прикидається цяцінькою з недільної школи, то від нього можна сподіватися чого завгодно. Він напевне щось замишляє. Я його знаю. То я пішов...

— Ну, друже, як ти сьогодні? — весело запитав Щур, підходячи до Жабиного ліжка.

Досить довго не було ніякої відповіді, а тоді кволий голос озвався:

Дякую, любий Щурику! Добре, що ти цим цікавишся! Але спершу скажи мені, як поживаєш і ти сам, і шановний Кріт?

— О, в нас усе гаразд, — відказав Щур і необачно додав: — Кріт і Борсук збираються на прогулянку. До обіду їх не буде, тож ми з тобою можемо чудово провести час; я вже постараюся якнайкраще розважити тебе. Мерщій вставай, будь гарним хлопцем! Негоже валятися і нудьгувати, коли надворі такий чудовий день!

— Любий, добрий Щуре, — мовив Жаба, — як же погано ти уявляєш собі моє становище! Де вже мені вставати, та ще «мерщій», Може, колись і дасть бог... Тільки не переживай так за мене. Мені дуже неприємно обтяжувати друзів, але, гадаю, не завжди так буде. Авжеж, сподіваюся, що не завжди.

— І я сподіваюся, — признався Щур. — Останнім часом ти нам завдав чимало клопоту, і я радий чути, що це скоро скінчиться. Поглянь, яка погода! І саме починається човнярський сезон. Жабо, з твого боку це просто неподобство! Ніхто не боїться мороки, якщо це треба, але ми вже й так стільки прогавили через тебе!..

— А по-моєму, ви якраз боїтеся мороки, — мляво озвався Жаба. — Я можу це зрозуміти. Це цілком природна річ. Ви втомилися панькатися зі мною. Тож мені не слід ні про що вас просити. Знаю — набрид вам страшенно.

— Ти набрид, — признався Щур. — Але, скажу тобі, я згоден морочитися скільки завгодно, аби тільки з того була користь для тебе.

— Якби я знав це напевне, — заговорив Жаба зовсім кволим голосом, — то просив би, ні, благав би тебе, може, востаннє, чим скоріше поспішити в село і, навіть якщо буде вже надто пізно, привести лікаря. Але ти не турбуйся. То все ж морока, а нам, може, не слід втручатись у хід подій.

— Навіщо, до біса, він тобі здався, той лікар? — Щур підступив і пильно глянув на Жабу. Той лежав тихий, мов неживий, говорив ледь чутно й був сам на себе не схожий.

— Ну от, ти помітив тільки тепер, — прошепотів Жаба. — А чому, власне, ти повинен був помічати це раніше? Щось помічати — теж морока. Завтра ти, може, дорікатимеш собі: «Якби ж то я помітив раніше! Якби ж то я щось зробив!» Та ні, це

знову морока. Отож краще не звертай уваги. Я тобі нічого не казав.

— Слухай, хлопче, — Щур стривожився не на жарт. — Я, звичайно, приведу лікаря, якщо ти справді вважаєш, що він тобі потрібен. Але мені здається, тобі не так уже погано. Поговорімо про щось інше.

— На жаль, мій любий друже, — промовив, сумно всміхаючись, Жаба, — хоч би про що ми говорили, зараз мало допоможе, та й лікарі теж, як на те пішло. І все ж іноді хапаєшся й за соломинку.

До речі, коли вже зайшла про це мова, я зовсім не хотів би завдавати тобі зайвої мороки, але згадав, що ти все одно виходитимеш звідси, то чи не була б твоя добра ласка разом покликати сюди нотаріуса? Ти б дуже прислужився мені: бувають же такі хвилини, точніше — така хвилина, коли мусиш стати, хоч як це важко для підупалого організму, перед лицем неприємного обов'язку.

«Нотаріуса! Еге, та в нього таки погані справи!» — подумав Щур, виходячи з кімнати, але не забувши, одначе, замкнути двері.

Надворі він спинився у задумі. Борсук з Кротом зараз десь далеко, нема з ким навіть порадитись.

«Треба бути обережним, — міркував він собі. — Я ж бо знаю, які чудні химери знаходять на Жабу без усякої на те причини. Але досі він ще не просив привести нотаріуса! Якщо справді нічого страшного, то лікар просто скаже йому, щоб не прикидався, узяв себе в руки, та й годі. Краще я вже догоджу йому цього разу. До того ж це не забере багато часу». І Щур подався в село виконувати свою милосердну місію.

А Жаба, ледь тільки у дверях дзвякнув ключ, мерщій скочив з ліжка, підбіг до вікна й нетерпляче провів очима Щура, почекавши, доки той зник за каретнею. А тоді, радісно збуджений, почав квапливо натягати на себе перший, що попав під руки, костюм, напхав кишені грошима, витягнувши їх з шухлядки в туалетному столику. Потім, схопивши з ліжка кілька простирадл, прив'язав їх одне до одного й закрутив кінець навколо середнього бруса розкішного вікна, яке так прикрашало спальню, тоді виліз на підвіконня, миттю ковзнув на землю, насвистуючи веселу пісеньку, безтурботно почимчикував зовсім не в той бік, куди пішов Щур.

Якою ж сумною видалася Щурові обідня пора, коли нарешті повернулися Борсук із Кротом і йому довелося розповісти за столом цю ганебну й майже неймовірну історію! Борсукових дошкульних, якщо не сказати нищівних, реплік можна було сподіватись, і він сприйняв їх спокійно. А от Кріт завдав Щурові справжньої муки, бо, хоч і захищав приятеля як міг, а все ж не втримався й докинув:

— Цього разу ти, Щурику, таки пошився в дурні! І хоч би хто інший тебе ошукав, а то — Жаба!..

— Як спритно він це утнув! — бідкався зажурений Щур.

— Спритно він утнув, обвів круг пальця тебе, — відрубав розгніваний Борсук. — Однак балачками тут не зарадиш. Тепер він утік надовго, це ясно. А найгірше те, що Жаба, певно, забрав собі в голову, який то він кмітливий та розумний, — отож дуже легко може накоїти казна-яких дурниць. Єдина втіха, що тепер ми вільні й не марнуватимемо дорогоцінного часу на чергування. Але давайте й далі ночувати тут, у Теремі Жаб. Жабу можуть приставити сюди будь-коли — якщо не на ношах, то з поліцейськими.

Так говорив Борсук, не відаючи, що наготувало майбутнє і скільки каламутної води збіжить у їхній річці, перш ніж Жаба своїм ходом знову повернеться до рідного дому.

Тим часом Жаба, веселий та безтурботний, хвацько простував широким шляхом уже далеко від дому. Спочатку він пробирався вузькими кружними стежками, перетнув кілька городів, не раз міняв напрямок, остерігаючись погоні. Та невдовзі не тільки усвідомив, що ніхто його не переслідує, а й відчув світлосяйну усмішку сонця;

здавалося, сама Природа дружно, хором підхопила ту величальну пісню, яку виспівувала йому власна душа, і тепер мало не витанцьовував по дорозі, сам не свій БІД задоволення й пиhi.

— Оце спритна робота! — сміючись, вихваляв він сам себе. — Ясний розум проти грубої сили. І ясний розум узяв гору — та інакше й бути не могло! Любий мій, бідолашний Щуре!.. Лишенько! Ото буде йому прочуханка, як повернеться Борсук! Чудовий хлопець той Щурко, в нього ціла купа чеснот, але йому трохи бракує кмітливості та й освіченості. Треба буде взятися за нього, може, вийде щось путнє.

Так Жаба і прямував далі, набундючившись і поринувши в приємні думки, аж поки дістався до невеличкого містечка: там, пройшовши головною вулицею, він побачив вивіску «Червоний Лев», почеплену поперек дороги. Тут Жаба згадав, що сьогодні ще й не снідав, а мандрівка була така довга, тож він добряче вже зголоднів. Жаба зайшов у трактир, замовив найкращих страв із тих, які могли подати одразу, й сів обідати.

Самотня трапеза добігала тільки середини, коли з вулиці долинув напрочуд знайомий звук, від якого Жаба стрепенувся й аж затремтів. Бі-і-бі-і! Гудіння все ближчало, тоді почулося, як авто заїхало на задвір'я трактиру й зупинилося. Щоб перебороти те непогамовне хвилювання, Жаба щосили вчепився в ніжку стола. За хвилину до трактиру ввалилася гомінка й голодна компанія, жваво обговорюючи сьогоднішні пригоди й безсумнівні достоїнства своєї чудової колісниці, якою так приємно подорожувати. Спочатку Жаба жадібно прислухався до розмови; але зрештою у нього не стало сили витримувати цю муку. Він нишком вислизнув з кімнати, розрахувався з трактирником і за мить уже недбало, мовби прогулюючись, виходив на задвір'я. «Нічого не станеться, — підбадьорював він себе, — якщо я тільки зиркну на неї!»

Машина стояла посеред двору без нагляду, бо трактирні конюхи та їхні підручні якраз обідали. Жаба повільно обійшов навколо автомобіля, пильно обдивляючись та оцінюючи все. Глибока задума огорнула його.

— Цікаво, — невдовзі пробурмотів він, — цікаво, чи легко машина такої марки заводиться?

В наступну мить, — він і не стямився, як то сталося, — його лапка вхопила ручку мотора й крутнула її. Тільки-но двигун чмихнув і загудів, колишне завзяття охопило Жабу, оволоділо всім його єством, і він уже нічого не міг вдіяти з собою. Наче у сні, опинився раптом за кермом; наче у сні, натиснув на важіль і пустив машину спершу по колу в дворі, а тоді спрямував у ворота; і, наче у сні, всяке чуття добра і зла, всякий страх перед можливими наслідками раптом десь пропали. Жаба збільшив швидкість, і коли автомобіль, мов хижий звір, одним махом поглинув вулицю, вистрибнув на шосе і помчав у чисте поле, відчував лиш одне: він тепер знову тон самий Жаба, найкращий і найвищий, Жаба-Пострах, Володар швидкості, бог далеких доріг, якому кожен мусить поступитися дорогою, інакше буде зметений у небуття, у вічний морок. Він аж співав у тому казковому леті, і двигун вторував йому лунким гудінням. Машина ковтала милі, а Жаба все мчав, не відаючи куди, піддавшись самому тільки інстинкту. Він переживав свою зоряну годину і нехтував будь-яку небезпеку.

— На мою думку, — весело сказав голова судового засідання, — єдиним ускладненням у цій з усіх поглядів цілком ясній справі є те, як зробити, щоб вона стала повчальною для отого затятого негідника й невинного хулігана, що кулиться зараз на лаві підсудних. Давайте поміркуємо: на підставі незаперечних доказів він визнаний винним, по-перше, у викраденні автомобіля; по-друге, у порушенні правил керування автомашиною, що становило загрозу для життя громадян; і, по-третє, в зухвалій непокорі представникам сільської поліції. Пане секретар, будьте ласкаві, поінформуйте

нас, яке покарання можна застосувати за кожне з цих правопорушень? Зрозуміло, без надання підсудному права скористатися пільгою сумніву⁴, оскільки ніяких сумнівів немає.

Секретар почухав пером кінчик носа і проказав:

— Дехто вважає, що викрадення автомобіля — найтяжчий злочин, і це справді так. Але зухвала поведінка щодо поліції, безсумнівно, тягне ще суворіше покарання. Можна визначити рік ув'язнення за крадіжку, і це буде ще м'який вирок; три роки за шалену їзду, це теж досить легка кара; і п'ятнадцять років за зухвальство, яке в даному разі прибрало найнеймовірнішу форму, судячи з того, що ми тут почули від свідків, навіть коли взяти до уваги, що з їхніх свідчень тільки десята частина правдива (сам я ніколи не вірю на більше); отже, якщо скласти, виходить рівно дев'ятнадцять років...

— Чудово! — мовив голова.

— ...але для круглої цифри краще взяти двадцять років, і це буде цілком справедливий вирок, — підсумував секретар.

— Прекрасна пропозиція! — схвально вигукнув голова. — Підсудний! Візьміть себе в руки й станьте прямо. Цього разу вам випало двадцять років. Але затямте, якщо ви ще коли-небудь попадете до суду, за яку б то не було провину, нам доведеться поставитися до вас куди суворіше!

І тоді нещасного Жабу схопили невмолимими слуги закону, закували в кайдани та й потягли із зали суду — марно він верещав, благав, протестував; його вели через ринок, де не позбавлені гумору простолюдиці, які завжди дуже суворі до викритого злочинця, зате співчувають та допомагають тому, кого поки що тільки «розшуковують», закидали його ущипливими жартами, образливими вигуками й морквою; повз гурт школярів, що улюлюкали на нього, а їхні невинні личка аж сяяли від утіхи, яку вони завжди відчують, коли бачать порядну особу в кайданах; по лунких дошках підйомного мосту в насуплену арку похмурої старої фортеці, чиї предковічні вежі здіймалися аж до неба; повз караульні приміщення, з дверей яких скалили зуби вільні від служби солдати; повз вартових, що глузливо й презирливо покахикували, бо де ж іще стражник може так показати свою зневагу та огиду до злочинців, як на посту; рипливими крученими сходами вгору, повз лицарів у сталевих шоломах та латах — вони кидали на в'язня гострі погрозливі погляди крізь заборолу; через внутрішні двори, де величезні пси рвалися з ланцюгів, зводячись на задні лапи, щоб ухопити його; повз старих тюремників, чиї алебарди стояли під стіною, а самі вони дрімали над куснем пирога й великою флягою чорного пива; все далі й далі, повз камери з дибами й лещатами для тортур, через прохід, у кінці якого стояла потайна шибениця. Аж ось нарешті дійшли до дверей найпохмурішої темниці в самому серці таємної вежі. Тут Сидів, перебираючи в'язку здоровенних ключів, старий, аж замшілий наглядч; тут вони й зупинилися.

— Х-ху, бож-жі р-рани! — прогарчав поліцейський сержант, скидаючи шолом і витираючи піт з лоба. — Очапайся, ти, стара колодо, й прийми від нас злочинця Жабу, винного у найтяжчих лиходійствах, неперевершеного хитруна й спритника. Наглядай і стережи його недремно; і закарбуй, сивобородий, собі на носі: коли скоїться щось, ти відповіси за нього своєю голомозою макітрою — і чума на вас обох!

Тюремник понуро кивнув і поклав висхлу руку Жабі на плече. Іржавий ключ заскреготів у замку, масивні двері брязнули за його спиною, і Жаба став безправним в'язнем найвіддаленішої темниці у надійно пильнованій вежі прадавньої фортеці —

⁴ Пільга сумніву — судовий термін, що означає виправдання підсудного в разі сумніву, тобто браку безперечних доказів його вини.

найміцнішої в усій старій добрій Англії.

Розділ 7 СОПІЛКА НА СВІТАНКУ

Десь у гущавині прибережної зелені веселим тоненьким щебетом заливалася пташка Волове Очко. Хоча минула вже десята вечора, небо ще тримало, не хотіло відпускати останні відблиски меркнучого денного світла. Але гнітюча спекота жаркого дня вже спадала, наче її розвіювали легкі прохолодні помахи пальців короткої липневої ночі. Кріт лежав на березі біля самої води, віддихувався після напруги несамовитого дня, коли на небі з ранку й до пізнього вечора не було жодної хмаринки, лежав і чекав на повернення свого друга Щура. Сам він весь день провів на річці у товаристві звірят, давши Водяному Щурові можливість побути з Видрою, а як повернувся додому, в хаті було темно й порожньо — Щур ще не приходив. Певно, затримувався в давнього приятеля. Було ще надто душно, щоб сидіти у хаті, тож Кріт улігся на прохолодний щавель і став перебирати в думці минулий день з усіма його подіями, такими приємними для нього.

Незабаром почувалася легка хода Щура. Той підходив по висхлій траві.

— Ох, нарешті блаженна прохолода, — мовив Щур і сів поруч, задумливо дивлячись на річку, мовчазний і чимось наче стурбований.

— Ти, звичайно, залишався вечеряти? — спитав за хвилину Кріт.

— Мусив, — сказав Щур. — Вони й слухати не хотіли моїх відмовок. Ти ж знаєш, який то гостинний народ. Аж до останньої хвилини як могли догоджали мені, намагалися зробити якусь приємність. А я почував себе найостаннішою тварюкою, бо розумів, що їм зараз не до гостей, хоч вони і не виказували цього. Здається, Кроте, у них нещастя. Малий Товпижко знову пропав. А ти знаєш, що він значить для батька, хай навіть Видра про це не каже ніколи.

— Що, отой малюк? — безтурботно перепитав Кріт. — Може, пішов кудись; чи варто непокоїтись? Він завжди то заблукає, то загубиться, а потім приходиться; такий уже охочий до пригод. Проте нічого лихого з ним не трапляється. Тут його всі знають і люблять, як і старого Видру; ось побачиш — хтось із звірят здибає його і приведе любенько додому. Пам'ятаєш, ми з тобою зустріли його за багато миль звідси, то він був як і годиться, ще й веселий нівроку!

— Пам'ятаю. Та цього разу, схоже, гірше, — похмуро мовив Щур. — Він зник ще кілька днів тому; Видри геть обнишпорили річку — і нагорі, й унизу, а хоча б тобі слід. Розпитали всіх в околиці, і ніхто нічого не знає. Видра, звісно, страшенно турбується, тільки не хоче, щоб те помітили інші. Він сказав, що малий Товпижко ще не зовсім добре плаває, і, здається, найбільше його непокоїть гребля. Зараз така пора року, що там не дуже багато води, і дітлахів те місце ой як вабить. А біля греблі повно всіляких ям, пасток, вирів, сам же знаєш. Видра не з тих, хто відразу впадає в паніку, хай навіть через рідного сина. Але зараз і він неабияк нервує.

Коли я ішов додому, він провів мене — сказав, що хоче подихати свіжим повітрям і трохи розім'ятися. Та я здогадався, що справа не в тім, заговорив до нього сам і зрештою випитав геть усе. Він збирається просидіти всю ніч біля броду. Пригадуєш, де був старий брід до того, як побудували міст?

— Авжеж, пригадую, — відповів Кріт. — Але чому Видра надумав чекати саме там?

— Бо, здається, на тому місці вчив Товпижка плавати, — пояснив Щур. — Там недалеко від берега є піщана коса. Якраз на тому місці він показував малому, як треба

рибалити, і тоді Товпижко спіймав свою першу рибину, якою так пишався. Малий вподобав ту місцинку, і коли повертатиметься звідти, де він є зараз — якщо він взагалі ще є десь, — то може, як гадає Видра, зникнути на брід, який так припав йому до серця; або, якщо ненароком вийде туди, то впізнає те місце і схоче там погратись. Отож Видра й ходить до броду щонаочі, виглядає малого, сподіваючись на випадок, розумієш, тільки на щасливий випадок!

Вони трохи помовчали, і кожен думав про те саме — про змученого самотнього звірка, який, припавши до землі біля броду, цілу ніч чекає й виглядає свою дитину, сподіваючись тільки на випадок.

— Ну що ж, — промовив нарешті Щур. — Гадаю, час уже нам подумати про ночівлю.

А сам і не ворухнувся.

— Щуре, — сказав Кріт, — я просто не зможу отак піти й стелитись, потім лягти в ліжко і спати. Треба щось і нам робити, якщо це навіть і не допоможе. Давай візьмемо човна й попливемо по річці вгору. За годину вийде місяць, і тоді почнемо шукати. Всюди, де тільки можна. Це краще, ніж не робити нічого і вкласти спати.

— Я саме про це й думав, — озвався Щур. — Принаймні сьогодні не така ніч, щоб спати; та й досвіток не так уже далеко. А там, може, зустрінемо якусь ранню пташку й дізнаємося щось нового.

Вони вивели човна, Щур сів на весла і став вигрібати на бистрину.

На середині річки простяглася вузька світла смуга, в якій відбивалося небо; але скрізь, де берег, кущ або дерево кидали на воду тінь, вона була така ж темна, як і сам берег, тому Кріт вирулював дуже обережно. Хоча ніч була, як і належить, темна й пустельна, вона повнилася тихими звуками — хтось ніби співав, щебетав, шурхотів; може, то перемовлялися якісь крихітні невидимі й невсипущі істоти, що цілісіньку ніч трудяться, виконуючи свої особливі обов'язки, аж поки засяють перші промені сонця, а тоді йдуть на чесно заслужений спочинок. Плюскіт води був теж виразніший, ніж удень; її дзюрчання й хлюпотіння виникало несподівано і ніби зовсім близько, під боком; і озивалися ті звуки мовби у відповідь на раптовий і ясний поклик якогось чистого голосу.

Обрій чітко й різко розмежовував землю і небо; з одного краю небо було зовсім чорне, зате з протилежного все вище й вище, здіймалося срібне світіння. Нарешті земля дочекалася: на її пруг зійшов місяць і, відірвавшись від обрію, з величною неквапливістю поплив у небі, як пливе, знявшись з якоря, корабель. Тепер друзі могли знову бачити місцевість. Розлогі луки, і тихі сади, й сама річка, від берега до берега, лагідно відкривалися очам, мовби знімаючи з себе серпанок застрашливої таємничості, і раптом засяяли знову, як і вдень, і водночас — зовсім інакше. Давно знайомі й уподобані Щуром та Кротом місця тепер вітали їх, вбрані в зовсім інші шати — так, наче вони десь заховалися, переодяглися там в це урочисте вбрання і тихенько повернулися назад, сором'язливо всміхаючись: чи пізнаєте нас такими?

Прив'язавши човна до верболозу, друзі вийшли в те мовчазне сріблясте царство й ретельно обстежили кущі, дупла, ями під корінням і маленькі нори, рівчаки й сухі русла струмків. Потім знову сіли в човен, впливли на бистрину й переправились на другий берег. Місяць допомагав їм з вишини в тих пошуках, аж поки скінчився його час і він ніби знехотя став хилитися до землі, а тоді й зовсім сховався, і таємнича пелена знову оповила поля й річку.

Скоро краєвид почав ледь помітно змінюватися. Посвітлішав обрій, стали проступати з імлі дерева й поля, і вигляд у них уже був інший; таємниця поволі, одне по одному, відпускала їх.

Десь раптом писнула пташка, і знову тихо; повіяв легенький вітерець, зашелестів

очеретом і тростяницею. Кріт веслував, а Щур сидів біля стерна; нараз він підхопився і став до чогось пильно, схвильовано дослухатись. Кріт, який рухав човна легкими поштовхами весел, уважно вдивляючись у береги, здивовано глянув на нього.

— Зникло, — зітхнув Щур, опускаючись на сидіння. — Таке прекрасне, незвичайне... і неповторне! Чому воно так скоро скінчилося? Краще б не чув його зовсім... Воно вразило мене, як біль, і тепер я хочу тільки одного — чути ці звуки ще й ще. І ладен слухати їх вічно... Ні! Ось воно, ось! — знову захвилювався він.

Приголомшений і зачарований Щур затих.

— Тепер віддаляється, я його ледве чую, — мовив він за хвилину. — Ой Кроте! Яка краса! Веселе шумування і радість, витончений, ясний, щасливий поклик далекої сопілки! Про таку музику я й не мріяв, а цей поклик у ній навіть владніший, ніж сама ця чарівна музика! Веслуй туди, Кроте, туди! Бо ця музика і цей поклик — для нас.

Неабияк здивований, Кріт скорився.

— А я нічого не чую, — озвався він, — тільки шум вітру в очереті та в ситнику.

Щур не відповідав, бо, може, й не слухав друга, захоплений чарівною, божественною музикою, що пройняла його дрожем, заволоділа всіма чуттями. Вона підхопила його беспорядну душу й гоїдала, колисала, пестила її, мов безпомічну, але щасливу дитину, і не пускала з міцних, ніжних обіймів.

Кріт веслував мовчки й завзято, і скоро вони добулися до місця, де річка розгалужувалась і утворювала з одного боку довгу тиху заводь. Щур, який давно вже випустив з лап стерно, ледь помітно кивнув головою, звелівши веслувати туди. Несміливе ще недавно світло набирало дедалі більшої сили, і шукачі могли вже розрізнити барви квітів, що, мов самоцвіти, прикрашали крайок берега.

— Все виразніше, все ближче! — радісно вигукнув Щур — Тепер і ти напевно почувеш! Ага... нарешті... Бачу, вже чуєш!

Кріт кинув весла, прикипів до місця, затамував подих, бо радісні переливи сопілки хвилею накопилися на нього, підхопили й заплюснули до краю. Він бачив сльози в очах товариша і похилив голову: він почув. Човнові заступили дорогу зарості червоного плакуна, що вишикувались у воді попід берегом; і тоді поклик, виразний і владний, невіддільний від п'яної мелодії, нав'язав Кротові свою волю, і він знову наліг на весла. Світла ставало все більше, але жодна пташка ще не співала, як це годилося б на світанку, і якби не та неземна музика, навкруг панувала б предивна тиша.

Вони попливли далі, і трава тонконіг, що буяла довкола, видалася їм цього ранку неперевершено свіжою та зеленою. Ще ніколи вони не бачили, щоб троянди були такі яскраві, зніт такий буйний, а таволжник такий розлогий та запашний. Наближався шум греблі, незабаром він заповнив повітря, і звірята зрозуміли враз, що їхня подорож скоро закінчиться, хоч і невідомо, яким буде той кінець.

Широким півколом пінявої зеленої води, що мерехтіла й іскрилася, спадаючи вниз, велика гребля перетнула заводь. Вона розбурхала вируванням спокійну гладінь, де плавали клапти піни, вода заглушила всі інші звуки своїм урочистим, заспокійливим рокотом. Посеред самого плеса, мов у розкритих обіймах греблі, в миготливому мареві лежав острівець, густо порослий верболозом, сріблястою березою та вільхою. Загадковий і потайний, але сповнений величі, він ховав за завісою щось таке, що мав зберегти до заповітної пори, коли на нього ступлять скеровані покликом обранці.

Повільно, але без сумніву чи вагання, зате з відчуттям чогось урочистого двоє звірят проминули смугу розбурханої, знуртованої води і підпливли до завітчаного острівця. Мовчки вистригнули на берег, пробралися крізь буйні, запашні трави та памолодок і вийшли до невеличкої, вкритої пречудовим зеленим килимом галявини серед диких яблунь, вишень і терну — фруктового саду, який Природа створила сама

для себе.

— Це якраз те місце, яке я бачив у снах, це звідси линула мені та музика, — прошепотів Щур наче в нестямі. — Тут, у цьому священному місці, і тільки тут, ми напевно стрінемо Його!

І тоді раптом Кріт відчув великий страх, страх, що відібрав у нього силу, змусив похилити голову й прикував ноги до землі. То не був панічний жах, почував себе Кріт на диво спокійно й радісно, але то був страх разючий і владний, і, ще нічого не побачивши, Кріт зрозумів, що це може означати лише одне: десь близько якась Найясніша істота. Він ледве повернув голову до свого друга і помітив, що той теж переляканий, приголомшений, поіннятий священним трепетом. А в усипаному пташками вітті, як і досі, панувала цілковита тиша; і світло ставало дедалі яскравішим.

Кріт, мабуть, так і не наважився б підвести очі вгору, якби не те воляння, той поклик, що володів ним, хоча сопілка тепер мовчала. Він не опиратиметься, хай навіть сама Смерть покарає його блискавичним ударом за те, що він, смертна істота, насмілиться глянути на священне, сховане від будь-чийого ока. Тремтячи, він скорився велінню і підвів покірну голову; і тоді, в неймовірній прозорості всемогутнього світанку, коли Природа спалахнула сонмищем дивовижних барв і, здавалося, теж затамувала подих перед тим, що мало статися, він зазирнув просто в очі Друга й Заступника; побачив широкий розліт загнутих назад рогів, що ніби світилися у вранішніх променях; побачив суворий, гачкуватий ніс між добрими очима, що дивилися на них лагідно й трохи насмішкувато, а в кутиках рота на бородатому обличчі легку усмішку; побачив, як вигравали м'язи на руках, схрещених перед могутніми грудьми, і довгі гнучкі пальці з сопілкою, яку вони щойно відвели од розтулених уст; побачив волохаті ноги, що вільно й велично спочивали на моріжку; і нарешті — маленьке, кругленьке, товстеньке тільце видреняти: притулившись до самісіньких Панових⁵ ратиць, воно міцно спало, спокійно й безтурботно. Все це виразно відкрилося йому під осяйним вранішнім небом — йому, заціпенілому, на хвилину навіть бездиханному; і все ж, коли дивився, — він жив; а живучи — чудувався.

— Щуре! — нарешті хапнувши повітря й знову затремтівши, прошепотів Кріт. — Тобі страшно?

— Страшно? — пробелькотів Щур, очі якого променіли невимовною любов'ю. — Кого?! Його? Та ні ж бо, ні! І все ж... усе ж... Ой, Кроте, — страшно!

І тоді вони обоє припали до землі й похилили голови у благоговійному поклоні.

Широкий і величний золотий диск сонця несподівано піднявся над обрієм просто перед ними; і перші промені, пронизуючи простір над рівним заплавленим лугом, ущербь виповнили звірятам очі, засліпили їх. А коли до них повернулася здатність бачити, видіння зникло, повітря налилося щebetом пташок, які вітали ранок.

Так звірята безпорадно вдивлялися в порожнечу, охоплені німим стражданням, яке лише посилювалося від усвідомлення всього того, що вони бачили і що втратили. Аж ось легенький вітерець, котрий доти десь бавився з водою, а потім танцював між осик і струшував росу з троянд, дмухнув пестливо й ніжно їм в обличчя, і той лагідний дотик відразу приніс забуття. Це ж бо останній і найкращий дар, що його ласкаво дає добрий напівбог тим, кому він явився, щоб допомогти: дар непам'яті. Щоб не лишалися й не

⁵ Пан — у давньогрецькій міфології бог лісів, гаїв та пасовиськ, покровитель стад, пастухів і мисливців. Пізніше Пана стали вважати втіленням усієї природи. Пана уявляли волохатим, рогатим, на цалиних ногах і завжди з пастушою сопілкою, на якій він вигравав німфам — лісовим богиням. Раптово з'являючись, Пан лякав подорожніх. Звідси — «паніка», «панічний страх» тощо.

ятрилися болючі спогади, щоб не затьмарювали вони радості й утіхи; щоб не дотикали маленьких звірят, яких він визволив з біди, лихі згадки, не псували їм життя в зрілому віці і щоб були ті звірята завжди щасливі й безтурботні.

Кріт потер собі очі і втупився в Щура, який і собі дивився на нього трохи збентежено.

— Перепрошую, Щуре, ти щось сказав? — запитав він.

— Здається, я саме згадував про те, — повільно проказав Щур, — що тут якраз підхоже місце і що саме тут, а не деінде, ми його знайдемо. Та дивись! Он же він, малин шибеник! — І, радісно скрикнувши, кинувся до Товпижка, що солодко спав.

А Кріт ще мить стояв у задумі. Коли тебе раптом розбудять від чудового сну, ти намагаєшся прикликати його назад, але марно, від нього лишається тільки сумне відчуття, що то була краса, справжня краса! А тоді згасне й саме відчуття, і ти, мрійнику, з гіркотою приймаєш жорстоке, холодне пробудження, з усіма його прикрощами. Тож Кріт, позмагавшись трохи зі своєю пам'яттю, скрушно похитав головою і рушив за Щуром.

Товпижко прокинувся і радісно запищав, закрутився на місці від захвату, побачивши перед собою батькових друзів, які завжди так весело гралися з ним. За хвилину, однак, мордочка у нього посмутніла, він заскавчав, заметушився і забігав по колу, немов благаючи про щось. Як дитина, що спокійно заснула на добрих няньчиних руках, а пробудилася на самоті, у незнайомому місці й никає по всіх кутках, заглядає скрізь, бігає з кімнати в кімнату, і в душі у неї здійсмається німий розпач, отак і Товпижко гасав по острову і вперто, настійливо шукав чогось, поки не прийшла чорна мить зневіри — він сів на траву й зайшовся жалібним плачем.

Кріт мерщій кинувся втішати малого, а Щур лишився на місці, не відводячи пильного, стривоженого погляду від чітких відбитків чийось копит на землі.

— Тут був... якийсь... великий... звір, — спроквола зачудовано бурмотів він, стоячи в глибокій задумі: в голові його панувало якесь дивне сум'яття.

— Ходімо, Щуре! — гукнув Кріт. — Згадай про бідолашного Видру: він, мабуть, і досі чекає біля броду!

Товпижко відразу заспокоївся, тільки-но йому пообіцяли розвагу — справжню прогулянку по річці у човні дяді Щура; двоє друзів привели його на берег, зручно всадовили між собою на дні човна і впливли із заводу.

Сонце вже піднялося височенько й припікало; пташки заливалися щебетом, квіти всміхалися їм з обох берегів і кивали голівками, але звірятам чомусь здалося, що квіти тут не такі пишні й барвисті, як в іншому місці, де, пригадували, вони нібито були зовсім недавно. Але де ж це?

Впливши на річку, звірята повернули човен проти течії, прямуючи туди, де, вони знали, самотньо чатує їхній приятель. Підпливши до знайомого броду, пристали до берега. Винесли Товпижка, поставили на стежину і, давши йому на прощання дружнього штурханця, скомандували: «Кроком руш», а самі попливли на бистрину. Друзі бачили, як мале звірятко перевальцем почимчикувало по стежці, задоволене й поважне, як воно раптом підвело писок і, змінивши вайлувату ходу на не менш кумедну інохідь, із пронизливим верещанням помчало вперед, бо когось уздріло. Глянувши вздовж берега, вони помітили, як Видра підскочив, напружений, мов струна, з піщаної коси, на якій і досі лежав у німотному чеканні, почули, як він здивовано й радісно зойкнув, одним махом перестрибнув через лозняк на стежку. І тоді Кріт дужим помахом весла розвернув човна й віддав його на волю бистрини — хай несе, куди їй заманеться, бо їхні пошуки добігли щасливого кінця.

— Щуре, я страшенно втомився, — мовив Кріт, знеможено піднімаючи весла з води. — Можна б сказати, що ми не спали всю ніч, але то пусте. В цю пору року такі

ночі у нас трапляються мало не через день. Ні. Я почуваюся так, ніби пережив щось надзвичайно захоплююче і водночас страшне, й воно щойно лиш минуло; але ж нічого особливого ніби й не сталося.

— Або чогось несподіваного, дивовижного і чарівного... — проказав Щур, відкинувшись назад і заплющивши очі, — Я відчуваю те саме, що й ти, Кроте: страшенну втому, тільки це не тілесна втома. Добре, що ми впливли на бистрину, вона донесе нас додому. Хіба не приємно, коли сонце прогріває тебе мало не до кісток? І коли чуєш, як пустує з очеретом вітер!

— Схоже на музику, далеку музику, — озвався Кріт, мляво киваючи головою.

— Мені теж так здається, — сонно й байдуже погодився Щур. — Музика... жвава, ніби танцювальна... І не вщухає... Навіть слова якісь угадую... Вона то ніби переливається в слова, то виливається з них... Іноді їх можна розібрати... Потім знову бадьора музика, а тоді — тиша, тільки ледь чутно шепоче очерет.

— У тебе слух кращий, ніж у мене, — сумно проказав Кріт. — Я не розбираю жодного словечка.

— Спробую переповісти тобі, — тихо запропонував Щур, не розплющуючи очей. — Зараз вона знову вилетіть в слова... ледь чутні, проте виразні... «Аби не поселився страх...» — «І не перетворив на муку радість...» — «Мене покличеш ти на поміч у тяжку годину...» — «Тоді ти вже забудеш...» — А очерет підхоплює: «Забудеш, забудеш...» Він зітхає, а пісня завмирає у шурхоті та шепотінні. Тепер голос повертається: «Щоб крила не ламать і не кривавить...» — «Я вирвуся з поставленої пастки...» — «Коли тенета розпуцу, мене побачиш...» — «Бо все одно забудеш!..» — Підпливи ближче, Кроте, ближче до очерету! Важко вхопити, бо звуки все слабші. — «Захисника й заступника — вітаю...» — «Заблудлі малюки в холоднім лісі...» — «Я в ньому потерчат знайду, перев'яжу їм рани...» — «Нещасних їх усіх — забудь!» — Ближче, Кроте, ближче! Ні, нічого не вийде; пісню заглушає шелест очерету.

— Але що ж ті слова означають? — спитав уражений Кріт.

— Те, чого я не збагну, — признався Щур. — Я передавав їх тобі так, як вони мені вчулися. О! Знову їх чути — тепер вони виразні і ясні! Цього разу вже щось справжнє, незаперечне — щире... пристрасне... чарівне...

— Ну то, може, ми тепер уже все зрозуміємо? — спитав Кріт і терпляче зачекав кілька хвилин, ледь не задрімавши під теплим сонцем.

Але відповіді не почув. Кріт глянув і все зрозумів. Блаженно усміхаючись, наморений Щур мідно спав, хоч вираз у нього був такий, ніби він усе ще пильно дослухався пісні.

Розділ 8 ЖАБИНІ ПРИГОДИ

Коли Жаба зрозумів, що його ув'язнено у вогкій, смердючій темниці, що вся похмура пільма середньовічної фортеці лягла поміж ним і тим вільним світом, де сяє сонце й простелилися широкі шляхи, на яких він ще зовсім недавно був щасливий і дозволяв собі такі розваги, наче всі дороги в Англії належали йому, він упав мов підтятий на підлогу, пролив гіркі сльози й поринув у чорний відчай. «Це кінець усьому (мовив він), кінець кар'єри великого Жаби — що одне й те саме; славнозвісного красеня Жаби, заможного й гостинного Жаби, завжди безжурного, невимушеного, приємного та чемного! Чи можна мені хоч трохи сподіватися на визволення (мовив він), мені, котрого покарано так справедливо за те, що викрав такий розкішний автомобіль, та ще й так зухвало, і вшанував таким натхненним, просто небаченим

нахабством стількох гладких, червонопиких поліцаїв! (Тут ридання струснули його). Найдурніша в світі тварюка, ось хто я (мовив він); тепер я мушу нидіти в цій темниці, а ті, хто мав за щастя похвалитися знайомством зі мною, певно, вже забули навіть ім'я великого Жаби! О мудрий старий Борсуче (мовив він), о розумний, делікатний Щуре та кмітливий Кроте! Як же добре ви знаєте життя і його плин, які ж тверезі й глибокі ваші міркування! Ох, я нещасний, всіма покинутий Жаба!»

У таких бідканнях та ремствуваннях минали для нього день за днем, тиждень за тижнем. Жаба відмовлявся не тільки від сніданку, обіду та вечері, а й від полуденка та підвечірка, хоч похмурий старезний тюремник, знаючи, що в Жабиних кишнях повно грошей, частенько натякав, що при бажанні за певну винагороду в'язень може одержати з волі навіть найвишуканіші делікатеси.

У тюремника була донька, дівчина славна і з щирим серцем, вона допомагала батькові у деяких службових справах. Дуже любила тварин і, крім канарки, клітку якої вдень чіпляла на цвяху, вбитому в товстелезну стіну вежі, на превелике невдоволення в'язнів, що з радістю подрімали б після обіду, а на ніч, обгорнувши серветками, ставила на столику у своїй кімнаті, тримала ще кілька рябих мишей та білочку, що невтомно бігала в колесі. І от ця добра дівчина, зглянувшись на Жабині страждання, сказала одного дня батькові:

— Тату, я не можу спокійно дивитися на цього бідолашного звіра. Він такий нещасний, такий худий! Дозволь мені піклуватися ним. Ти ж знаєш, як я люблю тварин. Я примушу його їсти з моїх рук і випростати спину. Взагалі, робитиму все, що треба.

Батько тільки махнув рукою: мовляв, роби що хочеш, йому обрид той Жаба зі своєю нудьгою, непривітністю та скнарністю. Того ж дня дівчина постукала у Жабину камеру й узялася до своєї милосердної справи.

— Ну, Жабо, веселіше! — гукнула вона бадьоро, щойно ввійшла. — Сядь рівненько, витри очі й будь розумним звірятком. І спробуй трохи підкріпитися. Це я сама приготувала — поглянь, ще гаряче, просто з печі!

Вона поставила перед ним печеню з овочами, й апетитні пахощі наповнили тісну камеру. Гострий запах смаженої капусти вдарив у ніздрі Жаби, який лежав на підлозі під тягарем своїх страждань, і в нього на мить майнула думка, що життя, може, — не така вже кепська та невесела штука, як йому здавалось. А проте він репетував, хвищав ногами і не хотів слухати ніяких утішань. І розумне дівча на якийсь час відступило, але гострий дух смаженої капусти в камері все ж лишився, бо така вже вона є, та капуста, і Жаба, поміж риданнями, принохувався до тих пахощів, міркував, і поступово до нього приходили нові, бадьоріші думки: про лицарство, про поезію життя й про ще не звершені подвиги; про виплекані сонцем і вітром зелені луки, де пасуться мирні череди; про розбуялі городи й рівні стрічки газонів; про свіжі квіти в саду й бджолине гудіння; про затишний дзенькіт посуду, який розставляють, накриваючи до обіду стіл у Теремі Жаб, та про шурхіт стільців по підлозі, коли їх підсовують ближче до страви.

Навіть життя в тісній камері нараз почало прибирати рожевого відтінку; він уже думав про своїх друзів — вони, певно, зарадили б чимось, про адвокатів — для них його справа може становити неабиякий інтерес, і про те, що він таки справжній дурень, бо на суді навіть не пробував захищатися; нарешті, згадав і про свою кмітливість, винахідливість та й про все інше, на що він здатен, коли тільки напружить свій могутній розум; І Жаба майже зовсім одужав.

За годину-другу дівчина прийшла знову. Вона несла тацю, на якій парував запашний чай і височіла гірка гарячих грінок, товсто нарізаних, підрум'янених з обох боків, з великими золотими краплями масла, що зблискували в дірочках, наче мед у стільниках. Запах тих гарячих грінок просто катував Жабу: нагадував про теплу кухню,

про те, як він снідав удома сонячного морозного ранку; про затишні вечірні посиденьки біля каміна взимку, коли після прогулянки взуваєшся в капці й ставиш ноги на камінові ґратки; про муркотіння ситого kota й щебетання напівсонної канарки. Жаба нарешті випростався, втер сльози, з насолодою випив чай, поїв хрусткі грінки й невдовзі вже невимушено розповідав про себе, про свій дім, про своє життя в ньому, про те, яка він поважна особа і скільки має друзів, що не забувають його.

Наглядачева донька побачила, що такі розмови впливають на нього не менше, ніж чай, і радо заохочувала:

— Розкажи мені про Терем Жаб. Назва яка гарна!

— Терем Жаб, — гордовито заговорив Жаба, — це добropорядний дворянський маєток, чи не єдиний в своєму роді; в основному належить до XIV сторіччя, але обладнаний за сучасними зразками. Має всі вигоди, найновішу водогінно-каналізаційну систему. П'ять хвилин до найближчої церкви, пошти та майданчиків для гольфу. Відповідає всім вимогам щодо...

— Та годі тобі, звірятко, — засміялася дівчина. — Я не збираюся його наймати. Розкажи мені щось справжнє про нього. А втім, зачекай, я спершу приготую тобі ще грінок та чаю.

Вона вибігла з камери і скоро повернулася з повною тацею. І Жаба, чия душевна наснага вже досягла звичного рівня, жадібно накинувся на грінки, водночас охоче описуючи їй і затон з човнами, і рибний ставок, і город, оточений старовинним муром, і свинарню, і стайню, й голубник, і курник, і маслоробню, і пральню, й буфети для порцеляни, і шафи для білизни (це місце в оповіді дівчині особливо сподобалось), і банкетну залу, і те, як весело бувало, коли звірята збиралися там біля столу, а Жаба перевершував сам себе — співав пісень, розповідав цікаві бувальщини, веселився до нестями. Дівчина захотіла почути про його друзів-звірят і дуже цікавилася, як вони живуть, як проводять дозвілля. Звісно, вона не сказала, що любить звірят саме як пестунчиків, бо здогадалася, що де може страшенно образити Жабу. На той час, коли дівчина принесла йому глечик води, підбила солому, що правила за постіль, сказала «на добраніч», Жаба знову став майже таким життєрадісним, самовдоволеним, яким був ще недавно. Він проспівав собі кілька пісеньок, що їх інколи виконував на званих обідах, скрутився калачиком на соломі й міцно заснув. Уночі він бачив чимало приємних снів.

Відтоді за цікавими розмовами з наглядачевою донькою для нього швидше минали безрадісні дні; дівчина все більше співчувала Жабі й доходила думки, що то просто неподобство — тримати бідолашне звірятко у в'язниці за таку, як вона вважала, дріб'язкову провину. Жаба ж, ясна річ, у своїй пихатості був певен, що вона в нього закохалася, тому й бігає до нього; і він мало не жалкував, що між ними пролягла така велика майнова прірва, бо дівчина таки була гарненька і до того ж щиро захоплювалася ним.

Одного ранку вона прийшла задумлива, відповідала не влад і, здалося Жабі, не сприймала належно ні його дотепів, ні влучних висловів.

— Жабо, — заговорила вона нарешті, — прошу, вислухай мене уважно. У мене є тітонька, вона прачка.

— Справді? — мовив Жаба поблажливо та люб'язно. — Не біда! Не переживай так за неї. У мене теж є кілька тітусь, яким би не завадило бути прачками.

— Не перебивай, Жабо, — урвала його дівчина. — Ти надто балакучий, де твоя біда. Я хочу подумати, а ти мене збиваєш. Отже, я сказала, що в мене є тітка — прачка; вона пере для в'язнів. Розумієш, у нашій родині беруться до будь-якої роботи, аби мати заробіток. Вона забирає білизну вранці щопонеділка, а приносить увечері в п'ятницю. Сьогодні четвер. І ось що мені спало на думку: ти багатий — принаймні так завжди

мені казав, — а вона бідна. Кілька фунтів для тебе ніщо, а для неї — ціле багатство. Отож я гадаю, що коли до неї підкотитися як слід, позолотити ручку (сподіваюсь, звірята теж знають, що це значить), то ти б зміг з нею домовитися, щоб вона віддала тобі своє плаття, очіпок і все там інше, і ти замість неї вийшов би з в'язниці нібито тугешня прачка. Ви дуже схожі одне на одного, особливо статурою.

— Ми не схожі! — гнівно скрикнув Жаба. — У мене витончена постать, бо я — це я!

— Така сама й у моєї тітки, — відказала дівчина, — бо вона — це вона. А втім, май собі яку хочеш постать. Ти — бридка, пихата, невдячна тварина. А я ще тебе жаліла, хотіла тобі допомогти!..

— Що ти, що ти! Авжеж, я дуже, дуже вдячний тобі, — похопився Жаба. — Але невже ти справді гадаєш, що знаменитий пан Жаба з Терема Жаб може ходити на волі одягнений як прачка?!

— Тоді залишайся у в'язниці як просто Жаба, а не як пан! — запально відрубала дівчина. — Ти, мабуть, хочеш виїхати звідси у кареті, запряженій четвіркою коней!

Чесний Жаба завжди готовий був визнати свою неправоту.

— Ти хороша, добра, розумна дівчинка, — мовив він, — а я просто бундючна й дурна жаба. Познайом мене зі своєю високошановною тітусею, якщо твоя ласка, — не сумніваюся, що ця пречудова пані і я зможемо, обговоривши всі необхідні умови, дійти цілковитої згоди.

Наступного вечора дівчина привела тітку до Жабиної камери, несучи його випрану білизну, загорнуту в рушник. Стару жінку заздалегідь підготували до ділової зустрічі, тож золоті соверени, які Жаба завбачливо розклав на столі на видному місці, практично вирішили все, і обом лишалося обговорити тільки деякі деталі. За свої грошенята Жаба одержав ситцеве плаття, фартух, хустку та вицвілий чорний очіпок; єдине, що попросила стара, — це щоб їй заткнули рота кляпом, зв'язали й кинули в куток. Такий не дуже переконливий виверт потрібен, пояснила вона, для більшої правдоподібності вигадки, якою вона хотіла прикритися, щоб не втратити роботи, хоча пригода ця все одно видаватиметься підозрілою.

Жаба був у захваті від такої пропозиції. Ще б пак, вона дасть можливість йому покинути в'язницю з певним шиком, а його репутація відчайдушного, ризиковитого шибайголови буде незаплямована; і він охоче допоміг наглядачевій доньці перетворити тітоньку на нещасну жертву обставин, проти яких вона, мовляв, була безсила.

— Тепер, Жабо, твоя черга, — сказала дівчина. — Скидай костюм і жилет — ти й так досить товстий.

Заходячись від сміху, вона стала «утинати до гапликів» на ньому те ситцеве плаття, накинула хустку, зав'язавши, як у простих жінок, вузликом на спині, а тоді начепила цупкий очіпок.

— Точнісінько як вона, — хихотіло дівча. — Повір мені, ти ще ніколи в житті не мав такого поважного вигляду. Ну, прощай, Жабо, і хай тобі щастить. Підеш униз тією самою дорогою, якою тебе привели; якщо хтось зачепить, бо чоловіки всі однакові, можеш, звісно, й пожартувати трохи, але пам'ятай, що ти вже немолода вдовиця, одна як палець на всьому світі, й боїшся людського поговору.

Твердо, як тільки міг, Жаба приступив до діла; серце йому завмирало, бо ця витівка, здавалося, була найнеобачніша і найризикованіша в його житті; проте все йшло напрочуд легко, хоч було трохи прикро, що його поважність, ба навіть сама його чоловіча стать, якою та поважність надихалася, зараз ніби знехтувані. Опецькувата постать прачки в усім знайомому ситцевому платті була неначе ключ до замкнених дверей та воріт; навіть коли в одному місці Жаба завагався, в який бік звернути, його виручив вартовий біля воріт, який звелів йому не баритися, проходити мерщій у ці

ворота й не примушувати себе чекати, бо у сторожці чай холоде. Найбільшу небезпеку, ясна річ, становили для Жаби грайливі жарти та зачіпки, на які йому кортіло негайно дати належну відсіч, бо ж він мав винятково розвинене почуття власної гідності, а всі ті жарти, на його думку, були страшенно недолугі й убогі, без крихти гумору. Проте він стримав себе, хоча то було й нелегко, і навіть озивався до зальотників, як і годилося пралі.

Час минав дуже поволі. Нарешті Жаба перейшов останнє подвір'я фортеці, відмагаючись від настирливих запросин вартових з останньої караульні і вивернувшись з розпростертих обіймів останнього стражника, який з удаваною пристрасністю благав про один-єдиний поцілунок на прощання. Нарешті позаду грюкнула хвіртка у величезній брамі. Жаба відчув на розпашілих щоках свіжий подих відкритого світу і зрозумів: він — на волі!

Очманілий від радості, що його відважний подвиг так легко добіг щасливого кінця, Жаба квапливо дріботів туди, де світилися міські вогні, зовсім не уявляючи собі, що робити далі, але певен принаймні того, що треба янайшвидше забиратися звідси, де всі знають прачку, якою він мав прикидатися й далі.

Жаба йшов замислений, коли це увагу його привернули якісь червоні та зелені вогні, що мигтіли недалеко і трохи осторонь міста, а до вух долинуло чмихання паровозів, гуркіт вагонів на стрілках. «От тобі й трохи щастя! — подумав він. — Залізнична станція — це те, що зараз мені найпотрібніше; тепер не треба навіть шукати її, отож не доведеться вже грати цю ганебну роль, говорити нісенітниці, які, хоч і мають належний вплив, проте не підносять моєї гідності».

Він попрямував до станції, подивився розклад руху: поїзд приблизно в тому напрямку, де його дім, відходив за півгодини.

— Знову повезло! — мовив собі Жаба і в бадьорому настрої поспішив до каси по квиток.

Назвав станцію, найближчу, наскільки він пам'ятав, до села, головною окрасою якого був Терем Жаб, і машинально поліз по гроші, які завжди носив у кишені жилета. Але ж на ньому було ситцеве плаття, яке досі захищало його і про яке він безчесно забув. Як у страшному сні, Жаба порпався в тому платті, наче змагався з чимось жахливим, що, здавалося, скрутило йому лапи, забрало всю силу м'язів та ще й глузувало з нього; тим часом за ним у чергу ставали інші пасажири, нетерпляче перемовлялися, давали всілякі поради. Нарешті якось — він навіть не второпав як саме, — подолавши всі перепони, дістався туди, де споконвіку містяться жилетні кишені, і завмер ошелешений. Там не було ні грошей, ні кишені, куди їх кладуть, ані жилета, на якому тримаються кишені!

На превеликий свій жах, він згадав, що і костюм, і жилет лишилися в камері, а з ними — гаманець, гроші, ключі, годинник, сірники, пенал — усе те, що надає вартості життю, що відрізняє звіра з багатьма кишенями, сильну стать від істот нижчих — з однією кишенею чи й зовсім безкишених, яким теж чомусь дозволено брати участь у життєвих перегонах, хоч вони не підготовлені до справжнього змагання.

Бідолаха зробив відчайдушну спробу врятувати становище і, вдавшись до своїх колишніх гарних манер чи то дамського догідника, чи оксфордсько-кембріджського професора, мовив:

— Послухайте! Виявилося, мій гаманець лишився вдома. Прошу вас, дайте мені квиток, а завтра я надішлю гроші. Мене тут добре знають.

Касир глянув на нього, потім на його туго напнутий на голову чорний очіпок і засміявся:

— Гадаю, вас справді тут дуже добре знають, якщо ви часто дозволяєте собі такі жарти. Будь ласка, мадам, відійдіть від віконця і не заважайте іншим пасажирам!

Якийсь літній чоловік, що вже кілька разів штовхав Жабу в спину, тепер відсторонив його вбік і, що найгірше, назвав «моя любя»; саме це розлютило Жабу найбільше, хоч неприємних пригод того вечора у нього було досить.

Приголомшений, розгублений, він почовгав на перон, де стояв поїзд, і сльози котились у нього, як горох. Це ж просто жорстоко, втратити надію на порятунок зовсім близько від дому, і все через якісь кілька нещасних шилінгів та черствість надміру підозріливих чиновників. Втечу скоро викриють, вирядять погоню, його впіймають, ображатимуть, знову закують у кайдани, кинуть до в'язниці, на соломі, посадять на хліб та воду; подвоять покарання й охорону; а які ущипливі слова доведеться вислухати від тієї дівчини! Що ж робити? Ноги в нього аж ніяк не прудкі, а постать, як на зло, дуже легко запам'ятати. Може, залізти під лавку у вагоні? Він пригадав, що так іноді роблять школярі, коли гроші, видані їм на подорож дбайливими батьками, розтринькають на куди цікавіші розваги. Охоплений гіркими роздумами, Жаба дійшов до паровоза, біля якого побачив машиніста, огрядного чолов'ягу з масляною в одній руці та жмутом ганчір'я у другій: він змашував, витирив, одне слово, — доглядав свою машину.

— Привіт, матусю! — гукнув машиніст. — Що сталося? Щось ти не дуже весела!

— Ой, сер! — скрикнув Жаба й заплакав. — Я бідна, нещасна прачка. Загубила свої гроші й не маю за що купити квитка. А треба дістатися додому і неодмінно сьогодні. Що тепер робити, й сама не знаю. Ох, господи, господи...

— Авжеж, справи кепські, — задумливо мовив машиніст. — Загубила гроші... й не можеш доїхати додому... А там, певно, й дітки тебе ждуть?..

— Ціла купа діточок, — ридав Жаба. — І, звісно ж, голодні... Та й бавитимуться з сірниками... Поперевертають лампи, мої бідолашні малята!.. Поб'ються... І взагалі бешкетуватимуть. Ох, господи, господи!

— Послухай-но, — промовив машиніст. — Кажеш, ти прачка. Он як, значить. Тоді ось що. Я, як сама бачиш, машиніст, а це, ніде правди діти, страшенно брудна робота. Сорочки стають такі чорні, що жінка моя з ніг падає, поки випере. Може, ти випереш мені трохи сорочок, коли приїдеш додому? Я тобі їх надішлю. А за це провезу тебе на паровозі. Це, правда, порушення правил, але тут, у глушині, не так уже їх і дотримуються.

Жабині горе обернулося на радість, коли він прожогом видерся на паровоз. Звісно, за своє життя він не виправ жодної сорочки та й не зміг би, навіть якби спробував. А втім, пробувати він і не збирався; але подумав: «Як щасливо добудуся додому і знову матиму гроші та кишень, куди їх покласти, то надішлю машиністові рівно стільки, скільки треба, щоб йому випрали всі ті сорочки. І вийде для нього те саме, а може, й краще».

Кондуктор махнув прапорцем, даючи сигнал, паровоз весело свиснув у відповідь, і поїзд поволі рушив від станції. Він набирив швидкість, і перед Жабиними очима попливли поля, гаї та живоплоти, корови й коні. Він уже вірив, що з кожною хвилиною наближаються Терем Жаб і добрі друзі, дзенькіт грошей у кишнях і м'яка чиста постіль, смачні страви на столі. Йому вже вчувалися захоплені вигуки, коли він розповідатиме про свої пригоди та неперевершену кмітливість. І Жаба не міг устояти на місці, почав підстрибувати, щось викрикував і наспівував пісень на превеликий подив машиніста, котрий бачив на своєму віку чимало праль, але такої ще не траплялося.

Миля за милею лишалися позаду, і Жаба вже почав обмірковувати, що б то замовити собі на вечерю, коли помітив, як машиніст занепокоєно висунувся з будки й уважно прислухається до чогось. Потім виліз на тендер і став дивитися кудись назад; тоді повернувся до будки й сказав Жабі:

— Дивно. Наш поїзд — останній, що йде сьогодні в цьому напрямку, але можу заприсягнути, що чув позаду ще один поїзд!

Жаба враз припинив своє легковажне кривляння. Він знову спохмурнів і посмутнів, а тупий біль у попереку передався в ноги й примусив його пошукати місця, де б сісти, відкинувши всякі думки про найближче майбутнє.

На той час уже зійшов ясний місяць, і машиніст, що знову виліз на тендер, добре бачив колію позаду досить далеко. Невдовзі він озвався:

— Тепер ясно бачу! То паровоз, він на нашій колії і мчить щодуху! Схоже на те, що він женеться за нами!

Бідолашний Жаба скулився у вугляному пилу, гарячково намагаючись що-небудь придумати. Але марно — виходу не було.

— Вони доганяють нас! — гукнув машиніст. — А на тому паровозі — ото диво! — повнісінько людей! Оті он, наче стародавні стражники, — вимахують алебардами; а ті, що в поліцейських шоломах — кийками; а он ті, кепсько одягнені, в котелках, безсумнівно, сищики, — погрожують револьверами й палицями; всі розмахалися, і всі репетують: «Стій, стій, стій!»

Тобі Жаба впавав на коліна просто у вугілля і, підносячи, наче в молитві, складені лапки, заголосив:

— Порятуй мене, порятуй, любий, добрий пане машиніст, а я зізнаюсь у всьому! Я зовсім не вбога прачка, яку вдаю! Я не маю дітей, що мене чекають, дрібних чи яких там! Я Жаба — всім відомий і славнозвісний Жаба, землевласник; завдяки своїй відвазі та винахідливості я щойно втік з огидної темниці, до якої мене кинули вороги; і якщо люди з того паровоза схоплять мене, тоді знову кайдани, хліб, вода та солом'яна підстилка й нові страждання для бідолашного, нещасного, безневинного Жаби!

Машиніст суворо поглянув на нього:

— Ану, кажи правду! За що тебе ув'язнили?

— Та власне ні за що! — мовив сердешний Жаба і весь аж почервонів. — Я тільки позичив автомобіль, поки його власники обідали; їм він тоді був зовсім ні до чого. Я й гадки не мав викрадати його, слово честі; а ті, що сидять у суді, вбачили щось страшне в цьому непоміркованому, але ж мужньому вчинкові...

Машиніст глянув на нього ще похмуріше й сказав:

— Боюся, що ти й справді поводишся як нечестива жаба, і по закону я повинен віддати тебе до рук зневаженого правосуддя. Але я бачу твоє горе та розпач і тому не покину тебе. Я не схвалюю автомобілів, це по-перше, і не згоден, щоб поліцаї командували тут, на моєму паровозі, це по-друге. Та й несила мені дивитися, як плачуть звірята, — аж недужий стаю, так жаль їх. Тож не сумуй, Жабо! Я зроблю все, що зможу, і наше візьме гору!

Вони завзято замахали лопатами, підкидаючи вугілля; в топці аж загуло, посипалися іскри, паровоз здригнувся весь і рвонув уперед, однак погоня помалу наближалася. Машиніст зітхнув, витер лоба ганчіркою і промовив:

— Здається, Жабо, справи кепські. Вони, бач, їдуть порожнем, і паровоз у них кращий. Нам лишається тільки одне, і це твоя єдина можливість, тож слухай уважно, що я скажу. Скоро перед нами буде довгий тунель, а за ним колія йде через густий ліс. Так от, я до тунелю піддаватиму пари скільки можна, а тій компанії доведеться трохи збавити хід, щоб не було зіткнення. А коли проїдемо тунель, я перекрию пару й загальмую, щоб ти міг вистрибнути й сховатися в лісі, перш ніж вони виїдуть з тунелю й побачать тебе. Тоді я знову дам повний хід, і хай вони доганяють мене, як їм хочеться і скільки хочеться. Тож пильнуй і відразу стрибай, як тільки я скажу.

Вони ще докинули вугілля в топку, і поїзд влетів до тунелю. Паровоз гнав щодуху, ревів і гуркотів. Та ось вони вихопилися з тунелю на чисте повітря, до місячного сяйва,

й уздріли ліс, що розкинувся обабіч колії, темний і рятівний. Машиніст перекрив пару й почав гальмувати. Жаба спустився на приступку і, коли поїзд зовсім стишив хід, почув:

— Стрибай!

Жаба стрибнув, скотився з невисокого насипу, потім звівся на ноги цілий та здоровий і гайнув у ліс.

Виглянувши на хвилику з гушавини, він побачив, як поїзд знову набрав швидкість і незабаром зник з очей. Тоді з тунелю вихопився паровоз-переслідувач, він гудів і свистів, а його різношерста команда розмахувала зброєю й гукала: «Стій! Стін! Стій!» Коли погоня проминула, Жаба щиро зареготався — уперше відтоді, як його кинули до в'язниці.

Та враз і урвав сміх, бо збагнув, що вже пізно, навколо темно й холодно, а він один у незнайомому лісі, без грошей, без надії повечеряти, йому, як і досі, далеко до друзів і до своєї домівки; мертва тиша навкруг після того ревіння та гуркоту ще більше гнітила його. Не наважуючись покинути рятівний захисток, Жаба заглибився в хащі, щоб якнайдалі відійти від залізниці.

Після довгих тижнів, проведених у в'язниці, ліс здався йому чужим, ворожим і, схоже, схильним насміятися. Нічні птахи дремлюги своїм майже механічним тріском та перестуком налякали Жабу: він подумав, що то десь поруч стражники нишпорять у лісі. Пугач безшелесно ринувся на нього згори, зачепив за плече крилом, і Жаба відскочив з моторошним відчуттям, ніби опинився в чийхось лабетах; потім пугач відлетів, мов нічний метелик, і зареготав отим своїм «хо-хо-хо!». Жаба оцінив це як вияв обмеженості. А то ще здибав лиса; той зупинився, глузливо оглянув його з голови до ніг і процідив: «Слухай, прачко! Минулого разу ти не додала мені півпари шкарпеток і наволочку. Щоб більше такого не було!» — і гордовито пішов геть, а сам підхихикував. Жаба став шукати каменюку, щоб жбурнути в нього, але не знайшов, на превеликий жаль. Нарешті, голодний, заляклий і зморений, він нагледів дупло, в якому можна було заночувати, намостив у ньому гілок та сухого листя, ліг і міцно заснув.

Розділ 9 МАНДРІВЦІ ВСІ

Водяного Щура щось непокоїло, а що — він і сам не міг збагнути. Пишнота літа ще начебто буяла, і хоч на полях зелений колір уже потроху поступався місцем золотому, хоч уже зачервонілась горобина, а ліс то там, то сям поплямувала невмолима брунать, світла, тепла та барв, здавалося, не поменшало, і ніщо не кулилося ще мерзлякувато, ніби застерігаючи, що незабаром осінь. Але пташиний щебет у садах та чагарниках уже вщухав, і тільки ввечері ще не вгавали поодинокі завзяті співуни; та дрізд не переставав нагадувати про себе; в повітрі вчувалися близькі переміни і розлука. Зозуля, звісно, мовчала вже давно; не стало й багатьох інших пернатих, що досі були невід'ємною часткою рідних місць і тутешнього товариства; лави їхні, схоже, ріділи з кожним днем. Щур, який постійно спостерігав за перельотами птахів, помітив, що тепер вони летять здебільшого в одному напрямку — на південь; і навіть уночі, в постелі, йому здавалося, ніби він чує в темній височині пружні помаху крил, покірних всевладному ПОКЛИКОВІ.

Природа має свій Гранд-отель, і в нього є свій сезон, як і в інших готелів. Настає час, коли гості один по одному спаковуються, оплачують рахунок і виїжджають, а в ідальні біля table-d'hote — спільного Столу за сніданком чи обідом стає дедалі більше

порожніх місць; коли замикають кімнати, згортають килими і звільняють покоївок та офіціантів. Та є й такі пожилці, що залишаються аж до наступного сезону, і вони не байдужі до всіх тих збирань у дорогу, прощань, палких суперечок про те, куди і як їхати, де зупинитися; до того, що Коло дружнього спілкування стає все обмеженішим. Це вибиває їх з колії, пригнічує, і вони починають бурчати: «Що за потяг до перемін? Чому б спокійно не лишитися, от як ми, й горя не знати? Ви й не уявляєте, як весело й цікаво у цьому готелі в міжсезоння тим, хто проводить тут цілий рік». — «Не маємо сумніву, що так воно і є, — завжди відповідають ті, хто від'їжджає. — Навіть заздriamo вам... Може, колись і ми... А зараз мусимо... Нас уже чекає автобус... Наш сезон скінчився!». І от вони від'їжджають, усміхаються й кивають вам, а вас огортає сум і відчуття якоїсь кривди.

Щур належав до звірят цілком самостійних, прив'язаних до землі, і хоч би хто там від'їздив, він залишався; і все ж він не міг не помічати того, що носилося в повітрі, не відчуті мимоволі його тривожного впливу.

Важко братися до якогось діла, коли навколо всі збираються в дорогу. Він покинув прибережжя, де в обмілілій, майже стоячій воді виріс товстий та високий очерет, і пішов прогулятися по суходолу. Перейшов кілька пасовиськ, на яких уже висохла й припала пилюкою трава, і заглибився у розлоге царство пшениці, жовтої, хвилястої і гомінливої, геть сповнене спокійного руху й тихого шарудіння. Щур любив поблукати тут, наче в лісі, серед твердих, міцних стебел, які немов тримають у тебе над головою дивовижне, золотаве небо, що весь час ніби танцює, мигтить і стиха шепоче; а то раптом пшениця знехотя похилиться під подувом вітерцю, а тоді знову розпрямиться і радісно стріпне голівками. У нього тут чимало друзів, така собі громадка вічно зайнятих, ділових звіряток, які, однак, завжди знаходили вільну хвилинку для гостя — побалакати, обмінятися новинами. Проте сьогодні польові миші та хом'ячки були хоча й чемні, але надто заклопотані. Одні завзято копали підземні ходи, інші, зібравшись гуртком, радились, як і де краще влаштувати та обладнати свої маленькі житла, зробити їх зручними й затишними і недалеко від Припасів. Дехто тягнув заповорошені скрині й корзини з хатнім скарбом, а ще хтось був зайнятий тим, що пакував речі. Тут і там лежали купами або в лантухах готові до перевезення пшениця, овес, ячмінь, різні горішки.

— А ось і наш Щурко! — загукали вони, уздрівши його, — Ходи, Щуре, допоможеш. Не стій без діла!

— Що це за витівки, що ви собі вигадали? — суворо спитав Водяний Щур. — Чого ви заходилися зараз готуватися до зимівлі? Ще не час.

— Та знаємо, — трохи присоромлено пояснила якась польова миша. — Але краще зробити все погожої днини. До того ж треба перетягти все збіжжя, перш ніж полем почнуть гасати осоружні машини; а ще — ти ж знаєш, як воно тепер з отим житлом: не стямишся, як хтось уже захопив, а ти влаштуйся абиде; та й на новому місці, перш ніж переселитися, стільки треба зробити — прибрати як слід, приготувати все... Звичайно, ми трохи забігаємо наперед, це правда, але ж то тільки початок.

— Лихо мені з тим початкуванням! — сказав Щур. — Такий чудовий день! Ходімо краще на річку, на човні покатаємось, чи погуляємо у гайку, або до лісу вирядимось, пообідаємо там...

— Дякую, тільки краще, мабуть, не сьогодні, — хапаючись, відмовилася миша. Може, в якийсь інший день, коли буде більше часу...

Щур зневажливо пхикнув, повернувся, щоб піти, але зачепився за якийсь короб та й упав, спересердя вилаявшись.

— Якби дехто був обережніший, — з притиском промовила миша, — і дивився, куди ступити, то й не спіткнувся б, ще й про інших, гляди, подумав би. Вважай, Щуре,

там лантух! Ти б краще сів десь. За годину-другу ми, може, звільнимось, і тоді вже...

— Та ви «звільнитесь», як ти кажеш, не раніше різдва, я вже знаю, — сердито відрубав Щур і почимчикував геть.

Сумовитий приплентав він знову до річки, своєї вірної, незрадливої любої річки, яка ніколи не пакувалася, не міняла квартири, не збиралася кудись на зимівлю.

На білій прибережній вербі сиділа ластівка. Він побачив, як біля неї сіла ще одна, а тоді друга... Пташки неспокійно заметушилися на гілці, защебетали неголосно, але завзято.

— Що, вже? — спитав Щур, підходячи до них, — Чому знову така хапанина? Я сказав би, це просто сміх.

— Та ні, ми ще нікуди не збираємось, якщо ти маєш це на увазі, — відповіла перша ластівка. — Ми тільки радимось. Нам треба порозумітися — як летіти цього року, де зупиняться і таке інше. Але то ще наче ненасправжки.

— Ненасправжки? — перепитав Щур. — От цього я і не розумію. Якщо ви зібралися покинути ці чудові місця, своїх друзів, яким вас бракуватиме, і свої затишні гніздечка, куди ви вселилися зовсім недавно, — що ж, коли настане час, не сумніваюся, ви хоробро вирушите в путь і сміливо зустрінете всі труднощі та злигодні, всі переміни і незручності й удаватимете, що ви не такі вже й нещасні. Але радитися про те задалегідь чи навіть думати про це, коли воно вам ще не потрібно...

— Ти справді не розумієш. І не дивно, — мовила друга ластівка. — По-перше, він нас не покидає, сховався десь глибоко, той солодкий неспокій; а ще — один за одним, мов поштові голуби, — повертаються до нас спогади. Вони тривожать наш сон уночі, летять разом з нами, коли ми кружляємо й ширяєм удень. Нам не терпиться розпитати одне одного, порівняти те, що запам'яталося, й упевнитися, що все це було насправді, бо ж запахи, звуки й назви давно забутих місць потроху зринають у нас і кличуть до себе.

— А може, ви цього разу лишилися б тут? — сумно мовив Щур. — Ми зробимо все, щоб ви відчували себе як удома. Ви й не уявляєте, як тут добре в той час, коли ви десь там далеко.

— Якось я спробувала «лишитися» тут, — озвалася третя ластівка. — Страшенно вподобала це місце і, коли настав час, наважилася не летіти й сказала своїм не чекати мене. Перші кілька тижнів усе було більш-менш гаразд, але згодом... Ох, які ж нестерпні ті довгі ночі! Сирі, похмурі дні без сонця! Повітря густе, вологе й холодне — і жодної комахи! Просто лихо. Я занепала духом. І от однієї холодної, непогожої ночі я злетіла на крило й подалася у глиб суходолу, сподіваючись, що східний вітер підхопить і понесе мене. Була страшенна заметіль, а я пробивалася через ущелини високих гір, ледве подолала їх. Та ніколи не забуду блаженного відчуття, коли внизу під мною з'явилися голубі, тихі озера, а згори пригріло тепле сонечко! А яка смачна була перша комаха! Те, що я пережила доти, скидалося на поганий сон, зате майбутнє було як велике радісне свято. А я тим часом летіла на південь — тиждень, другий, вільно, неквапно, розтягуючи насолоду, і все прислухалася до того поклику! Це стало мені засторогою, щоб я ніколи більше навіть і в гадці не мала не коритися йому.

— Отак, то поклик Вирію! Вирію! — мрійливо защебетали дві інші ластівки. — Які там пісні, які барви, яке ясне небо! А пам'ятаєш... — І, забувши про Щура, вони поринули в солодкі спогади, а він тільки зачаровано слухав, і серце його трепетало. Зрештою, він і в самому собі відчув бриніння якоїсь струни, що доти мовчала, не виявляла себе. Саме лише щебетання цих захоплених Півднем пташок, ті не дуже для нього виразні прикмети того незнамого краю збудили у ньому нове шалене відчуття, що геть пойняло його. Яка ж з тих прикмет, хай далекого, але справжнього світу так розбурхала його: палкий дотик південного сонця чи ледве вловимий повів пахоців?

Щур заплющив очі й на хвилину поринув у марення, забувши про все на світі. А коли знову поглянув довкола, річка здалася йому сталевосірою і холодною, а зелень полів — тьмяною та безбарвною. І тоді непідкупна Щурова душа повстала проти, його ослаблого ества за таку підступну зраду.

— А чому ж тоді ви повертаєтесь сюди? — рішуче зажадав Щур відповіді в ластівок. — Що ж вас так вабить у цій вбогій, незугарній місцині?

— А ти не подумав,— сказала перша ластівка, — що настає час, і для нас починає звучати зовсім інший поклик? Поклик, що лине від соковитої луговини, худоби на пасовиськах, росяних садів, теплих ставків, над якими рояться комахи, від косовиці й від усього, що селяни набудували круг Дому з такими зручними карнизами?⁶

— Чи, може, гадаєш,— мовила друга, — що тільки тобі хочеться почути, як кує зозуля?

— У свій час, — сказала третя, — ми ще відчуємо тугу за лататтям, яке тихо колихається на плесах тутешніх річок. Але зараз усе воно таке безбарвне, в'яле й таке далеке нам... Нині наша душа повниться іншою музикою.

Вони знову жваво зашебетали між собою, цього разу про сині моря, про жовті піски та дюни, по яких снують ящірки.

Занепокоєний Щур повернувся на берег, вибрався на крутий схил, що високо здіймався на північ од річки, ліг над кручею і задивився туди, де пагорби Даунз⁷ півколом заступили краєвид на півдні. Для нього то завжди була межа кругогляду, немов Місячні гори⁸, і все, що лежало за ними, досі було йому невідоме й зовсім не вабило до себе. Та сьогодні, коли в Щуровій душі зародився цей незнаний доти неспокій і змушував пильно вдивлятися в обриси далеких пагорбів, чисте небо над ними, здавалося, віщувало великі зміни: сьогодні незримо заступило собою все на світі, а незнане стало найважливішим. По цей бік пагорбів тепер усе було мов пустка, а по той бік розкинувся розмаїтий барвистий світ, і Щур внутрішнім зором виразно бачив його! А які моря лежали там — смарагдові, грайливі, білопінні... Які узбережжя купалися в сонячному промінні, які чудові білі вілли сяяли вздовж них на тлі оливкових гаїв! А тихі гавані, в яких видніли стрункі кораблі, що споряджалися по вино та прянощі до коралових островів у м'яких південних водах!..

Він підвівся і знову попрямував до річки, потім передумав і звернув на стежку, що вела до битого шляху. А там сів у густих, прохолодних трав'яних заростях, що тяглися понад дорогою, і замислився про великий, дивовижний світ, до якого веде той шлях, про всіх мандрівців, що колись проходили ним, про веселі чи прикрі пригоди, яких вони на ньому шукали або які з ними траплялися, хоч вони їх і не шукали, — тільки далеко, далеко звідси!

Раптом він почув чийсь кроки, а тоді побачив і постать, що повільно наближалася до нього. Незабаром розгледів, що то теж Щур, але якийсь дуже запорошений.

Порівнявшись із ним, подорожанин привітав його чемним порухом, у якому було щось нетутешнє, мить повагався, а тоді, приємно усміхаючись, звернув з дороги й сів поряд у холодку. Він був зморений, і Щур не став докучати розпитуваннями, бо розумів, що йому зараз не до того, та й добре знав, як цінується іноді просте, мовчазне

⁶ Мається на увазі сільська церква, на карнизах якої охоче гніздяться ластівки.

⁷ Узгір'я на півдні Англії.

⁸ Місячні гори, за гіпотезою античних географів, — гірська місцевість у центрі Африки, з якої нібито бере початок річка Ніл.

спілкування, коли стомлені м'язи прагнуть послаблення, а розум перепочинку.

Мандрівець був худорлявий, з різкими рисами і трохи похилими плечима, передні лапки довгі й тонкі, в куточках очей зморшки; в охайних гарних вухах маленькі золоті сережки. На ньому була плетена поблякла синя фуфайка, латані й заяложені сині штани, а весь його мізерний скарб був зав'язаний у синю полотняну шматину.

Відпочивши трохи, незнайомиць позіхнув, понюхав повітря й роззирнувся довкола.

— Пахне конюшиною — теплий вітерець запах приніс, — зауважив він. — А позад нас чути, як корови траву скубуть і зітхають шумно, ремигаючи. А там, далеко, гуде жниварка, а о-ондечки під лісом в'ються вгору голубі дими з хат. Десь близько річка протікає, бо чутно, як кричить водяна куріпка, а ти, бачу по тобі, — прісноводний моряк. Усе ніби спить, а проте життя триває. Гарне в тебе життя, друже; далєбі — найкраще в світі, якщо тільки тобі вистачить снаги так жити!

— Атож, це справжнє, єдине життя, яким варто жити, — озвався Водяний Щур замріяно, хоча й без звичайної для себе щирої переконаності.

— Я висловився не зовсім так, — обережно уточнив незнайомиць, — але безперечно, воно пречудове. Я його скуштував, тож знаю. А оскільки я ним жив аж цілих шість місяців і певен, що воно пречудове, то ось — голодний і з позбиваними ногами тікаю від нього якнайдалі, тягнуся за дорогим мені покликом, на південь, назад до любого справжнього життя, бо воно — моє і не відпустить мене.

«Отже, є все-таки ще одне справжнє життя?» — подумав собі Щур. А вголос запитав:

— А звідки ти йдеш? — Від ледве стримався, щоб не спитати, куди той прямує; а втім, Щур здогадувався, що відповідь може бути тільки одна.

— З однієї чудової маленької ферми, — відповів мандрівник. — Вона десь он там, — показав він на північ. — Але давай не будемо про неї. Я мав там усе, що хотів, чого тільки можна жадати від життя, і навіть більше. І ось я тут! Щасливий, що я тут, щасливий, і край! Он скільки вже миль позаду, он на скільки годин ближче до того, чого прагне моя душа!

Його блискучі очі прикипіли до обрію; здавалося, в цьому просторі, сповненому музики пасовищ та нив, він ловив якийсь тільки йому потрібний звук.

— Ти не з нашого гурту, — мовив Водяний Щур. — Але й не фермер; взагалі, наскільки я можу судити, ти нетутешній.

— Це правда, — погодився незнайомиць. — Я корабельний щур, так, так! А порт моєї першої приписки — Константинополь, хоч і там я теж, так би мовити, іноземне судно. Друже, хочеш послухати про Константинополь? Величезне місто, стародавнє й славнозвісне. Ти, певно, чував про Сігурда, норвезького короля, про те, як він плавав у ті краї на шістдесяткох кораблях і як, коли він зі своїми вояками проїздив по місту, всі вулиці на його честь вистелили парчею та червоною китайкою; і про те, як імператор з імператрицею завітали на борт його корабля й бенкетували з ним. Коли Сігурд повертався додому, багато його вікінгів zostалися в Константинополі й служили особистими охоронцями імператора, а мій прадід, норвежець, теж лишився на одному з кораблів, які Сігурд подарував імператорові. І це не дивно, бо ми споконвіку були мореплавцями; що ж до мене, то місто, де я народився, можна вважати моїм не більше, ніж будь-який інший великий порт на шляху від тих місць аж до Темзи. Я знаю їх усі, і вони знають мене. Висади мене на першому-ліпшому їхньому причалі чи набережній, і я вже дома.

— Ти, напевно, подорожував у далекі краї, — сказав Водяний Щур, якого дедалі більше розбирала цікавість. — Місяць за місяцем у відкритому морі, закінчуються харчові припаси, прісної води обмаль, зате душа спілкується з могутнім океаном і таке інше. Правда?

— Зовсім ні! — широко обурився Корабельний Щур. — Таке життя, як ти змалював, не про мене. Я належу до каботажного судноплавства й рідко буваю у відкритому морі. Веселі розваги на березі ваблять мене нітрохи не менше, ніж будь-яке плавання. Ох, ті південні портові міста! Їхні запахи, якірні вогні вночі — неповторні чари!

— Що ж, можливо, ти обрав собі справді чудовий шлях, — мовив Водяний Щур з ноткою сумніву. — Тоді розкажи мені трохи про той твій каботаж, коли є бажання, про те, що хоробра тварина може винести звідти, щоб на схилі віку розрадити душу біля каміна спогадами про свої доблесті, бо моє власне життя, признаюся, здається мені як на сьогодні надто вже тісним і обмеженим.

— Останнє плавання, — почав Корабельний Щур, — що зрештою привело мене до цієї країни й було пов'язане з неабиякими надіями на власну сухопутну ферму, — то яскравий вірець моїх подорожей; більше того, в ньому наче відбулося все моє розмаїте життя. А почалося, як буває, із сімейних чвар. Удома було піднято штормовий сигнал, і я найнявся на невеличке торгове судно, що відпливало з Константинополя через «класичні моря»⁹, в яких кожна хвиля несе трепет невмирущої пам'яті, до островів Греції і до Леванту¹⁰. Це були золоті дні й цілющі ночі! То входимо в гавані, то виходимо з них — і всюди давні друзі! Вдень, у саму спеку, спиш собі десь у прохолодному стародавньому храмі або в зруйнованому водоймищі, а тільки-но зайде сонце — бенкети й веселощі під величезними зорями на оксамитовому небі! Потім ми змінили курс і попливли вздовж берегів Адриатики, які просто купалися в зливій кольорів — янтарного, рожевого, аквамарина; ми кидали якір у широких, закритих з усіх боків гаванях, блукали у величних старовинних містах, поки одного чудового ранку, коли сонце з царственною неспішністю сходило позаду нас, вступили, немов по золотій доріжці, до Венеції.

О, Венеція — прекрасне місто, де кожен щур може гуляти вільно й зазнавати невимовної насолоди! А коли стомишся гуляти, сідаєш вночі на парапеті Великого каналу й бенкетуєш з друзями, а в повітрі бринить музика, а небо всипане зорями, мінливі вогні мерехтять на блискучих бортах гондол, які погойдуються на воді. Гондол стільки, що можна по них перебігти весь канал від берега до берега! А страви... Ти любиш устриць? Ну, гаразд, гаразд, не будемо про це.

Він на мить замовк; а Водяний Щур, теж мовчазний і зачарований до краю, плив тим часом по омріяних каналах і чув ту примарну пісню, що злітала ввись між химерними сірими стінами, до блиску відполірованими хвилюю.

— А потім ми попливли на південь, — вів далі Корабельний Щур, — уздовж берегів Італії, і нарешті досягли Палермо. Там я звільнився з корабля, щоб відпочити на березі собі на втіху. Я надовго не застряю на одному судні, бо тоді стаєш якийсь трохи обмежений і упереджений. До речі, Сіцилія — то моє улюблене пристановище. Я знаю там усіх, і їхнє життя мені дуже подобається. Я з радістю провів там багато тижнів, жив у друзів у глибині острова. Коли мене знову охопив неспокій, я сів на судно, що йшло торговим рейсом до Сардинії та Корсіки, і з превеликою насолодою знову дихнув свіжим морським вітерцем і відчув на обличчі солоні бризки.

— А чи не надто гаряче й душно сидіти там унизу, в тому... пеклі — мабуть, можна так сказати? — спитав Водяний Щур.

Мореплавець поглянув на нього і ніби аж підморгнув.

— А я не в тім'я битий, — мовив він з чарівною наївністю. — Мене цілком

⁹ Мармурове, Егейське, Іонічне та Середземне моря, в яких ще з античних часів було поживлене мореплавство.

¹⁰ Левантом називають країни Східного Середземномор'я.

влаштовує капітанська каюта.

— І все ж то нелегке життя, так усі вважають, — у глибокій задумі пробурмотів Щур.

— Для матросів, — значливо зауважив мореплавець і знову наче підморгнув. А тоді повів далі свою розповідь. — З Корсіки я відплив на кораблі, що віз на материк вино. Ми прибули до порту Алассіо ввечері, лягли у дрейф, підняли з трюмів барила з вином і вивантажили за борт, зв'язавши їх довгим лінем.

Тоді команда сіла у шлюпки й попливла до берега, співаючи пісень і тягнучи за собою довгу низку барил, що підстрибували на хвилях, мов стадо дельфінів. На піщаному березі вже чекали коні, які потягли ті барила в місто крутою вулицею, здіймаючи страшенний гуркіт. Приставивши на місце останнє барило, ми пішли освіжитися та розважитись і просиділи з друзями за пляшкою вина до пізньої години. А наступного ранку я подався далі, збираючись приємно відпочити серед оливкових гаїв. Бо мені вже так обридли ті нескінченні острови, що не день — новий порт, вантажі туди-сюди; отож я трохи побайдикував біля селян, лежав і дивився, як вони працюють, а то вибирався на схил пагорба, простягався там і милувався Середземним морем, що розкинулося далеко внизу піді мною. Зрештою я потихеньку, де морем, а де по суходолу, дістався до Марселя — а там знову зустрічі з друзями, старими морськими вовками, відвідини велетенських океанських кораблів і нові бенкети, бенкети... А які там устриці! Знаєш, часом так насняться ті марсельські устриці, що аж скрикнеш у сні і прокинешся!

— Бач, а я забудько, — мовив Водяний Щур. — Ти ж уже казав, що голодний, і мені слід було б давно згадати про це. Ти ж, звісно, не поспішатимеш і пообідаєш зі мною? Вже повернуло на вечір, а моя нора тут недалеко: що хата має, тим і приймає.

— З твого боку це не тільки люб'язно, а й по-братньому, — сказав Корабельний Щур. — Справді, я був голодний, коли сідав отут, а відтоді кілька разів ненавмисне згадав був про устриці, і тепер мені зовсім непереливки. Але чи не міг би ти принести чогось сюди? Бо я не люблю забиватися під палубу, хіба що примусять; а крім того, поки ми їстимемо, я міг би докладно розповісти про свої подорожі і про своє приємне життя — воно й справді дуже приємне для мене. Але, бачу, воно до вподоби й тобі; якщо ж зайдемо до хати, то ставлю сто проти одного, що там я одразу засну.

— Та це ж чудова думка! — вигукнув Водяний Щур і хутенько побіг додому. Там він витяг великого кошика і напакував його нехитрим харчем, причому зважив на походження та вподобання гостя і поклав цілий метр французької булки, ковбасу, яка міцно пахла часником, сир, що наче плакав янтарними сльозами, поставив довгошию обплетену соломою сулію, в якій нудилася звеселяюча сонячна сила, що її набралися виноградні грона на схилах далеких південних пагорбів. Навантажившись таким чином, він мерщій повернувся назад. Розпакувавши кошик, вони розклали все на траві край битого шляху, і Щур аж зашарівся втішений, коли старий моряк похвалив його гарний смак та гостинність.

Корабельний Щур трохи підживився, а тоді продовжив оповідь про останню подорож, ведучи свого простодушного слухача від порту до порту на іспанській землі, висаджував його у Лісабоні, Порто й Бордо, заводив до чудових гаваней Корнуела та Девоншира і так аж до Ла-Маншу, до того причалу, де, знесилений довгою боротьбою із супротивними вітрами, гнаний штормами і битий негодою, він вийшов на берег і вперше вловив магічний поклик, що походив з якогось нового Джерела: а тоді, натхненний ним, здійснив тривалу подорож в глиб суходолу, бо відчув раптом жагу спробувати життя на тихій фермі, подалі від морів з їхніми виснажливими злигоднями.

А Водяний Щур, заворожений, неспроможний вгамувати дрожу і хвилювання, відміряв із Мандрівником милю за милею. — через штормові затоки, через ущертв

заповнені рейди, піщані банки у гирлах річок, до моря, а тоді вгору по звивистих річках, за крутими вигинами яких ховалися маленькі заклопотані містечка, і покинув мореплавця, тяжко зітхнувши, аж тоді, як той осів на тій безглуздій сухопутній фермі, про яку Щур і слухати не хотів.

На той час вони вже все з'їли, і гість повеселів, окріп, голос у нього теж зміцнів, а в очах засвітилися вогники, немов крихітні маячки. Він наповнив свій келих червоним променистим вином Півдня і, нахилившись до Водяного Щура, скоривши і погляд його, і єство, й душу, промовляв щиро й проникливо.

Очі ті мінилися, наче пошарована білою піною сіро-зеленава хвиля шалених північних морів; а в келиху палахкотів гарячий рубін, в якому, здавалося, втілювалося саме серце Півдня, серце, що билося для нього, бо він мав відвагу відгукнутися на те пульсування. Ці здвоєні вогні, мерехтливий зелений та непорушний червоний, здолали Водяного Щура, міцно тримали його — скам'янілого, зачарованого, знесиленого. Світ за межами цих променів відступив кудись далеко й перестав існувати. І поточилася розмова, дивовижна розмова — а може, то був суцільний монолог, що часом звучав як пісня матросів, що піднімають з води важкий якір, як голосне гудіння вантів під натиском шаленого норд-осту, як спів рибалки, коли той витягує невід у надвечір'ї на тлі абрикосового неба, як акорди гітари й мандоліни з гондоли чи турецького каїка? Часом замість того співу лунав плач вітру, який спершу був жалісний, тоді, як дужчав вітер, — гнівний та пронизливий, а потім наростав до скаженого завивання і знову спадав до легенького лопотіння у нап'ятих вітрилах. Заворожений, слухач, здавалося, чув усі ті звуки, а разом і голодні нарікання чайки чи альбатроса, м'який гул знесиленої хвилі, шарудіння потривоженої гальки. Знову і знову переживаючи почуте, Щур із завмерлим серцем проходив разом із шукачами пригод безліч портових міст, брав участь у бійках, втечах, погонях, дружніх гулянках, любовних пригодах або підпливав до островів по скарби, рибалив у тих лагунах чи цілісінький день дрімав на гарячому білому піску. Почув він і розповідь про глибоководну риболовлю та про довжелезний, аж на милю, сріблястий невід; про раптові небезпеки, про гуркіт нищівної хвилі в темну безмісячну ніч, про високий ніс величезного лайнера, що раптово вириває з туману просто над тобою; про радість вертатися з плавання, про те, як корабель огинає мис, а гавань вітає його гірляндами вогнів; про юрби людей, що виходять назустріч: їх ще здалеку — ледве вимальовуються — видно на пірсі; про веселі вітальні вигуки й плюскіт перліня; і наостак про нелегке сходження по крутих вузьких вулицях до втішного світла, яке ллється з вікон крізь червоні завіски.

Коли нарешті Водяний Щур пробудився, йому здалося, що Мандрівник уже звівся на ноги, але говорить і досі, так само міцно тримаючи його своїми сірими, як море, очима.

— А тепер, — тихо мовив гість, — я знову рушаю в путь і йтиму на південний захід багато-багато довгих, нудних днів, доки зрештою опинюся в маленькому, непоказному прибережному місті, яке дуже добре знаю. Стрімкий схил веде до гавані. А від кожних дверей збігають униз кам'яні приступки, порослі великими жмутами рожевої валеріани, і спадають прямо в іскристу блакить води. На дамбі лежать маленькі човни, прив'язані до кілець або стовпчиків, розмальовані так само яскраво, як і ті, по яких я лазив ще малим; у припливних водах скидається кета, біля пристані шастають грайливі, блискотливі табунці макрелі, а з вікон удень і вночі видно великі пароплави, одні з них прямують у гавань, до місця стоянки, а інші — у відкрите море. Кораблі з усіх морських країн не оминають цей порт. Там у визначений час стане на якір і те судно, яке оберу я. Я не поспішатиму, а вичікуватиму й зволікатиму, поки той корабель, що мені найбільше підходить, виведений на глибоке місце, навантажений по вінця, націлений бушпритом з гавані, чатуватиме на мене. Я заберуся на борт у шлюпці

або по тросу, а вранці мене розбудять пісні та біганина матросів, рипіння корби й веселий брязкіт якірного ланцюга. Ми підніmemo клівер та фок, і, коли судно набиратиме швидкості по курсу, а білі будиночки на березі поволі попливуть назад, — почнетесь подорож! Огинаючи мис, корабель напне всі вітрила, а потім, коли накрениться під вітром на повороті, зелена морська хвиля гучним поштовхом у борт вкаже йому напрямок — на Південь!

І ти, ти теж прийдеш туди, мій юний брате, бо дні безповоротно минають, а Південь чекає на тебе. Зазнай же Великої Пригоди, прислухайся до поклику, поки не промайнула та хвилина! Тільки-но грюкнуть за тобою двері, ти ступиш лиш один щасливий крок уперед, і одразу вирвешся із старого життя, й поринеш у нове!

А згодом, коли мине вже чимало часу, ти, якщо захочеш, знову повернешся сюди, бо чашу вже буде випито до дна, а п'єсу зіграно до кінця; ти сядеш біля своєї тихої річки і розповідатимеш друзям безліч чудових історій. Ти можеш легко догнати мене на цій дорозі, бо молодий, а я вже в літах і ходжу повільно. Я не поспішатиму й озиратимусь; як би я хотів коли-небудь побачити тебе натхненного, з легким серцем і з відблиском Півдня в очах!

Голос віддалився і завмер, як завмирає, стає нечутним тонке дзижчання комахи, а Водяний Щур, застигши, широко розплющеними очима все вдивлявся в далеку цятку на білому тлі широкого шляху.

Він машинально підвівся і ретельно й неспішно поскладав усе в кошик. Повернувся додому, зібрав дещо з необхідних речей, узявши кілька особливо дорогих йому дрібничок, поклав у торбину; робив усе з неквапливою обачністю, рухався по кімнаті мов сновида і, розтуливши губи, дослухався до чогось. Тоді закинув торбу за спину, старанно вибрав міцний ціпок для мандрів і так само без поспіху, але й без вагання ступив на поріг, коли в дверях з'явився Кріт.

— Щурику, а куди це ти вирядився? — спитав той здивовано, хапаючи його за плече.

— На Південь, як і всі, — промимрив Щур, мов у сні, навіть не глянувши на приятеля. — Спершу до моря, а там на корабель і — до берегів, які мене кличуть!

Він рушив уперед повагом, але рішуче, зовсім не збираючись міняти наміру. Однак Кріт, стривожений не на жарт, заступив Щурові дорогу і зазирнув йому в писок: погляд у того був якийсь скляний та застиглий, а очі стали сірі у смужку — то були очі не його друга, а якогось іншого звіра! Вчепившись у Щура, Кріт силоміць затягнув його до хати, повалив на долівку і сів на нього верхи.

Щур відчайдушно пручався, а потім враз знесилів: тихо лежав зморений з заплющеними очима й тремтів. Кріт допоміг йому підвестися, посадовив у крісло, і Щур сидів мов розчавлений, його судомило, час від часу стрясали ридання. Кріт щільно причинив двері, кинув торбину в шухляду, замкнув її, а тоді вмовився тихенько на столі перед другом, чекаючи, коли мине цей дивний напад істерики.

Поступово Щура здолала неспокійна дрімота, але він усе ще здригався й щось невиразно бурмотів про всяку дивовижу, незвичайну й незбагненну для невтаємниченого Крота, а тоді поринув у глибокий сон.

На душі у Крота було тривожно, та все ж він ненадовго залишив Щура й зайнявся домашніми справами. А коли повернувся, вже зовсім сутеніло. Щур і досі лежав, хоч уже й прокинувся, — був якийсь млявий, мовчазний і пригнічений. Кріт зазирнув йому в очі і втішено відзначив, що вони знову чисті й темно-брунатні, як завжди. Тоді сів поряд і спробував підбадьорити друга й випитати, що ж із ним сталося.

Бідолашний Щур, як міг, намагався розповісти про все.. Та хіба перекажеш словами те, що здебільшого було нав'яне? Як передати, щоб зрозумів інший, ті поклики моря, що бриніли йому, як переповісти той чар, яким були пройняті численні спогади

Мореполавця? А втім, тепер, коли зникли чари й навіяння, Щур навіть собі самому не міг пояснити все те, що якусь годину, тому було цілком зрозумілим і видавалося неминучим, найважливішим у світі. Тож і не дивно, що він навряд чи передав Кротові хоча б головну думку, яка мучила його цілий день і через яку він нині стільки пережив.

А Для Крота все було майже ясно: той напад минувся, і Щур знову при своєму глузді, хоч і трохи приголомшений та невеселий. Однак скидалося, що він тимчасово втратив інтерес не тільки до того, чим було сповнене його повсякденне життя, а й до всіх перемін та цікавих подій, на які, певне, буде щедро нова пора року, а до них же завжди, так приємно було готуватися!

Отож Кріт мимоволі і ніби-зовсім байдуже повернув розмову до жнив, що були самі в розпалі, говорив, про те, як вищають купи зерна на токах і як натомилися молотники, як виростають скирти соломи, як повний місяць світить згори на голі луки, поцятковані стіжками. Він не забув і про те, як червоніють яблука, як стають брунатними горіхи, нагадав, що скоро треба буде готувати варення, консервувати овочі, варити пиво; отак помалу добрався до середини зими, з її здоровими розвагами на морозі й затишним домуванням, і тут уже мова його забриніла як пісня.

Поступово Щур жвавівшав, почав і собі докидати слово, його сумні очі засвітились, а ота млявість хтозна-де й поділась.

Кріт на мить вискочив з кімнати і повернувся з олівцем та кількома аркушиками паперу. Поклав усе те на стіл перед приятелем.

— Ти вже он скільки днів не написав жодного вірша, — мовив він. — Може, спробуєш сьогодні, аніж ото... забивати голову всякою всячиною. Мені чомусь здається, що тобі одразу полегшає, тільки-но щось напишеш — аби тільки рима знайшлася.

Щур знеможеним рухом відсунув папір, але хитрий Кріт знайшов нагоду залишити його самого, а коли невдовзі зазирнув назад ізнов, Щур так захопився, що нічого вже не помічав: то щось черкав, то замислено гриз кінчик олівця. Щоправда, гриз набагато довше, ніж черкав, але Кріт зрадив, його друг нарешті почав одужувати.

Розділ 10 ДАЛЬШІ ЖАБИНІ ПРИГОДИ

Дупло виходило на схід, і Жаба пробудився дуже рано — почасти через те, що в очі йому било яскраве сонце, а почасти від того, що страшенно змерзли ноги, йому навіть приснилося, ніби, він спить у ліжку в своїй гарній спальні з вікном на всю стіну, а надворі холодна зимова ніч, і раптом постільна білизна почала ремствувати та нарікати, буцімто їй не сила більше терпіти той холод, а тоді зірвалася й кинулася униз до кухні грітися біля печі; а він біжить слідом, женеться за нею босий по якихось галереях, вимощених камінням, і все переконує, благає не робити дурниць. Можливо, він прокинувся б і раніше, але останні кілька тижнів спав у соломі на кам'яній підлозі і вже й забув, як приємно лоскоче пухнаста ковдра, коли загорнешся в неї аж до підборіддя.

Жаба сів, потер заспані очі, а тоді заанімілі ноги й довго не міг второпати, де він, усе шукав очима знайомі кам'яні стіни та загратоване віконце. Враз серце його стріпнулося, бо він згадав усе — і як вибирався з в'язниці, і як тікав, і як його переслідували; згадав найголовніше та найприємніше в світі: він — на волі.

На волі! Самі тільки ці слова, сама лише думка про те були для нього дорожчі за

півсотні ковдр. І його відразу зігріла згадка про чудовий навколишній світ, котрий же не діждеться його врочистої появи, готовий служити, сприяти й допомагати йому, діяти у злагоді з ним, як то завжди було, доки на нього не звалилося лихо. Він стрепенувся, обібрав на собі сухе листя й, опорядившись, ступив назустріч лагідному ранковому промінню, заляклий, але рішучий, голодний, але сповнений надії, бо всі вчорашні жахливі переживання розвіялися після відпочинку та сну під щедрим, бадьористим сонечком.

Весь світ лежав перед Жабою цього літнього ранку. Росянистий ліс, крізь який він пробирався, був тихий і пустельний; подекуди дерева розступались, утворюючи зелені галявини, які теж наче належали йому, і він міг робити там що заманеться; ба навіть лісова дорога, на яку невдовзі вийшов Жаба, була така самотна, що, здавалося, шукала когось собі в товариші, мов той заблудлий пес. Жаба, однак, прагнув іншого, чогось такого, що вміло б говорити й могло б напоумити, в який бік іти. То, звісно, добре, коли в тебе необтяжена душа, чисте сумління та ще гроші в кишені і ніхто не нишпорить довкола, щоб упіймати тебе й знову потягти до в'язниці; коли ти можеш простувати туди, куди манить і веде дорога, і тобі, власне, байдуже — куди. Але метикованому Жабі це було, певно ж, не байдуже, і він ладен був тупнути ногою об дорогу, розгнівавшись, що та мовчить, неспроможна нічим зарадити, коли для нього важить кожна хвилинка.

Непоказна лісова дорога невдовзі поєдналася із скромною сестрицею, що мала вигляд каналу з водою, і вони побігли далі поряд, у цілковитій згоді, але теж без усякого бажання сказати бодай слово, не по-товариському ставлячись до перехожих. «А, хай вам чорт!.. — розсердився Жаба. — А втім, як там не є, одне цілком ясно. І дорога й канал ідуть звідкись, отже, і ведуть кудись. Май це на увазі, Жабо, хлопчику мій!» І він завзято зачичкував понад каналом.

Із-за повороту важкою ступою вийшов кінь, нахиливши голову, мов у тривожній задумі. Від мотузяних посторонків, прив'язаних до хомута, тягнулася довга линва; напинаючись від кожного кроку коня, вона ронила додолу великі перлисті краплі. Жаба почекав, поки кінь протюпав повз нього, і став гадати, що ж то йому ще послала доля.

Тихо заплюскотіла вода, і з-за вигину каналу прямо на нього виплила барка. Її яскраво розмальований планшир ковзав нарівні з берегом. На барці сиділа огрядна жінка в крилатому полотняному капелюсі, міцною рукою тримаючи румпель.

— Який чудовий ранок, мем! — гукнула вона до Жаби, порівнявшись з ним.

— Насмілюся сказати, він справді чудовий, мем! — чомно відповів Жаба, ступаючи берегом поряд з баркою. — Та, насмілюся сказати, він особливо чудовий для тих, у кого нема такого жахливого клопоту, як оце в мене. Маю заміжню дочку, так от вона надіслала звістку, щоб я негайно приїхала; от і їду, а не знаю, що ж там скоїлося чи має скоїтись. Але боюся найгіршого — ви, певно, розумієте мене, мем, бо, мабуть, теж мати. І от покинула діло без нагляду — я, знаєте, тримаю пральню. Та й діточок маленьких теж залишила на чужих людей, а таких неслухів та шибеників, як мої бісенята, й світ не бачив; і гроші загубила, ще й з дороги збилася, а що там у дочки могло статися, про те і думати не хочу!..

— А де ваша дочка живе? — поцікавилася жінка на барці.

— Вона живе десь недалеко від річки, мем, — озвався Жаба. — Поблизу того гарного будинку, що зветься Терем Жаб, десь зовсім поруч, словом, у тих краях. Певно, ви чули про Терем Жаб.

— Терем Жаб? То я ж туди і їду, — сказала жінка на барці. — Цей канал за кілька миль впадає у річку, трохи вище рід Терема Жаб, а там уже рукою подати. Сідайте до мене у барку. Стривайте, я зараз вам допоможу.

Вона підпливла до самого берега, і сором'язливий Жаба, розсипаючись у вибаченнях та подяках, обережно ступив на барку й сів, на превелике своє задоволення. «Знову повезло Жабі! — подумав він. — Мое таки завжди зверху!»

— То ви тримаєте пральню? — люб'язно спитала жінка, коли вони попливли далі. — Це справді вигідне діло, скажу я вам, якщо дозволите так це назвати.

— Кращої пральні нема в усьому графстві, — безтурботно відповів Жаба. — У мене дуже пристойні клієнти... Нізащо не підуть до іншої, хоч би їм ще й приплатили, бо знають мене! Бачте, я оволоділа цією справою досконально і цілком віддаюся роботі. Прання, прасування, крохмалення, готування гарних сорочок до вечірніх костюмів для поважних джентльменів — усе те потребує мого невсипущого ока.

— Але ж не все робите самі, мем? — шанобливо спитала жінка.

— О, я маю дівчат, — не затинаючись, відказав Жаба. — Двадцятеро дівчат чи щось близько того, і всім вистачає діла. Але ж ви знаєте, мем, що то таке — дівчата! Зухвалі розпусниці, ось як би я їх назвала!

— І я теж! — із серцем підхопила жінка. — Але, дозволю собі зауважити, ви ще їх приструните, тих лінивих нехлюжок! А ви справді дуже любите прати?

— Та я просто не уявляю свого життя без тієї роботи! — сказав Жаба. — Вона мене тримає на світі. Не знаю більшої втіхи, ніж опустити руки в ночви. Та й прати мені дуже неважко. Раз, два — і готово! Справжня насолода, запевняю вас, мем!

— Яке щастя, що я вас зустріла!.. — задумлило мовила жінка — Можна сказати, нам обом добряче повезло.

— Га? Про що це ви? — трохи занепокоївся Жаба.

— От візьміть мене, — не вгавала жінка. — Мені теж подобається прати, як і вам. А втім, подобається чи ні, а мушу порати все сама, та ще й прихватцем, і нікуди не дінешся. Бо мій чоловік таке ледащо, тільки й знає огинатися від роботи, кидає мене з цією баркою напризволяще; тож мені й угору ніколи глянути, не те що прати. Коли по правді, то він би мусив зараз бути тут: стернувати або ходити біля коня. Добре, що у нас такий розумний кінь — сам собі раду дає. А чоловік тим часом повіявся кудись із собакою — вполювати, бачте, кролика на обід. Обіцяв догнати мене біля наступної греблі. Ні, що не кажіть, а на нього не можна покладатися, раз він пішов із псом, бо той ще гірший за нього. А з пранням — якось же треба бути!

— Ет, викиньте прання з голови, — проказав Жаба, якому ця розмова вже не подобалась. — Подумайте краще, як приготувати того кролика. Певна, що попадеться гарний, жирний, молодий. Цибуля у вас є?

— Я не можу зараз думати ні про що інше, тільки про прання, — призналася жінка. — Мені аж дивно, як ви можете говорити про кроликів, коли перед вами така гарна клієнтка. У мене набралася ціла купа білизни — он у кутку в будці. Якщо хочете, візьміть одне чи двоє з того, що мені найбільше потрібно, — я не наважусь докладно описувати їх такій дамі, як ви, але ви й самі побачите. Кидайте в ночви і періть прямо на плаву, коли то для вас така втіха, як ви казали, а мені буде неабияка допомога. Ночви — он стоять, а там — мило; чайник на плиті, а ось відро: воду можна брати просто з каналу. Отепер я знаю, що ви добре розважитесь, замість того, щоб сидіти без діла, головою крутити та позіхати на весь ліс.

— А можна я постерную? — Жаба вже неабияк злякався. — Тоді ви зможете самі впоратися з тим пранням та й зробите це так, як вам подобається. А то я ще зіпсуую щось чи недогоджу... Я більше маю справу з чоловічою білизною. Така вже особливість моєї пральні.

— Постернувати? — засміялася жінка. — Щоб добре правити баркою, теж потрібна практика. Та й нудне це діло, а я б хотіла розрадити вас. Ні, ви беріться до прання, без якого не уявляете життя, а я вже стернуватиму — я на цьому знаюся. Не

позбавляйте мене можливості зробити вам щось приємне.

Вона таки загнала Жабу в глухий кут. Він уже метикував, як би йому чкурнути, але прикинув у думці, що до берега надто далеко — не дострибнеш, і з тугою скорився долі. «Якщо вже на те пішло, — в розпачі подумав він, — то, по-моєму, прати кожен дурень може!»

Він приніс із будки ночви, мило та інше начиння, навмання витяг з купи кілька речей, спробував пригадати, що йому доводилося випадково бачити крізь вікно пральні, й узявся до роботи.

Минуло довгих півгодини, з яких кожна хвилина тільки додавала Жабі люті. Те, що він витівав з близьною, аж ніяк не могло їй подобатись і піти на користь. Він пробував її ніжно гладити, ляскати долонями, бити кулаками, а вона у тих ночвах просто глумилася з нього, лишаючись усе такою ж брудною, наче їй був любий той первородний гріх. Раз чи два Жаба гарячково зиркав через плече на барківницю, але та, заклопотана стернуванням, дивилася тільки перед собою. У нього страшенно затерпла спина, а долоні й пальці геть поморщилися. А Жаба ж так пишався своїми пешеними лапками. Він пошепки бурмотів таку лайку, яка ніколи не зривалася з уст не тільки жодної прачки, а й жодної Жаби; разів з півсотні він ненароком упускав мило.

Зненацька вибух реготу змусив його випростатися й озирнутись. Барківниця, відхилившись назад, реготала так нестримно, аж по її щоках текли сльози.

— Я все наглядаю за тобою, — насилу видихнула вона. — Так і думала, що ти мене піддурюєш, надто вже пихато ти розповідала. Ну й прачка з тебе! Б'юся об заклад, що ти за все життя не випрала й ганчірки!

Запальність, що давно вже під'юджувала Жабу, тепер, підігріта злістю, вихлопнулася через край, і він як з ланцюга зірвався.

— Ти, вульгарна, нікчемна гладухо! — загорлав він. — Як ти смієш отак говорити з тим, чийого і нігтя не варта! Прачка, овва! Знай же, хлопко, що перед тобою сам Жаба, славнозвісний, всіма шанований шляхетний Жаба! І хоч я зараз попав у скруту, але я не дозволю, щоб з мене насміхалася якась барківниця!

Жінка підсунулася ближче до Жаби, пильно зазирнула йому під очіпок і скрикнула:

— Он воно що! Чи ти ба! Бридка, огидна, смердюча Жаба! І де — в чудовій, чистій барді! Ні, цього я не потерплю нізащо в світі.

Вона на хвилину облишила стерно. Дужою, в ластовинні рукою схопила Жабу за передню лапу, а другою міцно стиснула задню. У Жаби потемніло в очах, барка метеликом пурхнула в небо, у вухах засвистів вітер, і Жаба відчув, що перевертом летить у повітрі.

Він гучно плюхнув у воду, яка була досить холодна, як на нього, але не настільки, щоб остудити гордий Жабин дух чи похитнути його рішучість. Пирхаючи, він випірнув на поверхню, а коли втер писок від ряски, то найперше побачив жінку на барці; віддаляючись, та дивилася на нього через плече й без упину реготала; і Жаба, відпльовуючись та кашляючи, присягнувся поквитатись із нею.

Він щодуху поплив до берега, хоч ситцеве плаття й заважало йому. А коли нарешті ступив на сухе, виявилось, що перед ним стрімкий берег і видертися на нього без сторонньої допомоги не так просто. Хвилину-другу перепочив, віддихавсь, а тоді підсмикнув мокру пелену й кинувся прожогом бігти за баркою, не тямлячись від обурення й жадоби помсти.

Жінка на барці все ще реготала, коли він порівнявся з нею.

— Прачко! Де твій рубель з качалкою? Прокачала б себе. А то б випрасувала собі піку та закучерявила патли — отоді зійшла б за шляхетного Жабу!

Жаба не забарився з відповіддю. Страшна помста, якої він жадав, полягала не в дешевій, пустій, багатослівній балаканині, хоч він був гострий на язик і мав про запас

не одне дошкульне слово, щоб вилити злість.

Жаба прагнув іншої помсти і побачив її прямо перед собою. Він догнав коня, відчепив і відкинув линву, а сам миттю скочив йому на спину, вдарив ногами в боки і пустив учвал. Він мчав трохи вбік од берега, повернувши свого скакуна навпростець до проріки. А коли на мить оглянувся, побачив, що барка сіла на міліну біля протилежного берега, а жінка, люто вимахуючи руками, гукає: «Стій! Стій! Стій!»

— Цю пісню я вже чув, — засміявся Жаба, знову підстрожив коня і шаленим кар'єром поскакав далі.

Кінь-бурлака, не дуже призвичаєний до перегонів, невдовзі затрюхав клусом, а тоді й зовсім пішов ступою, та Жабу це влаштувало: він же, хоч би там що, їде, а барка — ні. Настрій у нього поліпшав, бо він утнув штуку, яку й сам вважав вельми спритною. Жаба задоволено трюхикав собі на коні під яскравим сонцем, вибираючи путівці та глухі стежки, а про те, що давно не їв, намагався не думати. Незабаром канал залишився далеко позаду.

Жаба проїхав верхи не одну милю. Від спеки його почала змагати дрімота. І коли кінь раптом зупинився й став скубати траву, сонний Жаба мало не впав. Він роззирнувся довкола й побачив, що виїхав на широке пустище, геть поросле ялівцем та ожиною. Неподалік стояла циганська халабуда, біля неї на перевернутому відрі сидів чоловік, зосереджено курич люльку й дивився перед собою. Поруч палало багаття з хмизу, над вогнем висів казанок, у якому щось клекотіло й булькотало, а над ним здіймалася легенька, але зваблива пара. Пахощі, гарячі, густі й розмаїті, поєднувалися, спліталися, клубочилися й утворювали єдиний, розкішний, неперевершений запах; то був наче дух самої Природи — сущої богині, матері всіх радощів та супокою, що прибрала відчутну подобу і явилася своїм дітям. Аж тепер Жаба зрозумів, що досі йому ще ні разу по-справжньому не дошкуляв голод. Те, що відчував він раніше, зранку, — було не більше, як легенька нудота. А це вже щось справжнє і незаперечне. Він пильно глянув на цигана, прикидаючи, що легше — побитися з ним чи влестити. Розмірковуючи, нюшив повітря і дивився на цигана, а той сидів курич і собі дивився на нього.

Потім циган вийняв люльку з рота й недбало кинув:

— Скільки хочеш за свого коня?

Жаба зовсім сторопів. Він не знав, що цигани над усе люблять торгувати кіньми і ніколи не пропускають такої нагоди. Не замислювався він і над тим, що їхню кочову халабуду має тягнути кінь. Не спадало йому на думку і те, що з цього коня можна мати якийсь зиск. Пропозиція цигана давала можливість досягти двох важливих для нього цілей — дзвінкої монети та ситного обіду.

— Що? — сказав він. — Щоб я продавала свого красеня коника? Е, ні, про це не може бути й мови. Хто ж розвезитиме щотижня випрану білизну моїм клієнтам? Та я і сама люблю свого коня. І він у мені душі не чує.

— А ти полюби осла, — порадив циган. — Так дехто робить.

— Невже не бачиш, — вів далі Жаба, — що мій чудовий кінь не про твою честь? Він, щоб ти знав, чистої породи, з одного боку; тільки не з того, куди ти дивишся... Його визнано Призовою Шкапою, от... Свого часу... Тоді ще ти його не бачив, але це й тепер видно, і ти можеш легко впевнитися у цьому, якщо хоч трохи тямий у конях. Ні, поки що про це й думати не варто. А проте, скільки б ти дав за цього красеня, мого коника?

Циган оглянув коня, а тоді не менш пильно Жабу й знову подивився на коня.

— Шилінг за ногу, — кинув і повернувся спиною. Він і далі смалив свою люльку, втупивши очі кудись у безвість, й намагався вдавати, що йому до того байдужісінько.

— Один шилінг за одну ногу? — скрикнув Жаба. — Коли твоя ласка, я трохи

подумаю — скільки ж це вийде.

Жаба стрибнув на землю, а коня пустив пастися. Потім сів біля цигана й почав рахувати на пальцях. Нарешті сказав:

— По шилінгу за ногу? То це ж виходить рівно чотири шилінги, не більше. Е, ні. Я й не подумаю віддати за чотири шилінги цього красеня.

— Гаразд, — мовив циган. — От що я зроблю. Дам тобі п'ять шилінгів, і це буде рівно на три з половиною шилінги більше, ніж варта ця худобина. Таке моє останнє слово.

Жаба замислився глибоко й надовго. Він був голодний, а в кишені — жодного пенса; до того ж не знав, де опинився, а додому ще далеко, і вороги, мабуть, досі шукають його. У такій скруті п'ять шилінгів — чималі гроші. З другого боку, це все-таки надто мало як за коня. Але знову ж, йому кінь дістався задарма, і що б за нього не дали — це зиск. І Жаба рішуче заявив:

— Слухай, цигане! Давай зробимо так, і це вже моє останнє слово. Ти даси мені шість з половиною шилінгів одразу. А крім того, на додачу нагодуєш мене, скільки я з'їм за одним присідом, звичайно, з отого твого казанка, смачні пахощі з якого так лоскочуть ніздрі. За це я пожертвую тобі свого молодого баского коня, а зброю та все інше на ньому віддаю задарма. Якщо тобі цього мало, то я їду собі... Є тут недалеко чоловік, що вже не один рік упрошує мене продати йому цього коня.

Циган аж зашкварчав од злості, буркнув, що іще кілька таких торгів, і він геть зубожіє. Але таки витяг із глибин своїх штанів засмальцьований парусиновий гаман і відрахував у Жабину лапу шість шилінгів і шість пенсів. Тоді зник на хвилину в халабуді й повернувся з великим залізним полумиском, ножем, виделкою та ложкою. Він нахилив казан, і в полумисок, забулькавши, потекло густе гаряче місиво. То була печеня — безперечно, найчудовіша в світі печеня з куріпок, фазанів, курчат, зайців, кроликів, павичок, цесарок та іншої смачної дичини. Жаба тремтячими лапами поставив полумисок собі на коліна й став жадібно їсти, а потім просив ще добавки, і циган не відмовляв йому. Жабі здавалося, що він ще ніколи в житті так смачно не обідав.

Натоптавшись печенею по саме нікуди, він підвівся, подякував циганові й ніжно попрощався з конем; а циган, який добре знав околицю, порадив, яким шляхом краще йти.

І Жаба знову вирушив у мандри в прегарному настрої. Це був уже зовсім інший Жаба, ніж годину тому. Сонце світило яскраво, мокре лахміття цілком висохло, в кишені знову дзвеніли грошенята. До дому, до друзів і повної безпеки було рукою подати, а головне — він добряче пообідав: страва була гаряча й поживна, отож почував себе дужим, безтурботним і самовпевненим.

Жаба весело чимчикував по дорозі, згадуючи свої пригоди — скільки доводилося тікати, а особливо те, що, коли все складалося для нього кепсько, він завжди умудрявся знайти якийсь вихід. Гордощі й пиха знову почали розпирати його. «Хо-хо! — сміявся він, задерши носа. — Он який я спритний Жаба! В усьому світі немає, певно, такого, хто міг би дорівнятися мені кмітливості! Вороги кинули мене до в'язниці, яку з усіх боків охороняла варта, а всередині день і ніч чатувала сторожа, та я завдяки своїм винятковим здібностям і гідній подиву відвазі обвів їх круг пальця. Мене переслідували на паровозах поліцейські з револьверами, але я начхав на них усіх і, сміючись, зник у безвісті. Мене, на горе, кинула в канал жінка, така ж гладка, як і лиха. І що ж? Я вплив, забрав її коня і як звитяжець погарцював на волю, а потім продав того коня, одержав повну кишеню грошей, та й пообідав смачно. Хо-хо! Я справжній Жаба, вродливий, славний, непереможний!» Пиха так випирала з нього, що він, вихваляючись, навіть склав пісню й, ідучи, горланив її, хоч навколо не було ні душі,

хто б її слухав. Мабуть, це найчванькуватіша пісня, яку будь-коли співали звірята:

*Світ пам'ята імена всіх Героїв —
Світ без Героїв охляв би...
Тільки кого порівняти з них можна
З іменем славного Жаби?!*

*Мудрий і вчений добродій з Оксфорду —
Чи є щось, чого він не знав би?
Тільки не знає того й половини,
Що в голові є у Жаби!*

*Звірі усі, що сиділи в Ковчезу,
З горя і страху ослабли.
Так би землі й не побачили більше,
Коли б не було з ними Жаби!*

*Вершника військо салютом стрічає,
Струнко стоїть вся держава!
— Хто це — король? Видатний полководець?
— То на коні — ось де! — Жаба!*

*Раз королева зирнула в віконце
Та й впала, лиш ойкнула слабо.
— Фрейліни, хто цей божественний красень?
— Знаємо: то ж сам пан Жаба.*

І ще багато в тому ж дусі, але вже таке чванькувате, що й друкувати не можна. Тут наведено тільки найпоміркованіші рядки.

Він співав ідучи і йшов співаючи і дедалі більше бундючився. Проте доля невдовзі збиралася збити ту пиху.

Пройшовши кілька миль путівцями, Жаба вийшов на шосе, глянув уздовж його широкої білої смуги і побачив удалині ніби щось мріло. Наближаючись, воно стало спершу цяткою, потім краплею, а тоді чимось напрочуд знайомим. І тут до Жаби, пойнявши його радістю, долинув звук, подвійний звук, застережливий, багато разів чутий.

— Оце так! — аж підскочив схвильований Жаба. — Ось воно, знову справжнє життя, ось він знову, чудовий широкий світ, від якого мене хотіли назавжди відірвати! Я зупиню їх, своїх братів по керму, привітаю і розповім їм ще одну байку з тих, які мені досі так допомагали; вони, звичайно, підвезуть мене, і тоді я розкажу їм ще дещо; а як пощастить, то, може, навіть завершу подорож до Терема Жаб за кермом автомобіля! Ну, й утру ж я тоді носа цьому Борсукові!

Він рішуче ступнув на шосе, щоб зупинити авто, яке їхало на невеликій швидкості, трохи пригальмувавши на перехресті з бічною дорогою. І раптом пополотнів, став блідий, як крейда, серце, обірвалося, коліна затремтіли й підігнулися, він весь знітився й скоцюрбився від гидкого болю в печінках.

Що з нього взяти, з нещасного звірятка? Адже де їхав той самий автомобіль, якого він викрав на подвір'ї трактиру «Червоний Лев» того фатального дня, коли почалися всі його нещастя! І люди в ньому були ті самі, за якими він стежив, обідаючи в трактирі!

Він осунувся на дорогу безвладним, жалюгідним лантухом і розпачливо зашепотів:

— Це кінець! Тепер усе пропало! Знову кайдани і в'язниця! Знову камера! Черствий хліб і вода! Який же я дурень! Якого дідька мені заманулося ходити, не ховаючись, співати бундючних пісень та ще й зупиняти машини серед білого дня на широкому шосе, замість того, щоб дождатися ночі та скрадатися манівцями?! Безталанний Жабо! Ой, злочасне звірятко!

Страховинний автомобіль повільно під'їжджав все ближче й ближче і нарешті зупинився за два кроки від Жаби. З машини вилізли двоє і підійшли до скуленої тремтячої, стражденної істоти, що лежала на дорозі, і один з них сказав:

— Дивись! Який жаль! Тут якась убога бабуся... певно, прачка... Зомліла просто на дорозі! Мабуть, у неї запаморочилася голова. Бідолашна! Може, вона не їла сьогодні. Давай заберемо її в машину і одвеземо до найближчого села — там, певно, у неї є родичі.

Вони обережно перенесли Жабу в автомобіль, посадили на м'які подушки і поїхали далі.

Жаба почув, як вони співчутливо й прихильно говорять про нього, і зрозумів — його не впізнали. До нього почала повертатися хоробрість, і він обережно розплющив одне око, а потім друге.

— Поглянь! — гукнув один з пасажирів, — їй уже краще. Що то значить свіже повітря! Як ви себе почуваете, мем?

— Спасибі за вашу ласку, — промовив Жаба кволим голосом. — Мені вже краще!

— От і гаразд, — сказав чоловік. — Тепер полежете спокійно і, головне, постарайтесь не розмовляти.

— Не буду, — мовив Жаба, — Тільки якби сісти на передньому сидінні, біля водія, мені було б легше дихати — там більше повітря, тоді стало б зовсім добре.

— От розумна жінка! — здивувався чоловік. — Звичайно, пересідайте.

Вони дбайливо допомогли Жабі пересісти на переднє місце, поруч з водієм. І рушили далі.

Жаба майже зовсім оговтався. Вмостився зручніше, подивився довкола, силкуючись подолати той трепет, те палке бажання, ту знайому жагу, що наростала в ньому й поступово геть заволоділа ним. «Це ж сама доля! — мовив він собі. — Навіщо ж опиратися? Навіщо силувати себе?» І він повернувся до водія.

— Перепрошую, сер, — сказав він. — Чи не були б ви такі ласкаві, щоб дозволити мені спробувати трошечки покерувати машиною? Я весь час уважно дивилася, як ви це робите, і, знаєте, мені здається, це досить легко й дуже цікаво... Було б так приємно розповісти родичам, що й мені доводилося керувати автомобілем!

Водій у відповідь так весело засміявся, що господар машини поцікавився, в чому річ. А коли дізнався, то на велику Жабину радість проказав:

— Браво, мем! Мені подобається ваша мужність. Дозволь їй трошки, тільки пильнуй, щоб чого не скоїлося.

Жаба нетерпляче переліз на сидіння, яке звільнив для нього водій, ухопив лапами кермо, вислухав з удаваною уважністю настанови, що йому їх давали, і рушив з місця, але спочатку повільно і обережно, бо постановив бути розважливим.

Пасажири позаду заплескали у долоні, і Жаба почув їхні схвальні вигуки:

— А в неї непогано виходить! Уявіть собі — прачка, а як добре веде машину! І це з першого разу!

Жаба поїхав швидше, тоді ще швидше, ще. За його спиною почулися застережливі голоси:

— Обережніше, прачко!

Але Жаба вже розпалився, і його понесло.

Водій намагався перешкодити йому, та Жаба притиснув його ліктем до сидіння і

рвонув на повну швидкість. Шалений зустрічний вітер, гуркіт мотора та двигтіння машини геть сп'янили його.

— Прачка, аякже! — погордливо гукав він. — Хо-хо! Я — Жаба, ловець автомобілів, нищитель в'язниць, Жаба, для якого нема перешкод! Сидіть нишком, і ви узнаете, що то справжня їзда, бо попали до рук славетного, неперевершеного, безстрашного Жаби!

Перелякано зойкаючи, всі у машині посхоплювалися й накинулись на нього.

— Хапайте його! — горлали вони. — Хапайте цього Жабу, лиходія, що вкрав наш автомобіль! В'яжіть його, закуйте в кайдани, тягніть до поліції! Геть несамовитого, небезпечного Жабу!

Куди там! Їм би подумати, їм би трохи розважити, їм би згадати, що спершу треба якось зупинити машину, а вже потім братися до Жаби. Легким поворотом керма Жаба спрямував машину на живопліт, що тягнувся вздовж дороги. Ривок, удар, і колеса автомобіля вже збивали мул у ставку, де напувають коней.

Жаба відчув, що летить у повітрі, стрімко, мов пущений із пращі, і плавно, як ластівка. Відчуття польоту йому подобалось, а сам лет тривав так довго, що він уже подумав, чи не вирости у нього крила, чи не став він Жабоптахом, коли зненацька гепнувся на спину в густу, м'яку лугову травицю. Він сів і побачив у ставку напівзатонулий автомобіль; водій з пасажирами, плутаючись у довгих плащах, безпорадно борсались у воді.

Жаба хутко скочив на ноги і щодуху побіг навпростець, продираючись крізь чагарі, перестрибуючи канави, перетинаючи посіви, аж поки геть засапавсь і знесилів. Тоді пішов повільніше. А коли трохи віддихався і відчув здатність мислити, раптом захихотів, його чимдалі більше розбирав сміх, і, зрештою, він так зареготав, що впав під кущем.

— Ха-ха! — несамовито сміявся Жаба, сам не свій від утіхи. — І знову Жаба! Як завжди, моє зверху! Хто змусив їх, щоб підвезли?

Хто умудрився забратися на переднє сидіння, мовбито ковтнути свіжого повітря? Хто вмовив пустити його за кермо, начебто спробувати, чи зуміє він вести машину? Хто загнав їх до кінського ставка? Хто втік від них, весело і в доброму здоров'ї пролетівши в повітрі, а вони, вузьколобі, заздрісні, боягузливі гультяї, лишилися в болоті, де їм і місце? Та хто ж, як не Жаба! Розумний Жаба, могутній Жаба, незрівнянний Жаба!

І він заспівав нову пісеньку, заспівав урочисто й піднесено:

Гарне авто ледь повзло по дорозі,

Бо млявий шофер, наче баба!

Хто ж ту машину загнав у болото?

Спритний, кмітливий пан Жаба!

— Ой, який же я спритний! Який розумний, який спритний, який розу...

Ледве чутне тупотіння позаду змусило його озирнутися і... Ой, жах! Ой, нещастя! Ой, безвихідь!

Не так далеко від себе він побачив водія у шкіряних крагах і двох здоровенних сільських поліцейських. Вони щодуху мчали до нього! Бідолашний Жаба зірвався з місця і кинувся тікати. Серце мало не вискакувало йому з грудей.

— Ой, лишенько! — захлинувся він від страху. — Який же я осел! Чванькуватий, самовпевнений осел! Довихвалявся! Доспівався! Сидів отут і все патякав про себе! Ой, лихо! Ой, лихо! Ой, лишенько!

Він оглянувся і похолов од жаху — вони наздоганяли його! Пойнятий розпачем, Жаба рвонув ще дужче, а ті все наближались, Він біг з останніх сил, але ж він товсте звірятко і ноги в нього короткі, — погоня з кожною хвилиною ставала все ближчою... Він уже

чув за спиною їхнє дихання, вони мало не наступали йому на п'яти. І Жаба вже не дивився, куди біжить, мчав у нестямі навмання, тільки оглядався на переслідувачів, які настигали його. Зненацька під ногами у нього пропала земля, він заметляв лапками в повітрі і — шубовсть! — опинився у воді, в бистрому потоці, який поніс його з такою силою, що годі було опиратися; Жаба зрозумів, що з переляку плюхнувся просто в річку.

Він виринув на поверхню й спробував ухопитися за очеретину чи куговину, що росли під берегом, але швидка течія виривала їх у нього з пальців.

— Ой, лишенько! — зойкнув бідолашний Жаба. — Та щоб я ще колись викрадав автомобілі!.. Щоб іще коли співав чванливих пісень...

Тут він знову пішов під воду, захлинувся й виринув, кашляючи та відпльовуючись. І раптом побачив, що його несе до великої чорної діри у стрімкому березі, над самою головою; коли опинився проти неї, він дотягнувся лапкою і вчепився за край. Повільно і з неабияким зусиллям підтягнувся й нарешті спромігся спертися ліктями на край діри. Перепочив якусь хвилину, відсапуючись, бо геть знесилів.

Він ще чмихав і зітхав, коли, знічев'я заглянувши у діру, помітив раптом у її глибині щось маленьке й блискуче; воно блимало, мерехтіло й рухалося до нього. А як наблизилося, навколо того блиску поволі вималювалася мордочка, напрочуд знайома мордочка!

Брунатна, маленька, з вусами.

Поважна й округла, з охайними вушками і шовковистим хутром.

То був Водяний Щур!

Розділ 11 «І СЛЬОЗИ ЙОГО, НЕМОВ ДОЩ НАВЕСНІ...»

¹¹Щур простягнув свою тендітну коричневу лапку, міцно вхопив Жабу за карк і щосили потягнув до себе; розкислий від води Жаба повільно перевалився через край нірки.

Незабаром він уже стояв у хаті, цілий та здоровий, щоправда, весь розцяцькований мулом з водоростями, яких не змивали струмки води, що стікали з нього, а проте радісний і веселий, як у давні безтурботні дні, бо опинився нарешті у домі справжнього друга — отож не треба вже більше тікати, вивертатися й переховуватись. Він міг уже скинути огидну личину, що так принижувала його гідність, і жити тепер як йому пристало.

— Ой Щурику! — закричав він. — Ти й не уявляєш, скільки зі мною всього було відтоді, як ми бачилися востаннє! Скільки страждань, скільки всякої халепи, і як мужньо я все те подолав! Тут тобі і втечі, і перевдягання, і різні хитрощі — але все було чудово задумано й блискуче здійснено. Сидів у в'язниці — вибрався з неї, аякже! Кинули мене в канал — виплив на берег! Украв коня — продав його за купу грошей! Обдурював усіх, кого тільки хотів, примушував їх робити те, що мені треба! О, я таки

¹¹ Змінений рядок з поеми «Принцеса» англійського поета А. Теннісона (1809 – 1892):

*Няні старенької ніжні пісні
Чуло дитя уві сні й наяву –
І сльози її, немов дощ навесні:
«Люба дитинко, для тебе живу».*

дуже спритний Жаба, це без сумніву! Який, ти гадаєш, був мій останній подвиг? Узнаєш, коли розповім, тільки не впади...

— Жабо, — рішуче й суворо мовив Водяний Щур, — передусім іди зараз же нагору, скинь із себе це жахливе лахміття, що, схоже, раніше носила якась прачка, добре вимийся і перевдягнись у мою одіж, щоб мати хоч трохи пристойніший вигляд, якщо ти ще здатен на це, а тоді вже зійдеш сюди. Бо такого бридкого, замурзаного, жалюгідного звіряти, як ти, я ще ніколи не бачив. І не сперечайся. Годі вихвалитись — гайда! А потім я тобі дещо скажу!

Жаба спершу хотів напуститися на нього: досить ним уже командували у в'язниці, а тепер знову те саме починає, та ще хто — Щур! Проте, кинувши погляд у дзеркало біля вішалки й побачивши там себе в цупкому чорному очіпку, що сповз на одне око, передумав заперечувати і слухняно побіг мерщій нагору, до Щурової вмивальні. Там він як слід умився, почистився, переодягнувся, потім довго стояв перед дзеркалом, гордовито й задоволено розглядаючи себе: яким же дурнем мав бути кожен, хто хоч на мить міг вважати його за прачку.

Коли Жаба зійшов униз, на столі на нього вже чекала вечеря, і він страшенно зрадив, побачивши страву, бо відколи циган нагодував його тим смачним обідом, йому довелося стільки пережити, стільки вибігати! За їдою Жаба розповів Щурові про свої пригоди, знову вихваляючи свої винахідливість, самовладання й спритність у дуже скрутних обставинах; і взагалі змалював усе так, ніби ті пригоди були вкрай веселі та приємні. Однак чим більше він базікав і вихвалявся, тим похмурішим ставав Щур, який мовчки слухав його.

Коли Жаба врешті вибалакався, запала довга мовчанка. Потім Щур сказав:

— От що, Жабо. Після всього того лиха, що ти зазнав, я б не хотів ще завдавати тобі болю. Але, коли по правді, невже ти не розумієш, якого дурня клеїв? Ти сам розповів, як тебе арештували, наклали наручники, кинули до в'язниці, морили голодом, полювали за тобою, страхали на смерть, кривдили, глумилися, ганебно скупали у воді — завваж, то зробила жінка! Що ж тут потішного? І веселого чортма! А все тільки тому, що тобі раптом забаглося викрасти автомобіль. Ти ж і сам бачиш: з тієї хвилини, як тобі впало в око перше авто, у тебе почалися самі неприємності. Але якщо вже тебе поїняла така пристрасть до тих авто — а так воно з тобою й буває, одразу як тільки на тебе найде якийсь новий дур — навіщо їх викрадати? Стань інвалідом, якщо так хочеться, або, наприклад, банкрутом, коли маєш таке палке бажання, тільки не злочинцем. Чи ж ти нарешті сам візьмешся за розум, подумаєш про друзів і почнеш хоч трохи їм вірити? Знаєш, воно мені не дуже весело, коли скрізь, куди не поткнешся, тільки й чуєш: «Он іде той, що водиться з арештантами!»

Слід сказати, що Жаба мав одну гарну рису — він таки був добросердим звірятком і не опирався, якщо його брали в шори ті, кого вважав за справжніх друзів. І навіть коли надто розпалювався, завжди був здатний поглянути на справу критично. А тому, хоч під час надзвичайно поважної Щурової промови він не переставав бубоніти собі під ніс: «І все-таки то було весело. Страшенно весело!» — й видавав якісь дивні придушені звуки: «Хх-аа-пп», «Бі-і-пп» та інші, дуже схожі на стишене фуркотіння машини чи шипіння газованої води, все ж, коли Щур врешті виговорився, Жаба зітхнув на повні груди й проказав зворушено та ніяково:

— Все так, Шурику! Ти, як завжди, при здоровому глузді! А я був затятий, бундючний осел, тепер я це добре розумію. Але віднині хочу стати порядним Жабою і не робити дурниць. Що ж до автомобілів, то після того пірнання у твою річку я геть утратив до них цікавість. Ні, справді: коли я повис, учепившись за край твоєї нірки, й зводив дух, мені раптом сяйнула нова думка — не думка, а золото! — про моторні човни... Ну, ну! Заспокойся, друзяко, не тупочи ногами й не перевертай стільців: то ж

тільки думка, і сьогодні про неї більше ні словечка. Ось поп'ємо кави, покуримо, побалакаємо любенько, а тоді я зберуся собі додому, до Терема Жаб, надіну свою одіж, і все піде так, як повелося споконвіку. Досить мені пригод. Житиму спокійно, врівноважено, статечно, вештатимуся по своєму маєтку, щось там підправлятиму, ремонтуватиму, потроху займатимусь декоративним садівництвом, як і личить добропорядному джентльменові. Влаштуватиму бенкети для любих друзів, заведу собі поні, запряжу їх у фаєтончик і кататимусь по близьких околицях, як у давні добрі часи, коли ще мене не поймав ніякий шал і не поривало витівати казна-що.

— Зберешся до Терема Жаб? — скрикнув Щур, захлинаючись від хвилювання. — Що ти верзеш? Хіба ти не чув?

— Що не чув? — Жаба раптом зблід. — Та кажи ж, Щуре! Мерщій! Не жалій мене. Чого я не чув?

— Ти хочеш сказати, — заволав Щур, стукнувши своїм малим кулачком по столу, — що нічого не чув про Тхорів та Куниць...

— Яких? Отих зі Старого Лісу? — зойкнув Жаба, враз похоловши весь. — Ні, зажди!.. Що вони накоїли?

— ...і про те, що вони захопили Терем Жаб? — докінчив Щур.

Жаба сперся ліктями на стіл і сумно похилив голову. А в очах у нього зблиснули, дві великі сльозини; ось вони зірвались і впали на стіл — плюсь! плюсь!

— Кажи, кажи, Щурику, — пробелькотів він невдовзі. — Розповідай усе. Найстрашніше позаду. Тепер я знову звір, Я стерплю.

— Коли ти... ускочив... у ту... ту... свою біду, — мовив Щур повільно й лагідно. — Власне, коли ти... тимчасово залишив наше товариство через непорозуміння з... е-е... машиною. Ти, мабуть, розумієш...

Жаба кивнув головою.

— Так от, — вів далі Щур, — про це, звичайно, багато теревенили, і не тільки тут, понад річкою, а й у Старому Лісі, І, як воно буває, звірі розділилися на два табори. Бережани горою стояли за тебе й доводили всім, що з тобою обійшлися просто підло і що в наші часи годі сподіватися на справедливість. А ті зі Старого Лісу поставилися до справи жорстоко, мовляв, так йому й треба і що давно вже пора покласти край його вибрикам. Вони нахабнішали з кожним днем, патякали по всіх усядах, що ти геть пропащий! І що вже ніколи не повернешся, ніколи, ніколи!

Жаба знову кивнув, не зронивши й слова.

— Просто злостиві тварюки — от хто вони, — розпалився Щур — Тільки Кріт з Борсуком рішуче відстоювали тебе й переконували всіх, що ти скоро повернешся, неодмінно! Вони не знали, як тобі пощастить викрутитися з тієї халепи, але були певні, що пощастить.

Жаба випростався на стільці, і на писку в нього майнула хитра посмішка.

— Вони посилалися на приклади з історії, — розповідав Щур. — Казали, що не знають жодного випадку, щоб кримінальні закони взяли гору над відчайдушним зухвальством та чарівною симпатичністю (як от, наприклад, у тебе), коли вони ще й підперті тугим гаманцем. Отож вони перевезли свої речі до Терема Жаб, ночували там, щодня провітрювали та прибирали дім, щоб він був опоряджений, як ти повернешся. Звичайно, вони й гадки не мали про те, що станеться, хоч деякі підозри й закрадалися в них — щодо мешканців Старого Лісу.

От я і підійшов до найболючішої та найтрагічнішої частини своєї оповіді. Однієї ночі, темної хоч в око стрель, коли дув страшний вітер і дощ лив як з відра, озброєна до зубів згряя куниць підкралася під'їзною алеєю до парадних дверей. Одночасно кільканадцять запеклих ласок через город промкнулися на задвірок і зайняли господарські приміщення; а банда головорізів-тхорів, які не зупиняться ні перед чим,

захопила оранжерею та більярдну й розчинила двері на терасі, що виходить у сад. Тим часом Кріт з Борсуком сиділи собі біля каміна в бібліотеці, гомоніли й нічого такого не чекали, бо хто ж буряної ночі поткне носа надвір! І тоді ці кровожерні підступники вибили двері й накинулися на них. Кріт з Борсуком боронилися як могли, але куди там! Адже були беззбройні, та й захопили їх зненацька, і взагалі — що можуть двоє звірят проти цілої сотні? Твоїх бідолашних друзів жорстоко побили кийками і викинули на дощ та холод, ще й вилаяли нізашо!

Тут Жаба, що досі сидів мов задерев'янілий, раптом захихотів, проте схаменувся й прибрав поважного вигляду.

— З того часу в Теремі Жаб живуть оті Лісові Заброди, — розповідав далі Щур, — і поводяться просто паскудно! До півдня валяються в ліжках, снідають коли заманеться, загидили все так, що противно й глянути! Жеруть твій харч, п'ють твоє питво, ще й глузують з тебе, горлають непристойні пісні про... ну, про в'язниці, про суди та поліцейських: бридкі, образливі пісні, в яких хоч би одне дотепне чи просто доладне слово. І хваляться крамарям та й взагалі всім підряд, буцімто оселилися тут назавжди.

— Он як, назавжди! — зірвався з місця Жаба й ухопив дрючка. — Я їм зараз покажу назавжди!

— Стривай, Жабо! — гукнув йому навздогін Щур. — Не гарячкуй, сядь і заспокойся. А то знову вскочиш у халепу.

Однак Жабу вже ніщо не могло зупинити. З дрючком на плечі він поспішав дорогою, киплячи від обурення й бурмочучи щось собі під ніс. Він уже підходив до в'їзних воріт Терема Жаб, коли з-за огорожі зненацька вискочив довгий рудий тхір з рушницею.

— Стій! Хто йде? — суворо запитав тхір.

— Дурниці і казна-що! — відповів Жаба, сам не свій від злості.

— Що ти там варнякаєш? Ану, зараз же виходь, а то...

Тхір мовчки зняв з плеча рушницю. Жаба про всяк випадок простягнувся на дорозі, й відразу — бах! — куля просвистіла у нього над головою.

Переляканий Жаба зірвався на рівні й щодуху чкурнув назад. Уже коли біг, почув, як позаду зареготав тхір, а тоді його підтримали інші голоси, тоненькі й огидні.

Він повернувся ні з чим, зовсім занепавши духом, і розповів про все Водяному Щурові.

— А що я тобі казав? — мовив той. — Не треба було йти. Там скрізь вартові, і всі озброєні. Доведеться набиратися терпцю.

Проте Жаба й не думав здаватися. Отож вивів човна і поплив річкою вгору — туди, де сад Терема Жаб підступав до самої води.

Пропливши повз свій любий будинок і навіть не глянувши на нього, він підняв весла й уважно оглянув берег. Здавалося, тут зовсім спокійно, безлюдно й тихо. Він озирнувся здаля на фасад Терема Жаб, що виблискував вікнами проти вечірнього сонця; побачив голубів, що сиділи по двоє — по троє край даху; яскраві квіти в саду; затоку, що вела до стоянки для човнів, і дерев'яний місточок, перекинутий через неї; все це, таке впокоєне і сиротливе, мовби чекало на нього, на його повернення. «Почну від човнів», — подумав Жаба. Дуже обережно підгріб до гирла затоки і вже пропливав під місточком, коли... Хрясь!

Велика каменя, кинута зверху, проломила у човні днище. Човен наповнився водою і затонув, бо тут було досить глибоко. А Жаба борсався у воді. Глянувши вгору, він побачив двох куниць, що, перекившись через поручні містка, дивилися на нього й злорадо гукали:

— Гляди, Жабко, іншим разом по голові перепаде!

Поки обурений Жаба плив до берега, куниці аж заходилися від сміху, реготали несамовито, наче на обох напали одні перелоги, хоч, власне, напали вони на кожну окремо.

Жабі довелося знову пішки відміряти марудний шлях назад і ще раз оповістити Водяного Щура про свою невтішну спробу.

— Ну, казав же я тобі! — не на жарт роздратувався Щур. — А ти, бач, що наробив! Занапастив мій улюблений човен — от що! І геть спаскудив чудовий костюм, якого я позичив тобі! Справді, Жабо, вже який я терплячий, а й то дивуюся, як ти досі зовсім не розгубив друзів!

Жаба вже збагнув, як безглуздо й нерозважливо повівся. Тож визнав свої помилки і щиро вибачився перед Щуром за те, що лишив того без човна ще й зіпсував костюм. А під кінець промовив, з тією покорою, яка завжди обеззброювала друзів, збавляючи їх запал, і повертала йому їхню прихильність:

— Щурику! Я розумію, що знову був упертий, норавливий Жаба! Але тепер, повір мені, буду сумирний, слухатимусь усіх твоїх зичливих порад і жодного кроку не ступлю без твоєї згоди!

— Якщо справді так, — одразу полагіднішав добрий Щур, — то ось тобі моя порада: оскільки вже пізно, сідай вечеряти, я зараз накрию на стіл, і наберися терпіння. Бо я певен, що ми нічого не вдіємо, доки не побачимося з Кротом та Борсуком і, не почуємо від них останніх новин. А тоді вже все ретельно обміркуємо й порадимося, що робити, бо справа таки нелегка.

— Так, так, авжеж, Кріт і Борсук! — підхопився Жаба. — Де ж вони, любі друзі? Я зовсім забув про них.

— Уже давно міг би згадати! — дорікнув Щур. — Поки ти там роз'їжджав у дорогих автомобілях, гарцював на чистокровних скакунах та споживав вишукані обіди, двоє бідолашних самовідданих звірят жили просто неба, навіть у негоду, сиділи надголодь удень і спали на твердій землі вночі, бо стерегли твій дім, охороняли твої володіння, не спускали недремного ока з тих тхорів та куниць і все метикували, міркували, обмишляли плани, як повернути твоє добро.

Ти, Жабо, просто не гідний таких щирих і відданих друзів, справді — не гідний. Дивись, жалкуватимеш потім, що не цінував їх, та буде пізно!

— Знаю, я — невдячна тварюка, — гірко схлипував Жаба. — От зараз побіжу і знайду їх серед холодної, темної ночі, поділю з ними всі злигодні, доведу... Стривай, стривай! Ніби посуд бряжчить на таці! Вечеря готова, ура! Ходи, ходи, Щуре!

Щур пригадав, що бідолаха Жаба довгенько сидів на тюремних харчах, тож дещо йому можна пробачити. Він гостинно запросив приятеля до столу й щиро заохочував його героїчні спроби надолужити згаяне.

Вони вже закінчували вечеряти і збиралися знову вмотитись у кріслах біля вогню, коли в двері гучно постукали.

Жаба захвилювався, але Щур тільки загадково кивнув йому, а сам побіг відчиняти. Увійшов Борсук.

Відразу було видно, що він уже багато днів не бував удома й не знав звичних домашніх вигод. Черевики заляпані багнюкою, сам весь кошлатий і скуйовджений; а втім, Борсук ніколи не мав слави чепуруна, навіть у свої найліпші часи. Він повагом підійшов до Жаби й поплескав його по плечу:

— Вітаю тебе вдома, Жабо! Гай-гай! Що це я кажу? Вдома, овва! Нещасливе вийшло в тебе повернення. Бідолашний ти Жаба!

А тоді повернувся до нього спиною, підсунув стільця до столу, сів і відломив собі шмат пирога.

Жабу страшенно стривожило його аж надто серйозне, ба навіть лиховісне привітання. Але Щур шепнув йому:

— Не хвилюйся і не зважай. І поки що нічого не кажи. Він завжди похмурий та грубуватий, як добряче виголодніє. За півгодини буде зовсім інший.

Так вони мовчки чекали, коли це хтось іще легенько постукав у двері. Щур, моргнувши до Жаби, пішов відчиняти і привів Крота, пошарпаного, невмитого, всього в сні та солоні.

— Ура! І любий Жаба тут! — закричав Кріт, і мордочка в нього аж засяяла. — Подумати тільки: ти повернувся! — Він танцював навколо Жаби. — Ми й гадки не мали, що ти повернешся так скоро! Напевне втік, бо ти ж наш розумний, кмітливий, винахідливий Жаба!

Щур занепокоєно штовхнув його ліктем, та було вже пізно. Жаба почав чмихати й пиндючитися.

— Розумний? Ой, ні! — сказав він. — Супроти моїх друзів я зовсім не розумний. Я лише пройшов крізь стіни найсуворішої в'язниці в усій Англії, тільки й того! А ще захопив залізничний поїзд і втік на ньому, ото й усього! А ще змінив свою зовнішність і ходив по країні, дурячи всіх, кого хотів, та й годі! Так що ні! Я дурний осел, еге ж! Я розповім тобі, Кроте, про кілька своїх маленьких пригод, і ти впевнишся в цьому сам!

— Гаразд, гаразд, — мовив Кріт, прямуючи до накритого столу. — Ти розповідай, а я їстиму. Бо після сніданку не мав і крихти в роті! Ох-ох-ох! — І він заходився коло холодної телятини під маринадом.

Жаба, що стояв на килимку біля каміна, засунув лапку в кишеню штанів і витяг жменю срібла.

— Погляньте! — гукнув він, показуючи гроші. — Не так воно й погано — заробити стільки за п'ять хвилин, еге ж? Як ти гадаєш, Кроте, звідки вони у мене? Одна спритна обгородка — і от маю!

— Кажи, кажи далі, Жабо, — мовив Кріт, вдаючи, ніби його все те страшенно зацікавило.

— Жабо, та заспокойся, прошу тебе! — втрутився Щур. — А ти, Кроте, не під'юджує його, бо ж знаєш, який він у нас. Краще розкажи мерщій, яке там, у Теремі Жаб, становище і чим можна зарадити лихові, коли вже повернувся Жаба.

— Становище — гірше нікуди, — сердито озвався Кріт. — А чим зарадити, дідько його знає! Ми з Борсуком крутимосся там день і ніч — і весь час одне й те саме. Повсюди вартові, а ті наставляють на нас рушниці, жбурляють камінням. Постійно хоч одна тварюка, а стоїть на чатах. А побачать нас — ой, як же вони регочуть! Це мене лютить найбільше!

— Так, становище складне, — задумливо мовив Щур. — Але у мене в голові ніби трохи починає прояснятися, що слід зробити Жабі. Зараз я скажу, йому слід...

— Ні, йому не слід! — урвав його Кріт, давлячись, бо в нього був повен рот. — Нічого схожого! Ти не розумієш! Якщо вже він має щось зробити, то це...

— Е, ні, цього я нізащо не робитиму! — обурено підхопився Жаба. — Я не дозволю, щоб ви, хлопці, командували мною! Це ж мій дім, і я сам добре знаю, що робити. І вам скажу що. Треба...

Тепер вони кричали всі троє, на всю міць горлянок, тож гамір стояв неймовірний. Раптом почувся голос, тонкий та сухий;

— Замокніть зараз же всі!

І кожен умить принишк.

То гримнув Борсук. Він упорався з пирогом, повернувся кругом на стільці й похмуро дивився на звірят. Упевнившись, що вони затихли й чекають на його слово, він знову повернувся до столу й потягся за сиром. І таку велику повагу викликала

непохитна вдача цього визначного звіра, що жодного слова не пролунало більше в хаті, доки він не закінчив їсти й не струсив крихти з колін. Жаба неспокійно засовався, але Щур рішуче втримав його на місці.

Борсук повільно підвівся, підступив до каміна й надовго замислився. А тоді заговорив.

— Жабо! — похмуро мовив він. — Ти погана, нестерпна тварючка! Невже тобі не соромно за себе? Як ти думаєш, що сказав би твій батько, мій давній приятель, якби він був зараз тут і дізнався про всі твої вибрики?

Жаба, який саме сидів на канапі, задерши ноги вгору, упав долілиць і затіпався у покайних риданнях.

— Годі, годі! — говорив Борсук уже трохи ласкавішим голосом. — Нічого страшного, не плач. Ми так вважаємо — хто давнє спом'яне, той лиха не мине, а спробувати жити по-новому ніколи не пізно. Але Кріт розповів святу правду. Куниці виставили варту по всіх усюдах і пильнують недремно. Тож годі й думати взяти Терем Жаб штурмом. Нам їх не подужати.

— Тоді кінець усьому, — стогнав Жаба, обливаючи слізьми подушку на канапі. — Піду в солдати, і більше ніколи не побачить мене рідний Терем Жаб!

— Годі, Жабо, не сумуй! — промовив Борсук. — Щоб одбити у них твій масток, не обов'язково лізти на пробій — є й інші способи. Я ще не сказав останнього слова. Зараз я розкрию тобі одну таємницю.

Жаба повільно підвівся й утер очі. Він був страшенно охочий до таємниць, бо сам ніколи не вмів їх тримати. Ось і тепер його охопило радісне й нетерпляче збудження, як то бувало завжди, коли він мав нагоду розповісти комусь таке, про що обіцяв не говорити нікому.

— Так от... є... один... підземний хід... — наголошуючи на останніх словах, проказав Борсук. — Він починається на березі річки, недалеко звідси, й виходить якраз посеред Терема Жаб.

— Ет, Борсуче, це якісь дурниці! — мало не зареготав Жаба. — Наслухався казок у навколишніх пивничках. Я ж знаю в Теремі Жаб кожну п'ядь — і в будинку, й надворі. Там нема нічого такого, повір мені!

— Юний мій друже, — суворо відказав Борсук, — твій батько, один з найдостойніших звірів, яких я тільки знав, був мені найближчим другом. І він розповів мені багато такого, чого навіть і в гадці не мав розказувати тобі. Він відкрив цей підземний хід... звичайно, не сам його зробив. Хід прокопали не за одну сотню років до того, як Жаби тут оселились; він його лиш обстежив та розчистив, бо зважив, що той хід колись може стати в пригоді, якщо трапиться якийсь нещастя чи загрожуватиме небезпека. І показав хід мені. Але попередив; «Дивись, мій син не повинен знати про нього. Він хороший хлопчина, тільки дуже легковажний і хвалькуватий, до того ж зовсім не вмів тримати язика за зубами. Якщо він колись попаде у справжню біду і йому це буде конче потрібно, тоді й розповіси про цей таємний хід. Але не раніше».

Кріт і Щур пильно стежили за Жабою — як він усе те проковтне. Жабі спочатку дуже кортіло напирдитися, та натомість він раптом усміхнувся — бо таки був непоганий хлопець.

— Ну хай, хай! — гукнув Жаба. — Може, я справді трохи базікало. Зате я такий товариський, мене всі знають, у мене завжди багато друзів, ми веселимося, жартуємо, розповідаємо різні смішні історії... ну, й буває, язика не вдержу. Що вдієш, як я маю хист до гарної бесіди. Мені не раз казали, що в мене справжній салон, хоч я й не знаю до пуття, що це таке. А втім, то пусте. Кажі далі, Борсуче. Як цей підземний хід може допомогти нам?

— Останнім часом я дещо розізнав, — розповідав далі Борсук. — Звелів Видрі

перевдягтися сажотрусом, почепити щітку через плече і підійти з чорного ходу та спитати роботи. Завтра ввечері вони збираються влаштувати бучний бенкет. Відзначатимуть чиїсь там іменини — Головного Тхора чи що. І всі ті злодюги зберуться в їдальні, будуть жерти й пити, реготатимуть і дуритимуть, нічого не підозрюючи. Всі без рушниць, без шабель, без дубців — словом, без зброї!

— Але ж вартові все одно стоятимуть на чатах, — зауважив Щур.

— Авжеж, — сказав Борсук, — саме про це й ідеться. Тхори цілком покладатимуться на своїх пречудових вартових. Отут і стане в пригоді підземний хід. Цей незрівнянний тунель веде просто до буфетної, а там за дверима — їдальня!

— Он воно що! Так це та рипуча шафа у буфетній! — схопився Жаба. — Тепер я розумію!

— Ми тихенько проберемося до буфетної... — почав Кріт.

— ...з пістолетами, шаблями та дрючками... — додав Щур.

— ...й нападемо на них, — докінчив Борсук.

— І відлупцюємо їх, відлупцюємо, відлупцюємо! — в шаленому захваті горлав Жаба, бігаючи по всій кімнаті й перевертаючи стільці.

— Що ж, гаразд, — мовив Борсук, своїм звичаєм поважно й незворушно. — Ми все обміркували, і нам уже нема чого сваритись і сперечатися. Вкладаймося негайно спати, бо година вже пізня. Все, що треба, приготуємо вранці.

Жаба, звичайно, теж послухався і разом з усіма пішов до спальні, бо розумів, що опинатися не слід, хоч був надто збуджений, щоб відразу заснути.

Але сьогодні у нього був такий довгий, насичений подіями день, а чисті простирадла та ковдра прийняли його так приязно й заспокійливо, не в приклад тому жмутку грубої соломи на холодній кам'яній підлозі тюремної камери, де йому ще недавно доводилося спати, що Жаба захропив, щойно поклав голову на подушку. Звісно, він бачив багато снів: широкі дороги розбігалися від нього на всі боки, тільки-но він хотів ступити на якусь із них, водні канали ганялися за ним, щоб упіймати, барка, повна його ж брудної білизни, запливала до бенкетної зали під час званого обіду; а то він потрапив у таємний підземний хід, намагався вибратися з нього, але той звивався, крутився під ногами, двигтів, а біля виходу раптом ставав сторчма; зрештою він чомусь опинився в Теремі Жаб, відчував себе переможцем і був у повній безпеці, серед друзів, які гаряче запевняли його, що такого спритного Жаби нема в усьому світі.

Уранці він встав дуже пізно і прийшов до їдальні, коли всі звірята вже давно поснідали. Кріт десь побіг, не сказавши нікому куди. Борсук сидів у кріслі, читав газету, і здавалось, що його анітрохи не обходить те, що мало відбутися цього вечора. Зате Щур заклопотано снував по кімнаті, носячи оберемками різноманітну зброю та складаючи її на підлозі в чотири купи, і при цьому примовляв собі пошепки на бігу:

— Оце шабля для Щура, це шабля для Крота, це шабля для Жаби, це шабля для Борсука! Оце пістолет для Щура, це пістолет для Крота, це пістолет для Жаби, це пістолет для Борсука! — а тим часом чотири купи зброї поступово ставали все вищі.

— Це все дуже добре, Щуре, — озвався невдовзі Борсук, поглянувши на заклопотаного друга поверх газети. — Не гудитиму тебе. Та коли нам пощастить уникнути вартових тхорів з їхніми паскудними рушницями, то можеш бути певен, нам уже не знадобляться ні шаблі, ні пістолети. Аби добутися до їдальні, а там ми вчотирьох, з самими тільки дрючками вмить викинемо все те кодро. Я й сам упорався б, але не хочу позбавляти вас такої веселої втіхи!

— А зброя не завадить, про всяк випадок, — задумливо проказав Щур, витираючи рукавом дуло пістолета і дивлячись крізь нього на світло.

Поснідавши, Жаба взяв добрячого дрючка й почав завзято розмахувати, немов колошматив ворога.

— Вони в мене навчаться, як захоплювати мій дім! — вигукував він. — Вони навчаться, вони навчаться!

Щур скривився.

— Жабо, не кажи «вони в мене навчаться», — зауважив він. — Це неграмотно.

— Чого ти присікався до Жаби? — роздратовано кинув раптом Борсук. — Яке має значення, грамотно він говорить чи ні? Я й сам би так сказав, і якщо для мене це не було б неграмотно, то й для нього теж!

— Перепрошую, — збентежився Щур, — але я гадав, краще сказати «я провчу їх», а не «вони в мене навчаться».

— Нам зовсім не треба вчити їх, — відрізав Борсук. — Нам треба, щоб вони самі навчилися, добре навчилися! Більше того, ми скоро вирушаємо, щоб зробити все, аби вони навчилися, от!

— Гаразд, хай буде по-твоєму, — мовив Щур. Він і сам не знав до пуття, як треба сказати. Тому пішов у куток, бурмочучи сам до себе: — Навчаться в мене... провчу їх... провчу їх... навчаться в мене! — доки Борсук звелів йому вмовкнути.

Невдовзі до хати стрімголов ускочив Кріт, сам не свій од задоволення.

— От потіха була! — загорлав він ще з порога. — Як же я розлютив тих куниць!

— Сподіваюся, ти був обережний, Кроте? — стурбувався Щур.

— Я теж сподіваюся, — самовпевнено відказав Кріт. — Коли я зайшов на кухню поглянути, чи не охололо ще Жабине снідання, мені раптом сяйнула думка. На вішалці біля печі побачив те праччине шмаття, в якому він прийшов учора. Я миттю нацупив його на себе, очіпок той начепив, ще й хусткою запнувся та майнув до Терема Жаб — назвіть це зухвальством, якщо хочете.

Вартові, звісно, були на своїх місцях. І рушніці наставили, і «Стій! Хто йде?» гукали і всякі інші дурниці. А я їм так ото чемно: «Доброго ранку, панове! Чи не треба вам що-небудь випрати?» Вони на мене глянули погордливо, пихато й люто і кажуть: «Чеши звідси, прачко! На службі ми не перемо». — «То, може, в якийсь інший час?» — питаю я. Хе-хе-хе! Ото, Жабо, сміхота, правда ж?

— Нікчемна, легковажна тварино! — зневажливо кинув Жаба, якому було аж надто заздрісно, що не він це утнув, а Кріт. Бо такі штуки полюбляв саме він, тільки от завчасу не подумав та ще й проспав.

— Тут дехто з них почервонів, — розповідав далі Кріт, — а черговий сержант сказав мені дуже коротко: «Ану, бери ноги на плечі і геть звідси, моя любя, геть! Нічого дурити голову солдатам, коли вони на варті». — «Ноги на плечі? — питаю. — Та то ж не мені, а комусь іншому доведеться взяти ноги на плечі, і дуже скоро!»

— Ой Кротику, як ти міг? — занепокоївся Щур.

Борсук відклав газету вбік.

— Бачу, вони нашорошили вуха й презириються, — вів своєї Кріт. А сержант до них: «Не слухайте її. Вона сама не знає, що меле». — «Що? Я не знаю? — кажу. — А ось послухайте. Моя донька пере панові Борсуку, і це ще треба подивитися, чи знаю я і чи мелю. А от ви таки визнаєте, і дуже скоро! Ціла сотня кровожерливих Борсуків з рушницями напереваги нападуть на Терем Жаб сьогодні ввечері від вигону. Шість великих човнів із злющими Щурами, у кожного пістоль та шаблюка, підпливуть річкою і висадяться в саду. А тим часом ударний загін Жаб, прозваний «Незламним», бо на прапорі у них написано гасло «Перемога або смерть!», кинеться на штурм оранжереї, змітаючи все на своєму шляху, тому що вони просто палають помстою. Так що на той час, коли з вами покінчать, вам уже буде не до прання, хіба що повтікаєте раніше, поки ще є можливість!» І чкурнув од них, а трохи відбігши, сховався у чагарях, потім нишком знову підкрався канавою ближче і, ставши за кущами, почав стежити.

Вони всі були такі перелякані, заметушилися, зчинилася неймовірна паніка; кожен

щось кричав, та ніхто нікого не слухав; а сержант то посилав загін стражників охороняти далекі підступи до маєтку, а то гнав когось за ними вслід, щоб вертали назад. Я чув, як вони гомоніли між собою: «Отакі вони всі, ті тхори, сидять собі у бенкетній залі, як у бога за пазухою, жеруть, п'ють, співають, розважаються собі на втіху. А ми тут повинні чатувати у холоді й темряві, щоб нас зрештою розтерзали на шматки скажені Борсуки!»

— Який же ти дурень, Кроте! — загорлав Жаба. — Взяти й отак усе зіпсувати!

— Кроте, — мовив Борсук, як завжди, тихо й вагомо. — Бачу, що в кожному своєму пальчику ти маєш більше глузду, ніж деякі звірі в усій гладкій туші. Ти зробив добре діло, і тепер я знаю, що на тебе можна покластися. Молодець, Кроте! Розумнику ти наш!

Жаба аж осатанів від заздрості, тим більше що хоч убий не міг уторопати, що ж такого розумного зробив Кріт; та, на щастя, перш ніж він устиг знову показати свою запальну вдачу й наразитися на нові Борсукові шпильки, пролунав дзвоник, що кликав до обіду.

То була їжа проста, але поживна — бекон з бобами та пудинг з макаронів. Коли всі поїли, Борсук сів у крісло й промовив:

— Так. Ми готові в похід, який чекає на нас увечері. І оскільки він, певно, закінчиться дуже пізно, я хотів би трохи подрімати, поки є час.

Борсук накрив собі писок хусточкою і невдовзі захропів.

А невгамовний, роботящий Щур одразу взявся завершувати приготування до походу — знову забігав між чотирма купами зброї, примовляючи: «Оце шабельтас для Щура, це шабельтас для Крота, це шабельтас для Жаби, це шабельтас для Борсука!» — і так далі; діставав усе нове й нове вояцьке спорядження; цьому, здавалося, не буде кінця. Кріт тим часом узяв під лікоть Жабу, вивів його надвір, усадив у плетене крісло й примусив розповісти про всі свої пригоди від початку до кінця, а саме цього Жабі й хотілося найбільше у світі.

Кріт був гарний слухач, і Жаба, радий, що його ніхто не перебиває і не піддає образливому сумніву ті оповідки, нарешті дав собі волю. Звісно, чимало з того, що він малював, належало скоріше до категорії «що-б-могло-статися-якби- я-тільки-подумав-про-це-вчасно-а-не-на-десять-хвилин-пізніше». І то завжди були пригоди найбарвистіші та найнеймовірніші; а втім, чому б і справді їм не трапитися, якщо загалом в нашому житті так мало незвичайних подій?

Розділ 12 ПОВЕРНЕННЯ ОДІССЕЯ

Коли почало сутеніти, Щур таємниче й урочисто покликав їх до вітальні, поставив кожного біля призначеної йому купи вояцького обладунку й звелів готуватися до вилазки, яку всі так довго ждали. Він поставився до справи вкрай серйозно й прискіпливо, тож спорядження забрало чимало часу. Спершу кожного треба було оперезати шабельтасом, тоді причепити до нього шаблю, а з другого боку для рівноваги — кинджал. Потім Щур дав кожному по два пістолети, поліцейський кийок, кілька пар наручників, трохи бинтів та лейкопластиру, а ще баклагу й торбину з бутербродами. Борсук, дивлячись на все те, добродушно сміявся:

— Давай, давай, Щурко! Тобі розвага, і мені не зашкодить. Бо я збираюся зробити все однією цією ломакою.

На це Щур відповів:

— Та будь ласка, Борсуче! Тільки знаєш, мені зовсім не хотілося б, щоб ти потім

дорікав мені, буцімто я щось забув!

Коли все було готове, Борсук узяв в одну лапу потайний ліхтар, а другою вхопив міцний дрючок і промовив:

— Ну от, ідіть за мною. Перший — Кріт, бо він сьогодні молодець, за ним Щур, Жаба останній. І дивися мені, Жабко! Щоб не базікав там, бо в тебе язик, як помело, а то, бігме, заверну тебе назад!

Жаба так переживав, щоб його не залишили вдома, що згодився на визначену йому останню роль, не ремствуєючи, і загін вирушив, Борсук провів їх трохи понад річкою. Раптом він підстрибнув, зачепився за край якоїсь дірки, що зяяла в крутому березі невисоко над водою, підтягнувся й щез у ній. Кріт і Щур мовчки полізли слідом за ним і так само, як і він, безгучно зникли в дірі. Та коли дійшло до Жаби, той, звісно, примудрився посковзнутись і, перелякано зойкнувши, впав у воду, аж сплески пішли. Друзі витягли його на берег, нашвидкуруч витерли й викрутили, як ганчірку, заспокоїли, поставили на ноги. Але Борсук не на жарт розгнівався і пригрозив, що, коли Жаба ще хоч раз утне якусь дурницю, він його неодмінно відпровадить назад.

Та ось вони все-таки опинились у таємному підземному ході. Операція проти ворога почалася!

Хід був холодний, темний, вогкий, низький та тісний; бідолаха Жаба тремтів і від страху перед тим, що його чекало, і від того, що змок до нитки. Ліхтар миготів десь далеко попереду, і в цій темряві Жаба мимоволі трохи відстав. Раптом він почув Щурів застережливий окрик: «Поспішай, Жабо!» — і його охопив жах: він боявся, що залишиться сам у непроглядній п'їтмі, тож так «поспішив», що повалив Щура на Крота, а Крота на Борсука. Вийшла така собі мала купа. Борсук подумав, що на них напали ззаду; в тій тіснєві годі було орудувати ломакою чи шаблею, тому він вихопив пістолета й мало-мало не пустив кулю в Жабу. Коли ж дібрав, що сталося насправді, то, певне ж, знову розлютився й сердито кинув:

— Ні, досить з мене цього осоружного Жаби! Хай залишається тут!

Жаба заскиглив, а Щур та Кріт пообіцяли наглядати за ним, щоб він поведився як належить, і Борсук зрештою погодився. Загін рушив далі, але тепер Щур забезпечував тил, міцно тримаючи Жабу за плече.

Так вони посувалися майже навпомацки, нашорошивши вуха, тримаючи лапи на пістолетах. Аж ось Борсук проказав:

— Тепер ми напевне майже під Теремом Жаб.

І тоді вони раптом почули — нібито десь дуже далеко, а водночас мовби просто над головою — якийсь безладний гамір, наче там цілий гурт щось вигукував, співав, тупцював по підлозі й гупав по столах. Знервований Жаба затрусився від страху, але Борсук спокійно промовив:

— Ну й розгулялися ті тхори!

Підземний хід поволі піднімався вгору. Вони пробралися ще трохи вперед, і тут гвалт зненацька вибухнув знову прямо над ними, і його тепер чути було дуже ясно.

— У-р-а-а! У-р-а-а! У-р-а-а! — пролунало зовсім близько, а тоді почувся тупіт малих ніг та дзенькіт келихів, що їх рвучко ставили на столи.

— Он як їм весело! — сказав Борсук. — Ходімо!

Звірята рушили далі, поки хід нарешті скінчився; вони спинилися перед лядою до комори-буфетної.

У бенкетній залі був такий шарварок, що вони вже не боялися, що їх почують.

— Ану, хлопці, ра-азом! — гукнув Борсук, і вони вчотирьох, навалившись плечима на ляду, підняли її. Підсаджуючи одне одного, звірята вилізли до буфетної. Тепер від зали, де безтурботно бенкетували вороги, їх відділяли тільки тонкі двері.

Тим часом у залі зчинився зовсім уже оглушливий галас. Потім радісні вигуки й

тупотіння трохи вщухли, і можна було розібрати чийсь Один голос:

— Не затримуватиму довго вашої уваги (схвальне похваллення), але перш ніж я опущу своє сідало на його сідало (веселий гамір), хочу сказати кілька слів на честь нашого люб'язного хазяїна пана Жаби. Ми всі знаємо Жабу! (Голосний сміх.) Доброго Жабу, чесного Жабу, доброчесного Жабу! (Захоплений вереск.)

— Пустіть мене до нього! — Жаба аж заскреготів зубами.

— Зажди хвилиночку! — ледве втримав його Борсук. — Усім приготуватися!

— ...дозвольте мені заспівати вам пісеньку, — говорив далі той самий голос, — яку я склав про Жабу (тривалі оплески).

І тоді Головний Тхір — бо то був він — завів тонко і верескливо:

Ішов Жаба напідпитку,

Ще й по вулиці гуляв...

Борсук випростався, міцно схопив свою дебелу ломаку обома лапами, обвів поглядом товаришів і вигукнув:

— Пора! За мною!

І навстіж розчинив двері.

Лишенько!

Яким скавчанням, вискотом та писком сповнилася зала!

І не дивно, що перелякані тхори шмигонули мерщій під столи чи пострибали мов навіжені у вікна! Не дивно, що куниці метнулись у нестямі до каміна та й позастрявали в димоході! Не дивно, що столи та стільці поперекидалися шкереберть, а скло й порцеляна брязнули скалками на підлогу — бо невимовна паніка охопила всіх тієї жахливої миті, коли четверо Героїв увірвалися сюди як гнівні месники! Могутній Борсук з настобурченими вусами, чий величезний кийок з! свистом розтинав повітря; Кріт, чорний та зловісний, який розмахував міцним дрючком і вигукував моторошний бойовий клич: «Вперед, Кроти!!!»; Щур, завзятий і нестримний, чий шабельтас аж розпирало від зброї усіх розмірів та зразків; осатанілий Жаба, який від люті за ображену гідність роздувся так, що став удвічі більший за самого себе, носився по кімнаті й вибухав страшними прокльонами, від яких у ворогів холонули печінки!

— «Ішов Жаба напідпитку»! — верещав він. — Зараз ти у мене нап'єшся! — І посунув прямо на Головного Тхора.

їх було тільки четверо, але нажаханим тхорам видавалося, що всю залу заповнили потвори — чорні, сірі, брунатні, жовті; вони застрашливо гикають і розмахують велетенськими ломаками: і тхори навіть не подумали боронитися — кинулися, розпачливо зойкаючи, тікати в різні боки, через вікна, димохід — аби лише уникнути тих жахливих дрючків.

Сутичка тривала недовго. Четверо друзів гасали по залі й щоразу, тільки-но звідкись висувалася голова, били по ній кийком; за кілька хвилин приміщення було звільнено. Крізь розбиті шибки до їхніх вух долинали зойки наляканих тхорів, що тікали через луг; та на підлозі лежали дюжина чи дві повержених ворогів, яким Кріт діловито надівав наручники. Борсук, стомлений марудною працею, зіперся на дрючок і втер доблесне чоло.

— Кроте, — мовив він, — золотий ти мій хлопчино! А збігай-но поглянь, що там поробляють твої дружки — куниці-вартові. Думаю, через твою витівку у нас сьогодні з ними великого клопоту не буде!

Кріт шаснув у вікно; а Борсук звелів Щурові й Жабі поставити перекинуті столи, вибрати в смітті на підлозі ножі та виделки, тарілки та склянки й пошукати чогось їстівного на вечерю.

— Мені таки захотілося вже трохи попоїсти, — сказав він по-простацькому, як завжди. — А ти, Жабо, ворухися, та веселіш! Ми ж відвоювали твою оселю, а ти нас

навіть бутербродом не почастуєш.

Жаба трохи образився, що Борсук його не похвалив, як ото Крота, і не сказав, що він теж хлопець хоч куди й бився славно, бо сам Жаба був страшенно задоволений собою, особливо тим, як упорався з Головним Тхором, одним ударом дрючка перекинувши того через стіл. Та все ж він «заворушився», а з ним і Щур, і скоро вони знайшли на скляному тарелі джем з ягід гуави, далі холодне курча, копчений язик, від якого було відрізано тільки невеличкий шматочок, трохи бісквітів, банку салату з омарів, а в буфетній — повен кошик французьких булок, чимало сиру, масла та сельдерею. Вони саме збиралися сісти до вечері, коли у вікно, задоволено хихикаючи, видерся Кріт з оберемком рушниць.

— Кінець, — доповів він. — Як я зрозумів, усе було так. Тільки-но вартові куниці, вже й так добряче наполохані, почули зойки, верещання — словом, весь той гвалт у залі, деякі з них покидали рушниць й дали драла. А решта постояли ще трохи, та коли на них лавою посунули тхори, вони подумали, що їх зраджено.

Куниці зчепились із тхорами, а ті стали пробивати собі дорогу, щоб утекти, — ото ж лупцювали, кусали, дряпали одне одного й котилися в тій бійці далі й далі, поки мало не всі попадали у річку! Так чи інакше, але тепер там їх не лишилося й сліду; от я й позбирав їхні рушниць. Так що все гаразд!

— Незрівнянний, дивовижний звір! — мовив Борсук, жуючи курча з бісквітами. — Ну от, є ще одна справа, Кроте, яку я хотів би тобі доручити, перш ніж сядеш з нами вечеряти. Я б тебе не турбував, та напевне знаю, що коли ти візьмешся до діла, то таки зробиш його, і я лише мрію, щоб те саме міг сказати про кожного з вас. Послав би Щура, так він же в нас поет... Зроби ось що: збери оцих паскудників на підлозі і заведи нагору. Хай ретельно приберуть у спальнях, дадуть там лад, щоб усе було пристойно. Дивись, щоб добре підмели під ліжками й поміняли простирадла та наволочки і не забули відгорнути ріжок ковдри — ти ж бо знаєш, як це робиться; а ще приготували в глеках гарячу воду й поклали чисті рушники і шматочок мила в кожную кімнату. А потім, як захочеш, можеш надавати їм добрячих стусанів і випровадь їх через задні двері, щоб наші очі їх більше не бачили. Тоді приходь і сідай до столу, покуштуй копченого язика. Він пречудовий. А тобою, Кроте, я дуже задоволений.

Справний Кріт підняв кийка, вишикував полонених у ряд, grimнув: «Праворуч! Кроком руш!» — і повів ту команду на верхній поверх. Незабаром він з'явився знову і, сміючись, сказав, що кімнати прибрано, аж блищать.

— А стусанів я тхорам не давав, — докинув Кріт. — Їм і так сьогодні надто перепало як на один вечір. Коли сказав про це, вони страшенно зраділи й пообіцяли більше ніколи не кривдити мене. Мовляв, зовсім розкаялися й дуже шкодують, що накоїли такого. Кажуть, у всьому винен Головний Тхір та куниці. А ці готові відшкодувати Жабі все будь-якої хвилини, аби тільки ми натякнули... Тож я дав їм по булці та й випустив через чорний хід: вони як дременули — тільки я їх і бачив!

Кріт підсунув стільця до столу й наліг на копчений язик, а Жаба — він усе-таки благородна тварина — відкинув усяку до нього заздрість і щиро мовив:

— Красенько дякую, любий Кроте, за твої сьогоднішні зусилля та клопоти, а найбільше за твою кмітливість уранці!

Борсукові це дуже сподобалось, і він похвалив його:

— Оце, Жабо, мова справжнього чоловіка!

Так вони й повечеряли, веселі та задоволені, і незабаром пішли спочивати на свіжих простирадлах, цілі й здорові, в родовому Теремі Жаб, відвойованому завдяки їхній незрівнянній доблесті, продуманій стратегії і майстерному володінню найдосконалішою зброєю — дрючками.

Наступного ранку Жаба, котрий, як завжди, заспав, вийшов до сніданку ганебно

пізно і знайшов на столі лише ячну шкаралушу, трохи холодних та твердих недоїдених грінок, на три чверті порожній кавник — ото й усього. Це, звісно, не піднесло в Жаби настрою, коли зважити, що, як там не є, а він таки у власному домі. З високого вікна ідальні йому було видно Крота й Водяного Щура, що вмостились у плетених кріслах на моріжку й, мабуть, розповідали один одному щось веселе, бо аж заходилися реготом, задираючи догори коротенькі ніжки. Борсук, який сидів у кріслі, заглибившись у ранкову газету, тільки звів очі й кивнув Жабі, коли той зайшов до кімнати. Але Жаба витримав характер — сів і постарався поспізнати якнайкраще, тільки зазначив сам собі, що все одно поквітається з тими двома. Коли він скінчив снідати, Борсук глянув на нього й коротко зауважив:

— Вибачай, Жабо, але, боюся, що сьогодні з самого ранку на тебе чекає робота. Бачиш, ми вирішили одразу влаштувати бенкет, щоб відзначити цю подію. Тепер усе залежить від тебе — так уже воно ведеться.

— Авжеж! — з готовністю озвався Жаба. — Якщо товариство бажає... Хоча з якого побиту вам так закортіло справляти бенкет уранці — не збагну. Проте — і ти це добре знаєш, Борсуче, — я живу не для власної втіхи, а тільки для того, щоб вгадувати бажання моїх друзів і влаштовувати все, як вони хочуть. Ось так, мій любий, добрий Борсуче!

— Не прикидайся дурнішим за самого себе, — сердито відказав Борсук, — і не пирскай, не плюй у каву, коли розмовляєш: це погана звичка. Я мав на увазі, що бенкет, звичайно, відбудеться ввечері, але запрошення треба написати й розіслати негайно, і до цього мусиш взятися ти. Отож сідай до столу — он купка поштового паперу з вензелем «Герем Жаб», дуже гарним, блакитним із золотом, — і пиши запрошення усім нашим друзям. Якщо постарася, ми надішлемо їх ще до полудня. Я допоможу тобі — візьму на себе найважчі справи. Порядкуватиму приготуваннями.

— Он як! — засмутився Жаба. — Виходить, такого чудового ранку мені доведеться сидіти в хаті й писати купу нікчемних листів, замість того щоб залюбки походити по власних володіннях, дати всьому лад — взагалі пожити день собі на радість і втіху! Та ні ж бо! Щоб я згорів! Дідька лисого!.. А втім, постривай-но! Ну, звичайно ж, дорогий Борсуче! Що важить моя втіха чи мій душевний спокій порівняно з утіхою та спокоєм інших! Ти хочеш, щоб так було, і так буде. Давай, Борсуче, призначай усе, що тобі до вподоби, а тоді підтримай надворі товариство наших юних друзів у їхніх дитячих розвагах, і забудьте про мене, про мої турботи та клопоти. Я жертвую цей прекрасний ранок на вівтар обов'язку й дружби!

Борсук підозріливо поглядав на нього, але Жабин щирий, відкритий усміх розвіяв думку про те, що він так раптово погодився через якісь корисливі міркування. Тож Борсук підвівся й пішов з кімнати на кухню, а Жаба, щойно за ним зачинилися двері, метнувся до письмового стола. Тепер йому вже кортіло писати запрошення, бо дуже хотілося підкреслити в них свою провідну роль у цій доблесній операції, змалювати, як хвацько він уклав самого Головного Тхора; кортіло натякнути і про свої видатні пригоди, а до кожного запрошення додати ще й програмку вечірнього свята, яка вже склалась у нього в голові десь отак:

ПРОМОВА

Виголошує Жаба.

(Протягом вечора буде ще кілька Жабиних промов.)

ДОПОВІДЬ

Виголошує Жаба.

Короткий вступ. — Наша тюремна система. — Водні шляхи Старої Англії. — Торгівля кіньми. І як ними торгувати. — Маєтна власність і права та обов'язки щодо неї. — Назад, до землі. — Зразковий англійський землевласник.

ПІСНЯ (Склав особисто Жаба)

Виконує Жаба.

ІНШІ МИСТЕЦЬКІ ТВОРИ

Жаби

виконуватиме протягом вечора... автор.

Неабияк задоволений своїм задумом, Жаба охоче працював над листами й закінчив їх ще до полудня. І саме тоді йому доповіли, що біля вхідної брами з'явилося маленьке й замурзане тхореня, яке несміливо питає, чи не може воно чимось прислужитися. Жаба вийшов до нього, сповнений гідності, й пересвідчився, що то один з тхорів, захоплених учора ввечері в полон, що поводитьсь він дуже шанобливо й має щире бажання зробити послугу. Жаба поплескав тхореня по голівці, всукав йому паку запрошень і звелів швидко — одна нога тут, друга там! — рознести їх за адресами. А ввечері, як захоче, хай ще раз прийде сюди, і тоді, може, йому перепаде якийсь шилінг, а може, й не перепаде. Бідолашний тхір, схоже, страшенно зрадив, бо щиро дякував, а тоді прожогом кинувся виконувати доручення.

Перед обідом од річки повернулися Жабині друзі, бадьорі й пожвавлені. Кріт, якого трохи мучили докори сумління, пильно поглядав на Жабу. Він сподівався побачити його похмурим і пригніченим. Жаба ж, як на те, був такий веселий і набундючений, що Кротові це здалося підозрілим. Щур з Борсуком теж значуще переглядалися.

Відразу після обіду Жаба засунув передні лапки у кишені штанів і недбало проказав:

— Ну, хлопці, полишаю вас на самих себе. До ваших послуг усе, чого вам заманеться!

І велично попрямував до саду, де збирався виснувати кілька важливих думок для своїх вечірніх промов. Аж раптом Щур затримав його за лікоть.

Жаба вмить збагнув, що може бути далі, і спробував вислизнути. Та Борсук міцно стиснув ще й другий його лікоть, і він зрозумів, що це не жарти. Двоє друзів провели його до невеликої кімнати для відпочинку, суміжної з парадною залогою, причинили двері й усадили на стілець. Потім стали перед ним — Жаба дивився на них підозріливо й роздратовано.

— Так от, слухай, Жабо, — мовив Щур. — Йдеться про цей самий бенкет, і мені дуже прикро, що я змушений говорити тобі це. Але ми хочемо, щоб ти добре з'ясував, що не буде ні промов, ні пісень. Усвідом, що цього разу ми з тобою зовсім не сперечаємось, а наказуємо тобі.

Жаба зрозумів, що він у пастці. Вони його вивчили, бачили наскрізь, вони випередили його. Рожеві Жабині мрії розвіялись як дим.

— А можна, я їм заспіваю тільки одну-однісіньку пісеньку? — став жалісно благати Жаба.

— Ні, жодної пісеньки, — рішуче заперечив Щур, хоча серце в нього краялося, коли бачив, як тремтять губи у засмученого бідолахи. — Недобре так, Жабко; ти ж знаєш, що твої пісеньки нескромні, хвальковиті й чванливі, а всі промови — то суцільне самовихваляння і... перебільшення і... і...

— І брехні, — докинув Борсук своє, як завжди, невибагливе слово.

— Це все, Жабочко, для твого ж добра, — вів далі Щур. — Ти ж знаєш, що рано чи пізно, а повинен почати жити по-новому. І нині, здається, для цього така слушна нагода; це ж просто переломний момент у твоєму житті. І, будь ласка, повір, що для мене говорити все це так само неприємно, як тобі слухати.

Жаба поринув у задуму. Нарешті підвів голову, і в очах його відбилася запекла внутрішня боротьба.

— Що ж, ваша взяла, друзі, — мовив він затиноючись. — Я тільки просив би про одну дрібницю: ще на один вечір залишити все як є, хай квітне й красується, тобто

дозволити мені почути бурхливі оплески, які — принаймні так чомусь завжди я думав — здатні виявити найкращі мої якості. І все ж — ви маєте слухність, а я ні. Від сьогодні я буду зовсім інший Жаба. Друзі мої, вам більше не доведеться червоніти за мене. Але ж — ой, лихо мені! — який, усе-таки жорстокий цей світ!

І, приклавши хусточку до очей, він непевною ходою вийшов з кімнати.

— Борсуче, — сказав Щур, — я почувуюсь, як тварюка; не знаю — як ти?

— Ой, розумію, розумію, — сумно озвався Борсук. — Але зробити це необхідно. Цей гарний хлопчина має тут жити, берегти свою гідність, бути шанованим. Невже ти хотів би, щоб він лишився посміховиськом і щоб з нього глузували, глумилися всякі тхори та кунці?

— Звичайно ж, ні, — мовив Щур. — До речі, про тхорів. Це щастя, що ми здибали те тхореня, коли воно тільки вирядилося розносити запрошення. З твоєї розповіді я зробив висновок, що чогось такого можна сподіватись, і швиденько переглянув кілька запрошень — там було просто неподобство. Я забрав у нього всю паку, і тепер наш добрий Кріт сидить у голубому будуарі й заповнює звичайнісінькі запрошення для гостей.

Наближалася година бенкету, а Жаба, який покинув товариство І замкнувся у себе в спальні, все ще сидів там у тяжкій задумі. Підперши лапкою голову, він щось зосереджено обмірковував. Та ось його чоло поступово проясніло, він усміхнувся довгою, повільною усмішкою. Потім засміявся, але якось сором'язливо. Нарешті підвівся, опустив штори на вікнах, зібрав стільці в кімнаті й розставив їх півколом; а тоді вийшов на середину, став перед ними й ніби аж повищав та поширшав.

Він уклонився, прокашлявся і, давши собі волю, піднесено заспівав для захоплених слухачів, яких ясно бачив у своїй уяві. То була

ОСТАННЯ ЖАБИНА ПІСЕНЬКА

Жаба вернув додому!

Паніка була в вітальні, а у залі — страх,

Зойк та плач неслися з хліва, і в конюшні — жах,

Коли Жаба вертав додому!

Коли Жаба вертав додому!

Вікна геть розбилися, двері затріщали,

На підлогу злякано всі кунці впали,

Коли Жаба вертав додому!

Барабани, а ви де?

Адже сурми засурмили, і гармати ген стріляють,

І гудуть автомобілі, і солдати гімн співають,

Бо Герой іде!

Гей, гукайте всі: «Ура!»

Хай горлянок ніхто не жаліє,

Бо то йде звір із вашої мрії,

То зоряна Жаби настала пора!

Він співав на повний голос, схвильовано і з великим запалом; а коли скінчив, проспівав ще раз.

Потім глибоко зітхнув, і зітхання те було довге-довге.

Тоді вмочив щітку у глек з водою, розчесав волосся на прямий проділ, ретельно

пригладив по обидва боки і, відімкнувши двері, повільно зійшов сходами вниз привітати гостей, які вже почали збиратися у бенкетній залі.

Всі звірята зраділи його появі, одразу обступили, вітали його, хвалили за кмітливість, відвагу та вояцьку вдачу. Але Жаба тільки ледь усміхався й бурмотів: «Та ні ж бо! Аніскілечки!» Або: «Якраз навпаки!» Видра стояв біля каміна й докладно розписував захопленому гуртові друзів, що б він сам учинив, коли був би тут. Побачивши Жабу, він кинувся до нього з радісними вигуками, обняв його і спробував схилити виконати коло пошани. Проте Жаба делікатно відмовився, звільнився з Видриних обіймів і сумирно пояснив:

— Борсук — от хто справжній ватажок і натхненник: Кріт і Водяний Щур винесли на собі основний тягар бою. А я був у наших лавах лише рядовим бійцем і особисто зробив не так уже й багато.

Звірят, певна річ, дуже здивувала, ба навіть спантеличила така його несподівана скромність. Зате Жаба, обходячи один по одному всіх гостей і статечно відповідаючи на вітання, відчував, що викликає в товаристві особливий інтерес.

Борсук влаштував усе якнайкраще, і бенкет вдався на славу. За столом було багато розмов, сміху та жартів, але Жаба, котрий, як і годиться, сидів на чільному місці, вважав, що має бути вище від усього того, і тільки інколи докидав приємні абищичі своїм сусідам праворуч і ліворуч. Іноді він крадькома поглядав на Борсука та Щура і щоразу помічав, що вони позирають один на одного з неприхованим подивом, і це його тішило найбільше. Дехто з молодших та непосидючих звірят перешіптувався, нарікаючи, що сьогодні не так весело, як бувало колись у добрі старі часи. Вряди-годи хтось стукав по столу й вигукував:

— Жабо, промову! Жабо, твоє слово! Пісню! Пісню, пане Жабо!

Але Жаба тільки лагідно хитав головою і підносив правицю, делікатно відмовляючись. Гречною уважливістю, вмілою бесідою з гостями, щирим розпитуванням про їхні родини, особливо про тих членів сім'ї, хто за віком ще не міг бувати у товаристві, він переконав усіх, що званий обід відбувається як годиться у порядному товаристві.

Він таки справді став зовсім іншим Жабою!

Після цієї кризи четверо друзів провадили собі мирне життя, яке так грубо порушила громадянська війна. Воно було сповнене радощів та втіхи й не збурювалося більше ніякими нападами чи вторгненнями. Жаба, порадившись із друзями, вибрав дуже гарний золотий ланцюжок з медальйоном, оздобленим перлами, й надіслав доньці тюремника разом із листом, що його навіть Борсук визнав винятково скромним, приємним та вдячним.

Машиніст паровоза теж дістав відповідну подяку й винагороду за свій ризик та клопоти. Борсук примусив Жабу розшукати навіть жінку-барківницю. І її знайшли, хоча й не без труднощів, і відшкодували вартість коня — отже, вона загалом теж була задоволена; щоправда, Жаба цьому завзято опирався, запевняючи, нібито був тут знаряддям Долі, яка хотіла покарати огрядних жінок з веснянкуватими руками за те, що вони нездатні розпізнати справжнього джентльмена навіть тоді, коли опиняються з ним віч-на-віч. Щоправда, потрібна сума була не дуже відчутною, бо, як підказали місцеві знавці, циган тоді оцінив коняку майже зовсім точно.

Іноді у довгі літні вечори друзі прогулювалися до Старого Лісу, тепер цілком прихильного до них — принаймні в тих місцях, куди вони заходили. Приємно було бачити, як шанобливо вітають їх тамтешні мешканці і як мами-куніці підносять своїх малят до виходу з нірки й показують: «Дивись, дитинко, он іде чудовий пан Жаба! А поруч з ним — доблесний Водяний Щур, найхоробріший з вояків! А он той — знаменитий пан Кріт, про якого стільки розповідає наш татусь». Та коли дітлахи

починали вередувати й не хотіли слухатися, їх частенько намагалися вгамувати, лякаючи таким чином: «Якщо ви не принішкнете і не дасте мамі спокій, то прийде страшний сірий Борсук і забере вас». То був підлий наклеп на Борсука, бо він, хоч і цурався Товариства, дітей дуже любив. Але малеча все одно відразу вмовкала.

Грехем Кеннет

Вітер у верболозі / З англ. пер. В. Вишневий.— К.: Молодь, 1985.—168 с.

Весела і мудра повість-казка англійського письменника К. Грехема (1859 – 1932) сповнена тонкої іронії до капіталістичної цивілізації.

Книжка обстоює прості, але вічні цінності життя — дружбу, безкорисливість, взаємодопомогу, радість жити в гармонії з природою, засуджує агресивність та вседозволеність.